

ЧИНГИЗ ШЕНХОРОВОЙ БҮТЭЭНЭН ХҮРЭГҮҮД

12 н.

АЙЛШАДАА ХҮНДЭЛХЭ АЯТАЙ ЗАНШАЛ

18 н.

1921 оной
декабриин
21-нээ гарана

Буряад ҮНЭН

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

Бүгэдэ арадай сонин

2014 оной
январийн 16
Четверг

№ 1 (21951)
(866)

Гарагай 5
www.
burunen.ru

Буряад
Үнэн

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото-зураг

СУГ ХҮДЭЛДЭГ НҮХЭДӨӨ ШАГНАЛНУУДААРНЬ АМАРШАЛНАБДИ!

Январийн 13-да, Россиин Хэблэлэй үдэртэ, сэтгүүлшэд мэргэжэлтэ хайндэрөө тэмдэглэбэ. Тиин 2013 ондо бэелүүлхэн хүдэлмэрингөө дүнгүүдээр эрхимүүдын шагнагдаа. Тэдэнэй тоодо манай Хэблэлэй байшангай түлөөлэгшэдшье заншалта ёһоороо үндэр сэгнэлтэдэ хүртөө юм.

Буряадай Толгойлогшо Вячеслав Наговицын шалгархан сэтгүүлшэдые, олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдэй хүтэлбэрилэгшэдые Правительствын байшанда урижа, баяр ёһололой оршом байдалда амаршалаа. Нэн түрүүн Буряад Республикын 90 жэлэй ойдо зорюулагдаһан медальнууд барюулагдаһан байна. Энэ шанда хүртэгшэдэй дунда - "Буряад үнэн" Хэблэлэй

байшангай директор Валерий Хартаев.

Министерствэнүүдэй болон албан зургаануудай тэмдэглэһэн сэтгүүлшэдые нэрлэе. Олонхинийн хэдэн газарһаа шагналнуудые абаа юм. Татьяна Жимбуевада Экономикын министерствын Хүндэлэлэй грамота барюулагдаа. "Бурятия" сониний редакторай орлогшо Светлана Донирова Ажаһуугшэдые со-

циальная талаар хамгаалгын министерствын баярай бэшэгтэ хүртөө. Ой модоной ажахын республиканска агентство "Бурятия" сониний харюусалгата секретарь Светлана Намсараевае, сэтгүүлшэн Сэрэгма Дондоковае шагнаа. Нуралсалай болон эрдэм ухаанай министерство "Буряад үнэн" Хэблэлэй байшангай директорэй орлогшо, "Бурятия" сониний редактор Александр Махачкеевые, сэтгүүлшэд Сэрэгма Дондокова болон Дулма Баторовае, мүн тиихэдэ фотокорреспондент Радна-Нима Базаровые тэмдэглэе. Дулма Баторова, Радна-Нима Базаров болон "Буряад үнэн"

сониний уншагшадай дура сэдхэл буляһан сэтгүүлшэн Цырегма Сампилова гэгшэд Хүдөө ажахын министерствын Хүндэлэлэй грамотануудта хүртөө. Элүүрые хамгаалгын министерство Сэрэгма Дондоковае шагнаа. Рекламын таһагай хүдэлмэрилэгшэ Алла Дашиева Зөөрийн болон газарай харилсаануудай министерствын, харин Светлана Ажанова Ветеринарийн управлениин Баярай бэшэгтэ хүртөө.

Гадна Онсо аюулта байдалай талаар министерство, Аяншалгын талаар республиканска агентство, Роспотребнадзорой управлени "Буряад

үнэн" хэблэлэй байшангай бүхы ажалшадай бүлэгые шагнаһан байна.

Буряад Республикын Арадай Хурал энээнһээ урид болон мүнөөшье ажал хэрэгүүд тухайн арад зондоо дуулгажа байдаг Светлана Намсараевае Хүндэлэлэй грамотаар шагнаа.

Улаан-Үдэ хотын мэридэ үнгэргэгдэһэн шагналгын баяр ёһололдо Дыжит Мархадаева тэмдэглэгдээ.

Суг хүдэлдэг нүхэдөө үндэр амжалтануудаарнь амаршалаад, гуурһаниин бүри хурса, үгэнь бүри хүсэтэй боложо байг лэ гэжэ үрэнэбди.

Дарима ЦЫБИКДОРЖИЕВА.

ХОРИИН АЙМАГТА ОЛЗЫН ХЭРЭГ ЭРХИЛЭГШЭД ДЭМЖЭЛТЭТЭЙ

Шэнэ жэлэй эхин Хориин аймагта дэмбэрэлтэ үйл хэрэгүүдээр тэмдэглэгдэбэ: олониитын хэрэгсээнэй шэнэ байшанууд ашаглалда абтаба. Нээлгын баяр ёһололдо Бурядай Толгойлогшо Вячеслав Наговицын, Бурядай Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ Матвей Гершевич хабаадаа.

ЭМНЭЛГЫН ГАЗАРТАЙ БОЛОНОНДОО УДЫНХИД УРМАТАЙНУУД

Удынхин үбэлэй янгинама хүйтэн соогуур эмнэлгын газартаа дулаан хубсаһатаа хуудар байһан.

- Хоёр дабхар уужам байшан аад, дулаагаа баридаггүй зободог нэн, - гээд, фельдшерэй пункт хүтэлбэрлэгшэ Надежда Цыренова хөөрэнэ. Тэрэ аяр 42 жэлэй туршада удыхиниие эмшэлээ. Наһанайнгаа амаралтада гарабашье, ажалаа үргэлжлүүлхээр. Шэнэ байшантай болонондоо урматтай. Хамагай ехээр нютагай зон баяртай. Мүнөө дээрээ Удын тосхондо 723 хүн ажаһууна.

Хориин түб больницын ахамад эмшэн Дарима Жамбаловагай тэмдэглэнээр, хүүлэй жэлнүүдтэ аймаг дотор аяр 6 иимэ пункт шэнэлэгдээ. Саашадаашье шэнэлэгдэжэ байха гээд, Бурядай Толгойлогшо найдүүлба.

ХҮДӨӨ АЖАХЫ ХҮГЖЭНЭ ГҮ?

Хориин аймагай Нарин гэжэ хууринда МВД-гэй ветеран Аламжа Цыбикжапов хүдөө ажыхы эрхилэнхэй.

- Үмсэдөө үнээдээ олон болгоод, хү наажа, үйлэдбэриин цех руу тушаажа эхилээ нэм. Хоёр үнээми үдэ үдэхөөр 40 толгой болоо, - гээд, фермер тэмдэглэнэ.

Хоёр жэлэй саана тэрэ республикын Хүдөө ажыхын болон эдөө хоолой министрствын соносхоһон мүрысөөндэ хаба

адажа, гүрэнһөө 10 миллион түхэриг абаһан байгаа. Тэрээн дээрээ өөрынгөө 6 миллион түхэриг нэмээд, Кабанскын аймагай «Твороговский» СПК-һаа 100 толгой симментал үүлтэрэй үнээдые худалдан абаа. Удаань байдаг байшануудаа шэнэлээ, оньһон техникэ худалдажа абаа.

- Жэлэй туршада 2,8 мянган килограмм хү наанабди. Улам дээшлүүлхын тула шэмэтэй эдөө эдүүлхэ хэрэгтэй. Гадна үбэлэй хаһада хаахын тула мүн лэ малай тэжээл бэлдэхэ шуһала, - гээд, Аламжа Цыбикжапов наһананаараа хубаалдана.

Мүнөө хубидаа 436 гектар газартай. Тэрээн дээрээ малай тэжээл ургуулха хүсэлтэй.

Энэ ажыхытай танилсаһанай удаа Бурядай Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ Матвей Гершевич иигэжэ тэмдэглэбэ:

- Нютаг зоноо ажал хүүлэжэ, эмхидхэжэ шадаха иимэ хүнүүд лэ мүнөө хүдөө нютагуудые бодхоохо аргатай. Урдань совхоз байдаг хаань, мүнөө хүдөөгөөрхин юу хэхээ мэдэнгүй. Энэ ушартай иимэ эдэбхитэй зон лэ ажал зохёожо шадахал даа.

Эдэ үгэнүүдтэ нэмэлтэ болгон, Бурядай Толгойлогшо иигэжэ үргэлжлүүлбэ:

- Дэлхэйн 5 процент хуби зон лэ хүн зоние ажалаар хангажа, ажал эмхидхэжэ шадаха гээд хэлсэдэг. Бусад зон ажал хэхэ болоно. Тиимэһээ Хоридо иимэ зон элирэн гаража байһандань баяртайбди, тэдэниие дэмжэхэбди, туһаламжа үзүүлхэбди.

ШЭНЭ НУРГУУЛИ СЭГНЭЛТЭ ГАРАБА

Хориин аймагай юрэнхы нуралсалай 2-дохи дунда нургуулийн хоёр дабхар шэнэ байшан нээлгын баяр ёһололдо республикын засаг түрэ хабаадаа.

Нургуулийн шэнэ байшанай хажууда хуушанай нэгэ дабхар модон байшаниинь харагдана. Тэрэ 1965 ондо баригдаһан байгаа. Мүнөөнэй шэнэ байшан 480 нурапшые багтааха аргатай уужам нуруул таһагуудтай, шэнэ оньһон түхээрлэгнүүдтэй. Нургуулийн директор Надежда Линеицева нургуули доторхи бүхы шэнэ оньһон техниктэй танилсуулба. Гэбэшье Бурядай Толгойлогшо Вячеслав Наговицыниие тус техникэ һонирхуулбагүй. Юундэб гэхэдэ, мүнөө сагта компьютер нургуулидаа няагдаад байха ёһогүй, нурагша бүхэн хубиин компьютертай байха ёһотой. Гадна электронно турникет нургуули бүхэндэ тодхоотой байхаар болоо. Тэрэнэй аргаар нурагшадай гэртэхин үхибүүнэйнгээ ямар сэгнэлтэ абаһыень, хаана ямар хэцээлдэе хууһыень шууд мэдэжэ байха.

Гэбэшье нуралсалай байшан шэнэлэгдэндэ үндэр сэгнэлтэ үгтэбэ.

дэмжэлгын жасада хүдэлхэн хадаа хүн зоной ажал эрхилхыень уриха, дэмжэхэ ёһотой.

НҮҮЛДЭ ХЭЛЭГДЭХЭ ҮГЭ

Бурядай Толгойлогшо Вячеслав Наговицынай тэмдэглэнээр, Хориин аймаг республика дотор экономикын хүгжэлтын талаар 19-дэхи хуурида. Теэдшье шэнэ гулваа Юрий Ширабдоржиевай эдэбхи үүсхэлэй ашаар урда гараха аабза гээд найданаб. Юундэб гэхэдэ, олзын хэрэг эрхилэгшэдые

Сарюна ЭРДЫНЕЕВА. АВТОРАЙ ФОТО-ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Бурядай Толгойлогшо Вячеслав Наговицын, Бурядай Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ Матвей Гершевич шэнэ нургуулитай танилсажа байна; Аламжа Цыбикжапов ажыхы тухайгаа хөөрэнэ.

Агууехэ Илалтын 70 жэлэй ойдо

ВЕТЕРАНУУДТА АНХАРАЛАА ХАНДУУЛАЯ!

Гараһан 2014 ондо Агууехэ Илалтын 70 жэлэй ойдо эдэбхитэйгээр бэлдэхэбди. Дайнда хабаадагшадтай, наһа бараһан сэрэгшэдэй наһанай нүхэдэй байра байдал, дайнда хабаадагшадтай пенсионно хангалга хүүлэй үедэ нилээд хайжараа.

Гадна ара талын хүдэлмэридэ хабаадаһан зоной, Агууехэ Илалтын хэрэгтэ хубитаяа баһа оруулалсаһан дайнай үсын хүүгэдэй ажабайдал хайжаруулхаар хэмжээнүүдые Россиин Федерациин Гүрэнэй Дүүмэ, Россиин Федерациин Президент абаха гэжэ хүлээнэбди. Мүнөө Буряадта 13218 ара талын хүдэлмэрилэгшэд, дайнай үедэ үхибүүн ябаһан 60 мянга гаран хүн ажаһууна. Тэдэ үндэр наһатай болонхойнууд, олонхиниинь гансашье гүрэн түрын бэшэ, нигүүлэхы сэдхэлтэй зонойшье туһаламжа болон дэмжэлгэдэ хүртэхэ ёһотой.

Ветерануудай ажабайдалда дайралдаг бэрхэшээлнүүдые, эдэе хоо-

лой, гэр байрын-коммунальна хангалгануудай, эмшэлэлгын болон бусадшые түлбэритэ хангалгануудай сэнгүүдэй ходо ургажа байдагые харадаа абажа, Ветерануудай зүблэл хүндэ байдалда ороһон ветерануудта туһалхын тула мүнгэн зөөри суглуулха тухай соносоно.

Бидэ ажалша бүлэгүүдые, олзын хэрэг эрхилэгшэдые, мүн хайхан сэдхэлтэй зоние – бүгэдые туһа хүргэхыень гуйнабди. Анханшье олонхи эрхэтэд, эмхи зургаанууд, ажалша бүлэгүүд манай хандалгада анхаралаа хандуулжа, энэ хайхан хэрэгтэ эдэбхитэйгээр хабаададаг байгаа. Бултандань баярые хүргэнэбди.

Мүнөөшье туһаламжатай хэрэгтэй хүнүүдтээ заабол

хүрэхэ. хайн хайхан хэрэгтэ хабаадаһан тухайтнай олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдтэ хөөржэ байхабди.

Манай реквизицүүд:
ИНН 0323047045
КПП 032601001

Дайнай, ажалай, Зэбсэгтэ Хүсэнүүдэй болон хуули хамгаалгын зургаануудай ветерануудай (пенсионернүүдэй) Бурядай олониитын эмхи

Р/счет
40703810309160103211
РФ-гэй Сбербанкын Бурядай 8601 дугаарай таһаг, Улаан-Үдэ хото
БИК 048142604
Корр. счет
3010181040000000604
ОГРН 1020300002580

Буряад Республикын Ветерануудай зүблэлэй түрүүлэгшэ Ревомир ГАРМАЕВ.

БУРЯДАЙ БААТАРТА - АЛДАР СОЛО!

Энэ жэлэй январин 18-да буряад арадай баатар хүбүүдэй нэгэн Николай Васильевич Бутуханов 90 наһанайнгаа жабхаланта ойн баяр тэмдэглэхэнь. Кабанскын аймагай Корсаково хууринда түрэн юм. 1942 ондо Байгал – Худариин дунда нургуули дүүргэмсээрээ, сэрэгтэ татагдаһан байна. 5 харын туршада Дивизионно станцида Забайкалийн пулеметно-минометно училищида нуралсал гараад, Баруун фронт ябуулагдаа бэлэй.

Суворовой, Кутузовой орденото 277-дохи Рославльска стрелково суута дивизиин бүридэлдэ Белоруссиине, Польшые хархис дайсаднаа сүлөөлөө. Штеттин хото шадар Агуу Илалтые угтаа бэлэй. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай I шатын, Улаан Одоной орденууд, «Шэн зоригой түлөө» медальнууд баатар сэрэгшын дайшалхы габьяе гэршэлнэ.

Дайнай хүүлээр комсомолой, партиин шугамаар олон харюусалгата тушаалнуудта хүдэлөө. КПСС-эй ЦК-гай таһагта хүдэлхэдөө, Архангельска болон Мурманска областнуудай, Коми болон Карелиин автоном-

но республикануудай партийна эмхинүүдые харгалзалдаг нэн.

Партиин Бурядай обкомой секретарьяр хүдэлөө, удаань 15 жэл соо республикын дотоодын хэрэгүүдэй министрээр аша үрэтэйгөөр алба хээ. Милициин генерал-майор Н.В.Бутуханов 1985 онһоо отставкада гараашье наа, залуу үетэниие Эжэ орондоо дуратайгаар хүмүүжүүлгын хэрэгтэ хам оролсоһон зандаа.

Хүндэтэ Николай Васильевич! Омог доруун, хүнгэн һонор зандаа олон жэлдэ ябахыетнай хүсэнэбди!

Туяна САМБЯЛОВА.

2013 оной дүнгүүд

ХҮДӨӨ АЖАХЫН ЭДЕЭ ХООЛ ҮЙЛЭДБЭРИЛЭГШЭДЭЙ ТҮРҮҮШҮҮЛ

Мяханай үйлдбэрийдэ

СПК «Надежда» (Алажинов Михаил Александрович) гэнэн ажахы 2013 ондо үйлдбэрийдэ 76,6 процентээр дээшлүүлээ.

ООО «Бичура-лес» (Кабытов Виктор Владимирович) үнгэрэгшэ жэлдэ мал ба тахяа үсхэбэрилжэ, нёдондонойхиноо 2,5 дахин үйлдбэрийдэ үргэдхөө. Захааминай аймагай «Мыла» гэнэн ажахы (Гомбоев Зорикто Владимирович), СПК «Улекчин» (Гомжапов Бэликто Бадмажапович) ??? болон АПО «Кяхтинское» гэнэн эмхи (Самбуев Виталий Дугарович) үйлдбэрийдэ 2 дахин хүгжөөгөө.

Кабанскын аймагай «Рубин» гэнэн эмхи (Никонов Александр Сергеевич) 1,4 дахин үйлдбэрийдэ дээшлүүлээ.

Хүнэй үйлдбэрийдэ

СПК «Надежда» үйлдбэрийдэ 3,2 дахин, «Рубин» ба «Кяхтинское» гэнэн ажахынууд 2 дахин, ОПХ

«Байкальское» (Терентьев Виктор Петрович) ба ООО «Водолей» (Малыгина Любовь Дмитриевна) гэгшэд үйлдбэрийдэ 10 процентээр бодхоогоо. Харин Түнхэнэй аймагай «Жемчуг» (Давыдов Родион Агрович) 30,7 процентээр дээшлүүлээ.

Хартаабха үйлдбэрийдэ

«Агролидерплюс» гэнэн эмхи (Пак Олег Викторович) 57 процентээр,

СПК «Газар» (Юшко Ольга Николаевна) 14,4 процентээр, «Здоровое питание» (Емельянов Иван Алексеевич) 8,6 процентээр үйлдбэрийдэ дээшлүүлхэн байна.

Огородой эдээ үйлдбэрийдэ

«Агролидерплюс» гэнэн эмхи 57,3 процентээр, СПК «Газар» 13,9 процентээр ургасаяа дээшлүүлээ.

Таряан ажалда

Тарбагатайн аймагай 2 фермерскэ ажахы (Зарбаев Сергей Данилович ба Мясников Григорий

Михайлович) эгээл ехэ ургаса абаа.

Үндэгэ үйлдбэрийдэ

Улаан-Үдын шубуунай фабрика Россиин энэ халбарийн эрхимүүдэй тоодо оронхой. Нэгэ тахяа 328 үндэгэ гаргажа, жэлэй дүнгөөр үндэгэ үйлдбэрийдэ 30 процентээр дээшлээ.

Загана үйлдбэрийдэ

«Рыбозавод Байкал» (Бредний Вадим Витальевич) ба «Рыбопродукт-2» (Воротников Сергей Иннокентьевич) гэнэн эмхинүүд үйлдбэрийдэ 30 процентээр дээшлүүлээ.

Алим жэмэстэ модо тарилга

Үмсын хэрэг эрхилэгшэ Данзанова Валентина Васильевна, «Ивалгын жэмэстэ модо ургуулдаг питомник» (Чимбеев Найдан Данзанович), «Байкал-Вита» (Жук Андрей Николаевич) гэгшэд амжалттай ажалаа эрхилжэ шалгараа.

Хүдөө ажаһуугшадта хабаатай амин шухала асуудал

МАЙН 1-нэй ЮРЫН ХОРЁО СОО ГАРГАГДАНАН МАЛАЙ МЯХАН ХУДАЛДААНДА ТАБИГДАХАГҮЙ

Хүдөө нютагта ажаһуугшад малаа хаража, мяхаа худалдажа ажаминаарна ха юм даа. Нэгэ-хоёр толгой үхэрөө тоншожо, үри хүүгэдээ һургаха, тэжээхэ гэнэн амин шухала үйлэ хэрэгтэн ехэн хубилалта болохонь хаш. Ушар юуб гэхэдэ, 2014 оной майн 1-нэй Тамужанай Советэй техникскэ регламентын ёһо гуримар, Буряад Республикын аймагуудта мал гаргаха, үбшээхэ, мяхыень худалдаанда бэлдэхэ онсо талмайнууд түхээрэгдэхэ ёһотой.

Буряад Республикын Хүдөө ажахын министрствын эдээ хоолой ба буйлуулгын үйлдбэрийдэ таһагай дарга Татьяна Полозовагай тэмдэглэлээр, мяханай үүлтэртэ мал хүгжөөхэ ба мяхаар болбосоруулагдаһан эдээ хоолоор элбэг хангаха зорилготой республикын 11 аймагуудта мал үбшэн гаргаха түбүүд байгуулагданхай. Бүхыдөө малай улай бүтээдэг 23 талмайнууд болон мал үбшээхэ, мяхыень эбдэхэ, наймаанда бэлдэхэ тусхай 14 эмхинүүд бүридхэгдэнхэй. Мүн гахай гаргаха ба мяхыень үйлдбэрилхэ «Племзавод «Николаевский» ба «Талан 2» гэнэн хоёр эмхинүүд ажаллажа эхилэнхэй.

Тусхай эмхинүүд хүдөө ажаһуугшадһаа мал худалдажа абаад, мяхыень, гэдэнэ доторыен ажаллаад, худалдаа наймаанда табиha түхэлдэн оруулаад тушааха аргатай.

Энэ асуудал гэнтэ һая би болошоо бэшэ, хэдэн жэлэй туршада шийдхэгдэжэ байнхай. Жэшэнь, Хэжэнгын

аймагта үмсын хэрэг эрхилэгшэ Согто Цыдыпов 2010 онһоо эхилжэ, бизнес-проект бэшээн юм. Тэрэниие аймагай захиргаан дэмжэжэ туһалаа. Проектнь амжалттай хамгаалагдаад, 500 мянган түхэригэй грантда хүртөө һэн. Тиигэжэ олзын хэрэг эрхилэгшэ уһанай сорго малтажа, худаг баряад, зайн гал оруулжа, мал тушаан абаха, гаргаха, үйлдбэрилхэ талмай түхээржэ эхилхэн юм. Мүнөө холодильник ба дулаа, халуун уһа дамжуулдаг сорго түхээрхэ хэрэгтэ мүнгэн хэрэгтэй. Хүдөө ажахын таһагыё даагша Сэнгэбал Будаевай хэлэнээр, энэ асуудал һаяын сагта бэлүүлэгдэхэ. Нэмэжэ хэлэбэл, Хэжэнгын аймагай бүхы малай аяар 94 процентнь үмсын мэдэлэй юм.

- Мүнөө жэл талха таряа, үбнэ ногоогоо һайн бэлдэбди. Тиигээдшье сагай уларилай ехэ һайн, дулаан ушарһаа мал ондо һайн, ядамаггүй орожо байна. Майн 1 болотор мал тушааха, мяхыень ажаллаха түбүүдые барижа дүүргэхэ тон шухала даабаритай болоод байнабди, - гэжэ Сэнгэбал Цыбыкдоржиевич онсолбо.

Хориин аймагай хүдөө ажахын таһагыё даагша Виктор Хабитуев майн 1 болотор мал тушааха, мяха буйлуулха түбүүдые байгуулжа үрдихээ шармайжа байһанаа мэдүүлбэ.

- Мүнөө жэлэй малай үбэлжэлгын хаһа нёдондонойхиноо ехэ ульгам, дулаан үнгэржэ байна. Аймаг доторнай бүхыдөө 20 мянгаһаа дээшэ бодо мал, 18 мянган хонин хүрэг ондо орожо байна. Манай аймагта бу-

рйад «бүүбэй» гэнэн үүлтэртэ мал хүгжөөдэг «Баян гол» гэнэн племзавод эрхим ажалладаг юм, - гэжэ тэрэ мэдээсээ.

Республика дотор үйлдбэрийдэ хэмжээндэ мал гаргаха, мяхыень тусхай регламентын ёһоор үйлдбэрилхэ, ашаглаха ажал 2013-2015 онуудта бэлүүлхэ түсэб баталгданхай. Энэ талаар болзор хэлсэгдэнхэй, ябуулагдаха ажалтай түсэб табигданхай. Муниципальна байгуулганууд байгша 2014 оной январин 9 болотор энэ асуудалаар хэгдэн ажал тухайгаа Хүдөө ажахын ба эдээ хоолой министрство руу тоосохо байгаа.

Энэ асуудал шийдхэгдэнээр үнийхэнэй. Противозепитотическа комиссиин ээлжээтэ зүблөөн дээрэ нёдондо хэлсэгдээ һэн. Муниципальна байгуулганууд, аймагуудай захиргаануудта мэдээсэл дуулгагдаа һэн. Декабриин 26-да үнгэрһэн Правительствын зүблөөн дээрэ Ивалгын, Тарбагатайн, Прибайкальска аймагуудта, республикын холын Ахын, Түнхэнэй, Баунтын, Хойто-Байгалай, Муяын аймагуудта мал тушааха, гаргаха, үйлдбэрилхэ талмай, тусхай эмхинүүд түхээрэгдээгүй гэжэ тэмдэглэгдээ һэн.

Буряад Республика дотор 2013-16 онуудта мяханай үүлтэртэ мал хүгжөөхэ тухай республикын зорилготой программа руу инвестици нэбтэрүүлгэ дэмжэхэ зорилготой гүрэнэй тэдхэмжэ хараалагдана. Тэрэнэй ёһоор, мал үйлдбэрилхэ технологическа ба холодильна түхээрэгдэнүүдые худалдан абаһан мүнгэнэй гарзын 50 процентнь буса-

агдаха. Мүн энэ хэрэг эрхилэгдэ үнгэрэгшэ 2013 ондо 7,5 миллион түхэриг гаргашалагдаа, тэдэнэй 1 миллион түхэригын республикын бюджетдээ һомологдоо.

Энэ асуудал түргэн мүрөөр шийдхэхэ зорилготой Хүдөө ажахын министрство Хяагтын аймагай «Буян» гэнэн ажахыда мал тушаан абадаг, гаргадаг, үйлдбэрилдэг тусхай нүүдэл түхээрэгшэ худалдан абаха хэрэгтэ хамһалсаа. Мүнөөдөө энэ ажахы нэгэ халаан соо 10 мал гаргаха аргатай. Тиигэжэ республикын бусад аймагуудай хүдөө ажахынуудтай хэлсээ баталжа, энэ хэрэгтэ туһаламжа хүргэхэ аргатай болоно.

Хүдөө ажахын министрэй уялга дүүргэгшэ Михаил Костриков зарим аймагуудай захиргаан тамужанай Советэй техникскэ регламентуудай эрилтэнүүдые хүсэд ойлгоногүй гэжэ тэмдэглээ бэлэй.

- Таанад ойлгохо ёһотойт,

майн 1-нэй һүүлээр хорёо соогуураа хүхэ баряад гүйлдэхэ бэшэт. Бүхы арад зондоо мэдүүлхэ ёһотойт. Айлай газар гаргаһан, бэлдэгдэнхэй мяханда малай аргашад тамга табиhaгүй. Мал барыдаг хүдөөгэйхид энэниие мэдэхэ ёһотойт. Малшадаа мэгдэхэ-эжэ, туляжа байхагүйн тула тусхай талмайнуудые бэлдэхэ хэрэгтэй.

Тусхай талмай үгы дээрэнхэ мал ажалладаг хүдөөгэйхид ядалдана ха юм. Энэ ажал нобшо гэжэ һанахаар, зүгөөр бүхы дэлхэйн мяханай үйлдбэри иимэ аргаар мяха тушаан абажа, арад зоние һайн шанартай мяхаар хангаха гол зорилго табинхай ха юм, - гэжэ Михаил Костриков тэмдэглээ.

Үнгэрһэн 2013 оной байдалаар, мал тусхай түбүүдтэ гаргагдаад болбосоруулагдахадаа, нэгэ толгой бодо мал 12000-15000 түхэригтэ хүрэнэ.

ҮНИРХОЛТОЙ ТОО, БАРИМТА

Үнгэрһэн 2013 ондо Буряад Республикын хүдөө ажахы 90 жэлэйнгээ ойн баяр тэмдэглээ бэлэй. 90 жэлэй туршада республикын хүдөө ажахы ямар амжалта туйлааб гэнэн тоо, баримтанууд һонирхолтой байгаа ёһотой.

Аяар 90 жэлэй саана, 1923 ондо Буряад орондо 73,5 мянган тонно таряа

хадагдаһан байна. Энэ тоо, баримта мүнөөдэрэй хүдөө ажахын туйлалтын 80 процентнь болоно. Тэрэл жэл хартаабха - 19,1 мянган тонно (мүнөөнэй 15 процентнь), овош - 5 мянган тонно, хүн - 53 мянган тонно, мяхан - 23 мянган тонно, үндэгэн 10 миллион абтаһан байна.

Ороһото таряанай ургаса нэгэ гектарһаа 5,6 центнер абтаа, нэгэ

толгой үнөөһнээ 833 кг хүн һаагдаһан байна. Эдэ туйлалтанууд республикын хүдөө ажахын хүгжэн дабшаха эхин шатанууд боложо үгөө.

90 жэлэй туршада эгээл ехэ таряан (688,6 мянган тонно) 1988 ондо абтаһан байна. Харин хүнэй үйлдбэрийдэ 274,3 мянган тонно тушаагдаһан юм.

Энэ түүхэтэ 90 жэлэй хугасаа соо

эгээл олон бодо малай толгой 1990 ондо бүридхэгдэнхэй байха юм. 560,6 мянган толгой бодо мал байгаад, 1992 ондо һаамхай 190,1 мянган толгой үнөөн тоологдоо. 1988 ондо 275,9 мянган гахай, 1975 ондо ажахынууд 1979 мянган шахуу хони ямаатай байһан юм.

Энэ хуудаһа Цырегма САМПИЛОВА бэлдэбэ.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2014 оной январин 13-17

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЭ М.М.ГЕРШЕВИЧЭЙ ХҮТЭЛБЭРИ ДОРО ҮНГЭРГЭГДЭХ ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨН
13.01 11.00 Бага танхим

II. ХҮДЭЛМЭРИЙН ЗҮБЛӨӨНҮҮД БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЫН ОРЛОГШО Б.Ц.СЕМЕНОВОЙ ХҮТЭЛБЭРИЙН

“Буряад Республикада нуралсал тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтанууд болон нэмэлтэнүүдье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
14.01 10.00 Бага танхим

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ АППАРАДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЙН В.Б.ЭРДЫНЕЕВЭЙ ХҮТЭЛБЭРИЙН

1. Буряад Республикын Арадай Хуралай 2014 оной январин 13-наа 17 болотор хугасаада түсэблэн хэмжээ ябуулганууд тухай
2. Буряад Республикын Арадай Хуралда хиналтын дансануудье бэлүүлгын байдал тухай
13.01 13.30 Бага танхим

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДА

Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, Налогүүдай болон сан жасын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Э.Доржиев)
Буряад Республикын хуулинуудье федеральна хуулинуудтай зохилдуулха тухай
15.01 14.00 каб.235

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй Байгуулалтын, нютагай өөхэдэн хүтэлбэрийн, хуули ёноной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (түрүүлэгшэнь Б.Н.Ботоев)

“Буряад Республикада муниципальна албан тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
14.01 10.00 каб.322
“Буряад Республикын Арадай Хурал тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
14.01 14.00 каб.323

“Буряад Республикада муниципальна байгууламжануудье эмхидхэлгэ, хилэнүүдье тогтоолго тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
15.01 14.00 каб.322

“Буряад Республикын нунгалтын кодекс тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
16.01 10.00 каб.322

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.П.Попов)

“Гүрэнэй болон муниципальна мэдэлдэ байһан газарай участогуудье түлбэриггүйгөөр үмсэдэ үгэхэ тухай” Буряад Республикын Хуулийн 1-дэхи статьяда хубилалта оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
14.01 10.00 каб.119

“Дэбисхэрнүүдэй газар эсхэмжэлгэ үнгэрлэгын хүдэлмэринүүдэй эгээл эхэ сэнгүүд тухай” 2006 оной декабриин 25-ай 2037-III дугаарай Буряад Республикын Хуулийн 2-дохи статьяда хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
15.01 10.00 каб.119

Россиин Федерациин Газарай кодексын 30.1 статьягай 2-дохи хубида нэмэлтэ оруулха тухай” 388260-6 дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай (эрэмдэг бээтэй эрхэтэдэ болон эрэмдэг бээтэй гэшүүнтэй гэр бүлэнүүдэ газарай участогуудье үгэлгын гурим тогтоохо талаар)
16.01 10.00 каб.119

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, үндэһэ яһатануудай асуудалнуудай, залуушуулай политикын, ниитын болон шажан мүргэлэй нэгдэлнүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Б.Батуев)

“Физическэ культура болон спорт тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
16.01 14.00 каб.212

“Соёлой баялигай объектүүд (түүхын болон соёлой хүшөөнүүд) тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
17.01 14.00 каб.212

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

1. Хорооной 2014 ондо бэлүүлгэ хүдэлмэрийн түсэб тухай

2. “Россиин Федерациин Гэр бүлын кодекс то хубилалтануудье оруулха тухай” 390257-6 дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай (үхибүү үргэжэ абаһан хүнүүдтэ түрэлхидэй эрхэнүүдье олгохо талаар)

3. “Россиин Федерациин Гэр бүлын кодексын 124-дэхи статьяда хубилалта оруулха тухай” 393029-6 дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай (Россиин хүүгэдые хари гүрэнүүдэй эрхэтэдэй үргэжэ абаха эрилтэнүүдье хубилгаха талаар)

4. “Россиин Федерациин зарим хуули ёноной актнуудта хубилалтануудье оруулха тухай” 390232-6 дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай (үншэн хүүгэдые түрүүшын ээлжэндэ үргэжэ абаха эрхэ түрэлхидтэнь олгохо талаар)

5. “Россиин Федерацида нуралсал тухай” федеральна хуулида болон “Үншэн болон гэртэжинэйнгээ харууһагүй үлэһэн хүүгэдые социальна талаар дэмжэлгын нэмэлтэ найдүүлганууд тухай” федеральна хуулида хубилалтануудье оруулха тухай” 346786-6 дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай
13.01 14.15, 14.30, 15.00, 15.30 каб.218

“Россиин Федерацида гүрэнэй пенсионно хангалга тухай” федеральна хуулийн 3-дахи статьяда хубилалта оруулха тухай” 399123-6 дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай (нэгэ доро хоёр пенси абаха эрхэтэй хүнүүдэй тоолбори үргэдхэхэ талаар)
14.01 11.00 каб.218

1. “Хуулийн наһа гүйсөөгүйшүүлэй олонийтын хүмүүжүүлэгшэд тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай

2. “Буряад Республикада олон хүүгэдтэй гэр бүлэнүүдье социальна дэмжэлгын хэмжээнүүд тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
14.01 14.00, 14.30 каб.218

1. “Буряад Республикада үхибүү үргэжэ абаһан гэр бүлэнүүдэй материална хангалга болон социальна дэмжэлгын хэмжээнүүд тухай” Буряад Республикын Хуулийн 1.2 статьяда хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай (үхибүү

үргэжэ абаһан гэртэжиндэ урмашуулгын мүнгэ болон үргэмэл үхибүүнэй тэдхэмжын мүнгэ түлэлгын дурим тодорхойло талаар Буряад Республикын Правительствоын бүрин этигэмжэнүүдье тогтоохо талаар)

2. “Ажалай ветеран” гэнэн нэрэ зэргэ олголгын дурим болон эрилтэнүүд тухай” Буряад Республикын Хуулийн 2.1 статьягай 2-дохи хубида хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
15.01 10.00, 10.30 каб.218

1. “Буряад Республикын ажаһуугшадые туберкулезһоо хамгаалга тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай

2. Буряад Республикын ажаһуугшадые эмүүдээр хангалга тухай
15.01 14.00, 14.30 каб.218

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаалин нөөсөнүүдье ашагалгын болон оршон тойронхи хамгаалгын талаар хороон

(түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)
“Захиргаанай хуули эбдэлгэнүүд тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай (хүн зоние шэрэлгые һайжаруулха талаар)
15.01 10.00 каб.211

“Захиргаанай хуули эбдэлгэнүүд тухай” Буряад Республикын Хуулийн IV бүлэгтэ хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
15.01 11.00 каб.209

“Буряад Республикада инвестиционно ажал ябуулгые гүрэнэй талаһаа дэмжэхэ тухай” Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудье оруулха тухай” Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
15.01 14.00 каб.211

III. ЭРХЭТЭДЫЕ ХҮЛЭЭН АБАЛГА

Ц.Э.Доржиев – Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын талаар хорооной түрүүлэгшэ

14.01 14.00-17.00 каб.206/235
А.П.Попов - Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хорооной түрүүлэгшэ
16.01 14.00-17.00 каб.206/119

Сагаалганай флэш-мобто бэлдэе

ЁОХОРОЙ ДҮХЭРИГТЭ УРИНАБДИ!

ХҮНДЭТЭ УНШАГШАД!

“БУРЯАД ҮНЭН” гэнэн хэблэлэй байһан Сагаалганай шэнын нэгэнэй үдэр эмхидхэгдэдэг заншалта болоһон ёохорой флэш-моб нааданда урина. Үшөө хэдхын үдэрэй үлөөд байхада, булта ёохор дуунай үгэнүүдье сээжэлдэл гэжэ уряалнабди.

ВАРК-тай хамта эмхидхэнэн энэ хэмжээ ябуулгадамнай бүхы дэлхэйн зон хабаададаг болоо гэжэ манай ажалайхид ехэтэ омогорхдог гэшэбди. Теэд зарим зон юрэ дүхэриг соо ороод ябадаг ха юм. Бүгдэндэ жэшээ боложо, гоё найхан дүхэриг ёохор табижа, элдэб найхан ёохорой дуунуудье булта эбтэй дуулаха гэжэ оролдоёл даа.

Мүнөө танай анхаралда Ойхоной буряадуудай гүйсэдхэдэг бүгдэндэ мэдээжэ “Айдуусай” гэнэн ёохорой дуу дурадхая.

АЙДУУСАЙ

Далай манай найхан даа,
Далитай шубууд эрьестэй.
Дайда манай найхан даа,
Айлшад мандаа эрьестэй.

Дабталга:

**Айдуусай ёроолоо,
Айдуусай найбарлаа.**
Үнэгэн малгай нэхэлзээ,
Үнэгэн ёрдоо нэхэлзээ,
Үеын ахай нахалзаа,
Ахай ёрдоо нахалзаа.

Дабталга:

**Айдуусай ёроолоо,
Айдуусай найбарлаа.**
Шоно малгай нэхэлзээ,
Шоно ёрдоо нэхэлзээ,
Үеын дүүхэй найбалзаа,
Дүүхэй ёрдоо найбалзаа.

Дабталга:

**Айдуусай ёроолоо,
Айдуусай найбарлаа.**

Цырегма САМПИЛОВА.

ШЭМЭРҮҮН ҮБЭЛЭЙ ХОХИДОЛ

Айлшалан ерэнэн шэнэ жэлэй эхиндэ хотымнай болон хүдөөшье аймагуудай ажаһуугшад шэнэ бэрхшээлтэй ушараа гэжэ олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүд дуулгаһан байна. Ушар юуб гэхэдэ, байгша оной январин нэгэнхэй хүн зоние зөөхэ талаар республикын автопаркын бүридэлһөө “Истана” түхэлэй жаа автобусууд гаргагдаһан байна.

Экономикын энэ һалбарие хүтэлбэрилдэг ба хинадаг зургаануудай түлөөлэгшэдэй хэлэхээр, иимэ хэмжээнэй хүсэндөө ороһоной гол ушарын хадаа энэ түхэлэй жаа автобусууд хуушараа, эгээл шэнэнь арба гаран жэлэй саада тээ заводһоо гараһан гэжэ ойлгохоор. Тиимэһээ тэдэнэй техникескэ байдалын хүн зоной аюулгүйе сахиха үүргэ огто дүүргэжэ шадахаяа болёо гэнэ.

Тээд олонийтын дунда иимэ хэмжээн нэгэн дуугаар дэмжэгдээгүй. Шэнэ, томо автобусуудта һуугаад ябаха дуратайшуул олон. Гэхэтэй хамта, «Истанануудай» ябахаа болиһоор, автобусой буудалнууд дээрэ хүн зоной олошорһые, түлхилдөөн, хэрэлдээнэй дэлгэрһые абаһаар ойлгохоор. Илангаяа хотоһоо холошог оршодог нютагуудай зон

энэ ушарһаа аягүй байдалда ороно. Олон зон ажалдаа, оюутад болон нургагшад нургуулидаа олоор хожомдонод. Үбэлэй хүйтэндэ буудал дээрэ үни байһанһаа боложо, арад зон даарана, хүйтэшье абажа, үбшэндэ нэрбэгдэжэ ушарнууд үсөөн бэшэ.

Зүгөөр засаг зургаанай түлөөлэгшэд мүнөө дээрээ Улаан-Үдэ хото шэнэ түхэлэй томонууд, хүн зоной аюулгүйе сахиха эрилтэдэ харюусадаг «Фиат», «Форд», «Газель» түхэлэй автобусуудаар 80% хангаданхай гэжэ мэдүүлнэд.

Һаяын 2-3 һарын турша соо иимэ байдал үгы боложо, автопарк шэнэ автобусуудаар дүүрэн шахуу хангагдаха гэжэ тэдэнэр найдүүлнэд.

Улад зоной зобонги байдалые ойлгохоор. Угайдхадаа олонхи зоной хэлэхээр, «Истана» автобусуудые үбэлэй шэмэрүүн хүйтэнэй үнгэрһэн хойно, автопаркаа шэнэ автобусуудаар хүсэд хангаһанай хойно болуулха байгаа гэжэ гомдоһые ойлгохоор.

Харин мүнөө иимэ байдалай тохёолдоһон ушарта, нургуулин бага наһанай үхибүүдэй байдал тон ехээр һанаа зобооно. Тэдэнэр үни зогсожо даараһаа байтагай, хашалдаан түлхилсөөнэй үедэ автобусто һуужа үрдихгүйнэ, шадахгүйнэ тон харамтай.

Лопсон ГЕРГЕНОВ.

Жэлэй эсэс багаар, Сагаан харын үмэнэ, зам-би түби набтайжа хуушархан шэгтэй болоод, даг хирэ, нүгэл шэбэлдээ шэнгэшэһэн шэнги үзэгдэдэг. Эгээл тиихэ үеэр хуу байрадань хуулгажа гуримшуулхын, сэбэрлэхын тула айл бүхэн гэртээ үльгэршэниие залажа, урда үеын үндэр түрэлхидтээ холбоо залгадаг байһан. Үльгэршэн бэшэшье наа, үльгэрэй ульһа үе мүсөөрөө мэдэрһэн, шэдитэ татасыень сэдхэлдээ шэнгээһэн түүхэ шэнжэлэгшэ эрдэмтэн, Буряадай Үндэһэтэнэй музей толгойлогшын орлогшо Баир ГОМБОЕВТОЙ хөөрэлдөө дурдахамнай.

аймагуудые хараабди. 1995 оной июлиин 1-дэ «Гэсэр» үльгэрэй 1000 жэлэй ойн баяр үргэнөөр тэмдэглэгдээ нэмнай. Тиихэдэ уласхоорондын үльгэршэдэй хоорондо эмхидхэгдэһэн мүрысөөндэ намда үгтэһэн түрүүшын хууриие би ёһотой үльгэршэн Чимит-Рыгзэн Эрдынеевте даалгаа нэм. Тэрэ тон зүб шийдхэбэри байгаа. Багшанарнишые намай дэмжээ нэн.
- Тэрэ гэхээр «Гэсэрэй» **һайндэр эмхидхэгдээ гү?**
- Эрэхэ 2015 ондо «Гэсэрэй» 1020 жэл болохо. Бэлдэхэ хэрэгтэй. һайндэрнүүдые улад

мүнгэ суглуулаад, эрдэмтэнэй харгы бэдэржэ, Москва гараа нэм. Тэндэ мэдээжэ этнограф, монголые шудалагша профессор Наталия Жуковская гээшэдэ хандажа, шабинь болоһон байгаа. Багшынгаа ударидалга доро жэл бүри экспедициинүүдтэ ябажа, 2004 ондо кандидадайд нэрэ зэргые хамгаалжа шадааб. Удаань Москвада үлэжэ, Дмитрий Лихачёвой нэрэмжэтэ институтта хүдэлөөб. Нютагтаа үшөөл тэрэ институттайд хүдэлмэрилэгшэ гэжэ

«ҮЛЬГЭРТӨӨЛ ҮЛГЫДҮҮЛЭН ӨӨДЭЛХЭБДИ»

- Баир Цыремпилович, мүнөө сагта үльгэршэнби гэжэ өөрыгөө нэрлэхэ зон үлөө юм гү?

- Минии мэдэхэ һүүлэй үеын ёһотой үльгэршэд хэд бэ гэхэдэ, Ярууна нютагай Чимит-Рыгзэн Эрдынеев, Үнгын голой Константин Доржиев байгаа. Арайл хада гэртээ харинхайнууд... Үшөө тиихэдэ Ивалгын аймагай Хурамша нютагта Иван Дабав мүнөө ажаһууна. Тэрэ мүн лэ ёһотой үльгэршэн аабза. Нютагайнгаа үльгэрнүүдые сонгоолоор (нютагай маягаар) жэгтэй гоёор түүрээдэг.

- Залуушуулай дунда үльгэршэд бии гү?

- Тайзан дээрэ морин хуурай абжан доро хөөмэй дуу хэрэглэн, үльгэр түүрээдэг заншал бии болонхой. Мүнөө үльгэр түүрээлгэ гол түлэб театральна маяг абанхай гэхэ байнаб. Зарим актёрнууд үльгэршэнэй дүрэ бэрхээр гүйсэдхэнэ. Тэдэн үльгэр шэнжэлгын нургуули гүйсэд гараагүй. 1990-ээд онуудта Одсүрэнэй хөөмэй дуунай нургуули абанан Сергей Аюшеев, Саян Жамбалов, Леонид Бабалаев гэгшэдэй ашаар иимэ хэбээр үльгэр түүрээлгын ёһо дэлгэрээ гэшэ ааб даа. Мүнөө морин хуур дээ-

рэ наададаг хүбүүд олон болоо. Тиихэдэнь Зүүн Сибириин соёлой болон искусствын академин аман зохёолой таһаг хамагай түрүүн түгэхсэһэн табан оюутан, тэдэнэй тоодо би ороноб, үльгэршэд болоогүйбди. Даша-Нима Санжеевич Дугаров ба Надежда Базаржаповна Дашиева багшанарайнгаа зааһан соол зогшообди. Теэдшье эрдэм ухаанай харгы руу шэглүүлээл даа.

... Эрхүү можын Нүхэдэй аймагай Хадаахан нютагта 90-ээд оноор Эдуард гэжэ залуу хүбүүн намай гайхуулаа нэн. Гэсэрэй нэгэ халааһаа хэнгэ сээжээр айхабтар уранаар уншаа. Нюргаарни хүйтэ даһандал болоо. Тэрэ хүбүүнтэй хаяхана уулзашооб. Нютагтаа багшалнаб гэнэ. Хэшээлнүүдтээ үльгэр баһал хэрэглэхэеэ һанана хэбэртэй. Үльгэр гэшые зон мэдэнгүй гэнэ, заншалнай алдагдажал байна ха...

- Та мэргэжэлээрэ «үльгэршэн» бээт?

- Тиимэ. 1991 ондо Бүгэдэ буряадай үндэһэн эблэл байгуулагдажа, аман зохёолой таһаг нээхэ тухай шийдхэбэри гараһан байгаа. Би тиихэдэ сонинһоо энэ мэдээсэл дуулаад, тус таһагта хураха гэжэ мэдүүлгэ үгэһэнби.

Шанга мүрысөөн боложо, шалгалта дабажа, оюутан болоо нэм. хурахаа хэдэблэһэн 20-ёод оюутанһаа хамагай эсэстэнь табан хүн үлөө нэмди.

Жэгтэй гоё хаһа байгаа. Амаралтадаа нютагаа – Хурамхаанай аймагай Барагхан руу харихадаа, диктофоноо баряад лэ ябахаша. Нютагайнгаа аман үгын хөөрөөнүүдые бэшэ бэшээр лэ бусахаша. Наһатай хүн юу хэлэнэб – хуу бэшэжэ абадаг байгаа. Гэсэриадада бэлэдхэл боложо байгаа. Буряад ёһо заншалаа һэргээе гэнэн урһа доро Гэсэрэй түг баряад, гурбан хүбүүд – залуу үльгэршэд (намтай хамта Түнхэнэй Саша Занданов, Эхирэд-Булагадай Станислав Болхосоев) хаа хаагуур ябаабди. Манай урдаа хараха сэхээтэн Даша-Нима Дугаров, Баир Дугаров, Бата Баяртуев, Юрий Будаев гэгшэд бидэниие хэвээлнүүдһээмнай сүлөөлөөд, мэдээжэ үльгэршэдэй түрэнэн түүхэтэ нютагуудаар дахуулжа ябаа. 1992 ондо Нүхэдэй аймагай Хадаахан нютаг ошообди. Тэндэ Пёохон Петров түрэнэн. Маншуд Эмегеевэй Эхирэд-Булагад орообди. Парамон Дмитриевэй, Платон Степановай нютагуудаар – Үнгын ба Алайр дайдаар нилээд ябагдаа. Эрхүүгэй, Агын, Буряадай бүхы

үргэнөөр тэмдэглэнэ. Теэд зоосохи удхань угаагдашана гэшэ гү гэжэ ханахаар байдаг. Багшанараймнай үүсхэһэн түүхэ уудалган дэмы хооһоор хосорхо ёһогүй. Эгээл тиимэһээ намай «Гэсэр» дахаад ябаһан мэтэ байдаг. Хаанашые хүдэлхэдөө, үльгэрөө үргэхээе оролдоноб. Буряад арадай дотор голын ха юм. РЦНТ-дэ хүдэлжэ байхадаа, үльгэршэдэй дунда мүрысөө эмхидхэдэг нэм. Этнографическа музейдэ Үльгэршэнэй гэр байгуулааб, мүнөөшье Буряад Республикын Үндэһэтэнэй музей соо Үльгэршэнэй гэр бодхоожо, үльгэр түүрээжэ, холоһоо ерэнэн айлашадые угтанабди. Тэрээнһээ гадна ондоо һанамжанууд байха. Жэшэнь, мүнөө жэлдэ «Лики Гэсэриады» гэнэн үзэсхэлэндэ бэлдэлгэ ябуулжа байнабди.

- Түүхын эрдэмэй кандидадай нэрэ зэргые хаана хамгаалаа нэмта?

- Аяар 1995 ондо Москвада Россиин Эрдэмэй академин Этнологиин болон антропологиин институтта дипломон хүдэлмэриез бэлдэхиёмнай гурбан оюутадые эльгээһэн байгаа. Тиихэдээл эрдэмтэн болохо гэнэн хүсэл түрөө ха. нургуулиа түгэхсэһэнэй удаа РЦНТ-дэ хүдэлжэ байгаад, харгын

тоотой ябаһан аад, үнгэрһэн жэлдэ хубилалта болоод, регионуудта байһан эрдэмтэдые сүлөөлжэ баатай болоо.

- Теэд Буряадаа бусаад...

- Хэды болотороо талын хамхуул мэтэ гансаараа нүүжэ ябахиб даа. Эжымнишые бэриие хүлээшөө. Арайл хаража үрдээгүйл даа... Нютагаа бусаа нэм. Дүшэ наһа гүйсэтэрөө эрэ хүн айл бүлэтэй, гэр байратай болоогүй наа, ехэнхинь тиигээд лэ үлэшэдэг гэлсэгшэ. Тиимэһээ үлөөд байһан дүрбэн жэлэй туршада наһанай ханитай болооб, хүбүүн басаган хоёр түрөө, гэр байра, авто-унаа урьһааршые наань, абагдаал даа. Тиигээд һанадагби, зүбөөр ябахаша, юумэн хуу урагшатай һайн байха. Угаа алдангүй, түүхэ заншалаа мартангүй, аха захаяа, эжы абаяа хүндэлжэ, хада ууладаа, удха зууртаа мүргэжэ ябабал, харгы аруун байха ёһотой. Танай уншагшадта һайн һайхание хүсэ!

- һайн даа. Ажалдатнай амжалта, гэр бүлэдэтай амгалан байдал үрээе!

Сарюуна ЭРДЫНЕЕВА
хөөрэлдэбэ.
ГЭР ВУЛЫН АРХИВНАА
фото-зураг.

һанамжа

АРАДУУДАЙ ДУНДА ТЭСЭМГЭЙ БАЙДАЛ – АМИН ШУХАЛА

«Толерантность» гэнэн үгэ лата хэлэнһээ гараһан, «абажа ябаха», «даажа ябаха» гэжэ оршуулагдадаг. «Тэсэн абажа ябаха» гэжэ дүүрэн удхань болоно. «Ондоо арадай шажанда, һүзэгтэ тэсэнгэй байха» гэнэн анханай удхань мүнөө сагта үргэдэжэ, олон ондоо арадууд бэе бэеынгээ ажабайдалай ямаршые үзэгдэлдэ тэсэнбэритэйгээр хандаха гэнэн ойлгосо болонхой.

XXI зуун жэлдэ хүн түрэлтэнэй ажамидал урданайхиһаа ондоогоор, шэнэ шэглэлтэйгээр хүгжэхэ байһаниинь мэдээжэ. Ондо ондоо арадууд бэе бээтээ харилсана, нүлөөлнэ, гүн хамтаралгын үедэ (глобализацин) бэе бээдээ нэбтэрэн ороно, хүлээгдээ үзэгдөөгүй хубилалтануудшые үзэгдэнэ. Гүн хамтаралга һайншые, муушые талатай гэжэ эрдэмтэд тэмдэглэдэг, олон тоото баримтануудые харуулдаг. Нээрээшье, нэгэдэхээр, бага арадуудай ёһо заншал, хэлэ үгы болгожорхихогүй гү гэнэн бодол түрэнэ, хоёрдохөөр, гүн хамтаралга мүнөө һая бии болоһон нийтэ үзэгдэл бэшэ. Эртэ урда саһаа хойшо арадуудай ажабайдалда гүн хамтаралгын али нэгэ талань үзэгдэжэ, тохёолдожол байһан. Түүхын олон жэшээнүүд баримта, гэршэ юм ааб даа. Гэбэшье мүнөө үеын хамтаралга айхабтар түргэнөөр хүгжэнэ, уласхоорондын харилсаан ондоо болоно. Дэлхэй дээрэ иимэ оршомой хүрээжэ ерээд байхада, уни холо саһаа

өөр өөрын ёһо гуримаар мүнөө хүрэтэрөө хүгжэжэ ябаһан гүрэн түрэнүүд ганса өөһэд өөһэдын тала харангүй, нүгөөдэ талаа хүндэлхэ, тоохо, үгээ яажашые наань ололсохо, бүгэдын аша туһа хараха, нэгэ һанамжа байгуулан, хүтэлбэри болгон эрхилэн ябуулха хаһа тодороо гээд гүнзэгыгөөр мэдэрхэ саг ерээд байна.

Буряад арадай ажабайдал, соёл болбосорол монголой нүүдэл арадуудай цивилизаци дээрэ үндэһэлэнхэй. Нүүдэлшэн арадуудай цивилизацин бии байһан ушарые һая болотор зарим эрдэмтэд мүнөөшье хүрэтэрөө үгы гэжэ тоолодог. Дэлхэйн 60 гүрэндэ нүүдэлшэн арадууд ажаһуудаг, тэдэнэр өөһэдынгөө үндэһэн заншалаа сахидаг юм.

Нүүдэлшэдэй цивилизаци болбол бодото байдалай болон оюун ухаанай, соёлой өөрын онсо баялиг бии болгонхой. Амидаралын өөрын онсо шэнжэтэй. Жэшэнь, монгол туургата арадууд табан хушуу малаа жэлэй дүрбэн сагта байгаалида хохидол үзүүлэнгүй үдхэжэ байһаар. Тиихэдэ мүнөө Европын цивилизаци ганса хубияа хараһан хүнэй һанаа бодол дэбэргэжэ, олон түмэнэй оюун ухаанай баялиг һандаргана гэнэн хараа бодолнууд мэдээжэ болонхой. Харин нүүдэлшэдэй цивилизаци жэл ошохо бүри олоной һонирхол татана, һайшаагдана.

Бидэнэр, Буряад ороной хүн зон, хоёр соёлой уулзур дээрэ үдэһэн байнабди. Энээн дээрэһээ ёһо заншалдамнай, соёл болбосоролдомнай барунай, Түб Азиин нүүдэлшэдэй, ажамидаларай «шэг шарай» бии байна. Иимэ байдалда ажаһуудаг үсөөн тоото буряад зоной хэлэн дээрэ тогтоходо, ород хэлэнэй нүлөөдэ абтагдан, өөрынгөө шэнжэ шанар алдажа байна гээд хэлэмээр. Иимэ үзэгдэл тогтоохо, усадхын тула ургажа ябаһан залуушуулаа, илангаяа һая нургуулида ошохо хүүгэдые оршон тойрон байдалдань - гэртэнь, сээрлигтэнь, нургуулидань буряад сэдхэлтэйгээр хүмүүжүүлхэ зорилго табигдаха ёһотой. Тиигэбэшье хүршэ арадайнгаа ёһо заншал, хэлэ мэдээд ябабал, хани харилсаамнай бэхижэхэ байгаа. Буряад Республика Росси гүрэнэй нэгэ хубинь болоно. Манай нютагта буряадуудһаа гадуур ород, монгол, эвенк, татаар, украин, белорус, армян,

азербайджан, поляк, немец болон бусад арадууд ажаһууна. Тэсэнгэй байдал эдэ арадуудай дунда бүхы ажабайдалдань үзэгдэнэ. Жэшэнь, ород арадай һайндэрнүүдые булта тэмдэглэдэг болообди: Масленица, Пасха, Благовещение, Покров день гэхэ мэтэ. Эгээн Одигитриин хүмэ соо пасхальна литургида Монголой хоор хабаадалсадаг. Баһал буряадуудай Сагаалган, Сурхарбаан, Буряад хэлэнэй үдэр гэхэ мэтэ һайндэрнүүдые олон арадууд тэмдэглэлсэнэ. һая Буряадай гүрэнэй университэдэй багшанар - Патаева Валентина Дугаровна, Халхарова Лариса Цымжитовна гэгшэд Россиин Үнэн Алдартыа хүмын грант шүүжэ, «Божественная литургия» гэжэ ном оршуулжа дүүргэбэ.

1985 онһоо эхилжэ, манай республикын бүхы нургуулинуудта ямаршые яһатан буряад хэлэ шудална, хэншые буряад хэлэн муу, тэрэниие үзэхгүйб гэнэгүй. Харин зарим засаг түрэ баригшад, нургуулин захирганууд буряад хэлэ һуралсалай түсэбһөө гаргажа гү, али сагыень түсөөрүүлжэ байна. Буряад хэлэ нургуулида үзэхэдөө, һурагшад буряад зоной түүхэтэй, соёлтой тон дүтөөр танилсана ха юм. Мүнөө үеын залуушуул болон хүүгэд үндэһэ яһаараа балай хубаардаггүй. Ходо сугтаа яба-

даг, наададаг, томо болоходоо, гэрлэдэгшые ушарнууд олошонхой. Бэе бээе хүндэлөөд, һайн айл бүлэнүүд болоод зариман ажаһууна. Харин зарим нэгэ наһатайшуул залуушуулда, ондоо яһатанда тэсэнгэй ябадал үзүүлхээ һанадаггүй, тэрээндэ ехэ эсэргүүсэдэг.

Иимэ үедэ тэсэнгэй байдал ямаршые наһанай, ямаршые ороной хүн бүхэнэй наһанайн ёһо гурим болохо зэргэтэй, юундэб гэхэдэ, энэниие алдабал, эзэрхэг ябадал хаа-хаанагүй үзэгдэхэ болоно. Тиигэбэл олон тоото арад зон бэе бээдээ дураа гутажа, тэрээнһээ уламжалан, дай дажар үүсхэжэ, бэе бээе хюдажа эхилхэ. Мүнөө сагта тэрэ ехэ аюултай. һүүлэй үедэ Москвада олошон ушарнууд ехэтэ һанаа зобооно. Оройдоошые зэмэгүй хүнүүд ямар нэгэ зоной арсалдаан дээрэһээ гү, али үһөөгөө абалсаан дээрэһээ хосорно гэшэ. Ядерна дайн эхилбэл, газар дэлхэимнайшые энэ юртэмсэ дээрэ үгы болошохо аргатай.

Хэрбээ ондоо хараа бодолтой цивилизацинууд, гүрэн түрэнүүд бодолтойгоор энэ асуудалда хандажа, хөөрэлдөөн саашадаа хүгжөө һаа, бултаанаймай ерээдүй урагшатай һайн байхань дамжаггүй.

Эрдэм ЦЫРЕНЖАПОВ,
БГУ-гай аспирант.

Ажабайдалай һабагша – малһаа

Даага тамгалаанай найр нааданай найруулга

ХАБААДАХА НЮУРНУУД:

Хүтэлэгшэд: Энхэ, Бата
Үбгэн: Банзар
Аша хүбүүд:
Солбон, Буянга, Баяр
Басагад: Женя, Сэлмэг,
Жаргалма, Арюна.

*Хүбүүдэй талһаа – төөлэй,
басагадай талһаа – хадагууд.
Угтамжын дуу дуулана.*

Энхэ хүтэлэгшэ: Элинсэг хулинсагайнгаа эртэ урда сагнаа малаа тамгалжа, мяха тоһоо эдижэ, арһа шүрбэнһээ элдэжэ ябаһан тухайн найр наадаа эхилхэмнай.

Бүлгэмэйхид: Баярлана, шэһыень эмнибэ гэлсэнэ.
Үбгэн: Зүүн ташаан дээрэнэ тамгала гэжэ хүбүүдтэ заажа үгэнэ, һүүлээрнэ үрээл хэлэнэ: - Замаг мэтэ бэхи юумэмнай хороолтогүй байг лэ, - гэжэ замаг тамга табуулжархина.
Арюна: Хүлэг, хүлэг моринойнгоо Хүлһыень сэлмээжэ эльбэгты, Ардаг, ардаг мориёо Адуундань табижа амаруулагты.
Энхэ: Адуу мал үдхэлгын ээлжээтэ хаһаяа үнгэргэжэ, найр наада хэбэбди.
Үрээлнүүд зэдэлнэ.
Бүянга: Үхэр малаа муруулаагүй, һайнаар адуулжа байгты.
Сэлмэг: Малайнгаа шиира бусалгажа, холодец эдижэ байгты.
Солбон: Хотойн шуһан дээрэ айлшадтай байгты.
Баяр: Түүлхэ тамгаар малаа тамгалжа байгты. Буян хэшэгэй байгаль даа! Абамай Сагаалганай үдэр бурхан буужа, минии суулганһаа мориёо ундаалуула гэжэ эртүүр бодожо, суулгаяа сууладаг байгаа. Тиимэһээ манаа ехэ эртүүр бодхоогшо һэн, «унтажа байһан хүн үхэнэн хүндэ тоотой» гэжэ хэлэгшэ бэлэй. Бага наһанайнгаа Сагаалга ханаад, мүнөө өөрөө жаахан үхибүүдэй орожо ерэхэдэнэ, заатагүй гартань бэлэг барюулдагби. Энэ заншал намда багаһаамни хойшо бүхөөр хадуугданхай. Эхэ, эсэгын һургаал үнэтэй, сэнтэй даа. Заһаниинь заабари, һургаһаниинь һургаал боложо, бээдэм шэнгэнхэй. Мүнөө үри хүүгэдтээ, аша зээнэртээ дамжуулхые оролдодогби.
Тэрэ гэнэн сагнаа хойшо олохон лэ жэлнүүд бусалтагүйгөөр ошонгоо ошоо. Тэрэ сагта намтайгаа адли бургааһаднай томо гэгшын хаалнууд болон ургаа. Бууса дээрэмнай гэрнүүдэй үгышые һаань, уурхайһаа дэгдэнэн шубуудтал, Шанхай нотагай хүбүүд, басагад аша зээнэрээрэ нотагаа ерьежэ байдаг һайхан заншалтайбди. Эгээн түрүүшынхией 2006 ондо олоороо ерэжэ, хитадуудай Шанхай нотагай байгуулагдаһаар 70 жэлэй ойдо дашарамдуулан, хүбүүд, басагадын хүшөө табяа һэн.

Женя: Хонидтай эхирлэжэ, Хорёотнай үргэдэжэ байг лэ.
Бүлгэмэйхид: *Ёохорой дуунуудые дуулажа хатарнад.*

Арбан сагаан хургаяа Адхан байжа хатарая. Аман соохи зугааяа Хэлсэн байжа хатарая. Хорин сагаан хургаяа Холбон байжа хатарая. Хоолой соохи зугааяа Хэлсэн байжа хатарая. Адуун манай баяжаг лэ, Арюун голнуудаа гоёохо. Ашанууд манай олошорог лэ, Арбан нугаяа гоёохо. Үхид манай баяжаг лэ, Үргэн голнуудаа гоёохо. Хүбүүд манай олошорог лэ, Хэдэн нугаяа гоёохо. Боориин хормойн

ногоондо
Буруунууд, хашарагууд дуратай.

Бозоһоо гараһан мэлмэндэ Булта зонийн дуратай. Хадын хормойн ногоондо Хашарагууд, буруунууд дуратай.

Хангайһаа гараһан мэлмэндэ Хамаг зонийн дуратай. Далай соогуур тамаруулха Дааганшни ямархан ааб. Дахуулжа, зугаалха Зүрхэншни ямархан ааб. Уһан соогуур тамаруулха Унаганиинь ямархан ааб. Үетэнөө дахуулаад зугаалха Ухааншни ямархан ааб. Үргэн сагаан Тураахиндаа Үхэдээ манадаг

жаргалантайб.
Үелһэн ганса нүхэртэйгээ Уулзаад ябадаг жаргалантайб.

Э.ЦЫРЕНОВА.
Хурамхаанай аймаг, Барагхан.

САГААЛГАН БИДЭНИИЕ ЭБЛЭРҮҮЛНЭ!

Морилхоёо байһан хүхэ модон Морин жэлээ угтан, үндыжэ ехэ болоһон үзэсхэлэнтэ һайхан үлгы нотагтаа үнгэрһэн балшар бага наһанайнгаа Сагаалган тухай дурсаха ханаатайб.

батун, помидор, кабачки, кукуруза гэхэ мэтэ олон янзын ургамал таридаг һэн. Хитадууд ехэ ажалша зон. Бидэнэршые хара багаһаа огород дээрэ ажалладаг һэмди. Маниие ажалда дуратайгаар хүмүүжүүлһэн, ажабайдалдамнай ехэхэн нүлөө үзүүлһэн гэжэ ханаанаб. Бэшэхэ, ханаха юумэн олон, харин би мүнөө бага наһанайнгаа Сагаалган тухай бэшэхэ хүсэлэнтэйб.

Бидэнэр, багашуул, энэ Сагаан һарынгаа һайндэрые хүлээжэ ядагша һэмди. Эхэ, эсэгэнэрнай шадал зэргээрэ Сагаалгандаа бэлдэхэ. Ород, буряад, татаар, хитад илгаагүй, булта мяхаяа хэршэжэ, пельменээ орёохо даа. Саахар, печени табаклан, бурханайнгаа урда табиха, зөөхэйгөө, бүүгээе шангаша һэн. Хитадуудтаа ороходошни, бусалһан уһанай уурал дээрэ шанаһан пампушка маанадтаа хубаагша һэн. Огородой ургамалаар пельмен хэдэг һэн, үшөө пельмен соогоо нюуса хадагалха: конфетэ, саарһа гэхэ мэтэ, тэрэн хэндэ туданаб, тэрэ хүн жаргалтай байха. Бидэ хитадуудаараа адли газаагаа хүнэг соо уһа хэжэ, хүндытэйгөөр хургэжэ абаад, досоонь зула бадараадаг бэлэйбди. Һүниин харанхыда тэрэн олон янзын үнгөөр гэрэлтэхэдээ, ямар һайхан байгша бэлэй.

Үшөө тиэхэдэ мүлһэн дээрэ түүдэг носоожо, конькигаар, шаргаар хасараа улайтар, хүйтэ мэдэнгүй на-

ададаг һэмди. Конькишые тиэхэдэ манда үгыгшэ һэн, абамай модоор коньки хээд, доронь бүдүүн проволоккоор полжорхыень хэхэ, яһала гоёл саг байгаал даа! Абамай Сагаалганай үдэр бурхан буужа, минии суулганһаа мориёо ундаалуула гэжэ эртүүр бодожо, суулгаяа сууладаг байгаа. Тиимэһээ манаа ехэ эртүүр бодхоогшо һэн, «унтажа байһан хүн үхэнэн хүндэ тоотой» гэжэ хэлэгшэ бэлэй. Бага наһанайнгаа Сагаалга ханаад, мүнөө өөрөө жаахан үхибүүдэй орожо ерэхэдэнэ, заатагүй гартань бэлэг барюулдагби. Энэ заншал намда багаһаамни хойшо бүхөөр хадуугданхай. Эхэ, эсэгын һургаал үнэтэй, сэнтэй даа. Заһаниинь заабари, һургаһаниинь һургаал боложо, бээдэм шэнгэнхэй. Мүнөө үри хүүгэдтээ, аша зээнэртээ дамжуулхые оролдодогби.

Тэрэ гэнэн сагнаа хойшо олохон лэ жэлнүүд бусалтагүйгөөр ошонгоо ошоо. Тэрэ сагта намтайгаа адли бургааһаднай томо гэгшын хаалнууд болон ургаа. Бууса дээрэмнай гэрнүүдэй үгышые һаань, уурхайһаа дэгдэнэн шубуудтал, Шанхай нотагай хүбүүд, басагад аша зээнэрээрэ нотагаа ерьежэ байдаг һайхан заншалтайбди. Эгээн түрүүшынхией 2006 ондо олоороо ерэжэ, хитадуудай Шанхай нотагай байгуулагдаһаар 70 жэлэй ойдо дашарамдуулан, хүбүүд, басагадын хүшөө табяа һэн.

Ехэ олоороо сугларжа, үнинэй нотагаа ерээгүй, 30-40 жэл соо золголдоогүй хүнүүд уулзажа, уяржа баяраа хубалдаа бэлэйбди.

Одоол һонирхолтойшые, жэшээ абамааршые үйлэ хэрэг болоо һэн. Һотойл «уулзалгын баяр» гэхэдэ, алдуу болохогүй. Уулзалгын һүүлээр эб нэгэн боложо, бүришые бата бэхи ажабайдалтай боложо, суг хамта сугларжа, Улаан-Үдэ хотодо Сагаалган бүхэнөө угтадаг ехэ һайхан заншал тогтонхой. Иигэжэ хани харилсан, олон янзын яһатан, арад зон үнгэтэ сэнхир дэлхэй дээрэ үнэр баян, үри хүүгэдэйнгээ дунда бэе бээ дүхэм гэлсэн, баяртай жаргалтайнууд ажаһуунабди. Сагаалган бүхэндөө хүгшэ залуугүй сугларжа, энеэдэтэй, согтойгоор наада дэлгээжэ, урданай дуунуудые дуулажа, зундаа нотагаа ошохо түсэбөө хэлсэжэ тарадагбди.

Нёдондо жэл 70-һаа дээшэ наһатайшуулаа хадагаар угтаа, амаршалаа һэмди. Наһатайшуулайнгаа тэбхэр ойень ёһолон тэмдэглэдэгбди. Энэ һайхан заншалаа залуу халаандаа дамжуулха хүсэлэнтэйбди. һургаал болохонь дамжаггүй.

Мүнөө жэлдэ, нажарай дулаахан сагта нотагаа ошожо, нотагайнгаа сэбэр агаараар сээжэ дүүрэн амилжа, добо гүбээнүүдээрэ дуран соогоо хүльбэржэ ерээ бэлэйбди. Эгээл һонирхолтойнь гэхэдэ, июль һара соо хүхы шубуунай

угтаһандал донгодохыень шагнаабди, талмай дүүрэн тибһэн сэсэглэнхэй, хибэс дэлгэһэн мэтэ угтажа байһандань, байгааалингаа һайханда баярлаашыебди, уяраашыебди. Сэдьхэлнай ехэл хүлгөөтэй, дахиад һөөргөө залуу наһандаа тэхэрин ерэнһэндэл болообди. Тэрэ сагай хүбүүд, басагад мүнөө 60,70,80 наһатайнууд, буурал сагаан үбгэд, хүгшэд болонхойнууд, мүнөөшые Сагаалгана хамта жэл бүхэндэ угтадаг журамаа алдаагүйбди. Наһатай болоод, үетэнөөрөө, аха, эгшэ нүхэдөөрөө золгодожо байхада, ехэл зохид байдаг. Бултадаа хүлээжэ ядан, болзолдохо сагаа хэлсэхэ. Ерэхэ жэлэйнгээ Сагаалга ямараар, хаана үнгэргэхээ, юу бэлдэхээ хараадаа абан, хонхолодсон байнабди.

Иимэл даа, минии бага наһанай ба мүнөөнэй Сагаалган.

Морилхоёо байгаа Морин жэлээр амаршалнаб! «Шанхай» бүлгэмдөө, бүгэдэ буряад арад зондоо бэеын элүүр энхые, бүхы дэлхэйн һайн һайхание хүсөөд, талын сэсэг шэнги арюун, хадын уһан шэнги сарюун, буянтай, бурхантай, золтой заяатай, удаан жаргалтай, ута наһатай ябахатнай болтогой! Сагаалганаар!

Очирма ДОНДУПОВА,
ажалай ветеран.

1930-аад онуудаар Баунтын аймагта Хитад оронһоо 30-аад хитадууд ажал бэдэржэ ерэнэн. Тэдэнэй нэгэ зариманиинь манай Хурамхаанай аймагай Барагхан, Аргада нотагта ерэхэдэнэ, колхоз тэдэндэ газар заажа үгһэн байгаа. Сагай хубилалтаар һөөргөө бусаха үйлэ хубигүй байһандаа, тэдэнэр гэр бүлэ боложо, буусаяа түхээржэ түбхинэнэн. Хари газарта ерээд, түрэн нотагаа мүнхэлжэ, тэрэ газараа «Шанхай» гэжэ нэрлэһэн юм. Хүрһэтэ алтан дэлхэй дээрэ орон нотаг олоншые һаа, хүлөө шоройдон үндыһэн нотаг юунһээшые үнэтэй, сэнтэй даа.

Минии дүрбэтэй байхадамни, эжы, абамай - Бадма Шоноевич, Сэсэг Цыреновна гэр бүлөөрөө Шанхай нотаг зөөжэ ерээ бэлэй. Энэ нотагтаа хэдэн олон яһатан: хитад, татаар, буряад, ород арад эб нэгэтэйгээр ажаһуужа, нэгэ голой уһанһаа ундаалжа, нэгэл газарай хүрһэ гэшхэжэ, тунгалаг арюун агаараар амилан үндыһэмди. Бултадаа 30-аад гаран үрхэтэ айл бэлэйбди.

Нэрлэбэл: Ва-Шин-Тун, Суй-Чин, Ян-Фа, Тун-Фу-Ли, Ку-Тун-Цай, Бен-Чжан-Вен, Ен-Шин-Фо, Ян-Зы-Хо, Ма-Зи-Ли, Лю-Ю-Чин болон бусад, харин Элигшэн һууринда Лю-До-Фун ба Ван-Чи-Гун айлнууд һуудаг байгаа.

Тэдэнэй ехэнхи ажалын огородой ажал һэн. Хартаабха, капуста, морхооб, үгэрсэ,

Соёлой нонин

ШЭНЭ ХҮГЖЭМТЭ ЗҮЖЭГ ТАБИГДАБА

Буряадай мэдээжэ композитор, республикын Гүрэнэй шангай лауреат, философиин эрдэмэй кандидат Баяр Дондоковой (Москва) «Үншэн сагаан ботогон» гэнэн шэнэ хүгжэмтэ зүжэгэй премьерэ Буряадай оперо болон баледей академическэ театрай тайзан дээрэ табигдаба. **Драматург, республикын искусствын габьяата ажал ябуулагша Геннадий Башкуев хүгжэмтэ зүжэгэй либреттэ буряад арадай үльгэр онтохонуудай удхаар найруулан зоёһон байна.**

Поэдүүд А.Бадаев, Г. Башкуев, Г. Григорьева болон Н. Цыремпиловэй шүлэгүүдтэ бэшэгдэн дуунуудай текстүүд зүжэгтэ оруулагдаа. Владимир Ткаченко аялга хүгжэмэй хүтэлбэрилэгшэ, дирижер, Владимир Цыбактаров режиссер болоно, уран зурааша Александра Дугарова хүгжэмтэ зүжэгые гоё найханаар шэмэглэе.

Һунгуулиин 18-дохи округоо Буряад Республикын Арадай Хуралай депутат Андрейн Зыбынов тайзан дээрэ гаража, үгэ хэлэхэдээ, танхим соо сугларһан үхибүүдые Шэнэ жэлээр – 2014 оной модон хүхэ Морин жэлээр халуунаар амаршалхадаа, элүүр энхэ, согтой хүхюун ябахыень, найнаар нурахыень багашууд да хүсэбэ. Депутат спонсор боложо, 600 билет худалдажа абаад, Улаан-Удын 1-дэхи, 3-дахы, 9-дэхи, 19-дэхи дунда нургуулинуудай, 29-дэхи гимназиин нурагшадта бэлэг болгон, тараһан байгаа.

Энэ хадаа дүрбэн хани нүхэд – зайгуул дуушан, үншэн сагаан ботогон, үхэр, хонин тухай ушар болоно гээшэ. Эдэнэр мэхэ гохоһоо, худал хуурмаг ябадалһаа ядаха тулихадаа, зобоходоо, ханилан нүхэсэжэ, “Ан амитадай” бүлэгтэ нэгэдэжэ, бусад ханинараа аршалан абархын тула Худал хуурмагай хан түрэдэ ошохоёо гарана. Согтой хүхюун аялга хүгжэмэй, наада энеэдэнэй, хубсаһа хунараа нэлгэжэ үмдэлгын, уршагта ябадалнуудай ушарал түүхэ тайзан дээрэ боложо, багашуул үхибүүдые хонирхуулан, тэдэнэй сэдхэлдэ урма баяр түрүүлнэ.

Хэтэ мүнхын үнэтэ шуаг зүйлнүүд: хани барисаан, анда нүхэсэл болон нэгэ нэгэндээ туһалха хүсэл эрмэлз

зэл тухай, үнэн зүб ба худал хуурмаг юумэн тухай, үзэсхэлэн найхан юумэн ба инаг дуран тухай согтой хүхюун аялга хүгжэм ирагуу найханаар зэдэлнэ. Хүгжэмтэ зүжэгэй гол удха хадаа худал хуурмаг юумэ зайсуулан саража, үнэн зүбые батадхан бэлүүлхэ гэнэн удхатай. Худал хуурмаг юумэн бага, ехэ гэжэ байдаггүй, гэм зэмээ сагааруулха гээшэ хүшэр хүндэ юумэн лэ гэжэ харагшадта, илангаяа үнжэгэн зөөлхэн сэдхэлтэй үхибүүдтэ ойлуулна бшуу. Зүжэгэй үйлэ бүхэн нэръемэ халуун альга ташалгаар, согтой хүхюун энеэдэ наадаар дүүрэхэ юм.

Иимэ оршон байдалда зайгуул дуушан Доржи Худал хуурмагай хан түрын зараса басаган Бальжин хоёр бэе бээдээ дурлажа, гэр бүлэ болоод, Ботогыё гэртээ абана. Хожом хойшодоо Үхэр Хонин хоёр эдэнэртэй ханилжа, үнэн сэхэ нүхэд болоно.

Худал хуурмаг юумэнэй хаан Галша хатантаяа арсалдаа хэрүүлтэй, хөмороотой, эб эегүй болоно. Эгээл энэ үедэ хүн түрэлтэнэй һүлдэ заяаша Сагаан үбгэн би боложо, эдэниие бултыень эблэрүүлнэ. Танхим соо сугларһан үхибүүд тайзан дээрэ боложо байһан үйлэ үзэгдэлнүүдые согтой хүхюунээр, урма баяртайгаар, зарим ушарта уйдхар гунигтайгаар, урмаа хухарангяар угтана.

Үндэр нэрэ зэргэтэй, хонгёо найхан хоолойтой, бэлигтэй бэрхэ дуушад зүжэгэй рольнуудта наадаба. Зайгуул дуушан Доржын рольдо – Чингиз Иванов, Үншэн сагаан ботогон – Оюна Дарижапова, Хониной – Буряадай арадай артист Тогмит Танхаев, Россиин габьяата артистка Виктория Базарова, зараса басаган Бальжинай – Буряадай арадай артистка Бэлигма Ринчинова, хаан Галшын – Бадма Гомбожапов, Эдуард Жагбаев, хаанай хатанай – Россиин габьяата артистка Оксана Хингеева, Буряадай арадай артистка Эржена Базарсадева, харуулшадтай рольнуудта Галсан Ванданов, Баяр Аранжуров гэгшэд наадахадаа, гоё найханаар, үнэншэмэ тодоор дуулажа, багашуулай альга ташалгаар угтагдаба. Үхибүүдэй магтаалда хүртэхэ гээшэ эгээл үндэр сэгнэлтэ хая юм даа!

Иигэжэ Буряадай искусствын габьяата ажал ябуу-

лагша Баяр Дондоковой шэнэ хүгжэмтэ зүжэгые үхибүүд урма баяртайгаар хаража, үнжэгэн ухаан бодолдоо ухаа нэмэбэ гээшэ.

Бата-Мүнхэ ЖИГЖИТОВ,
журналист.

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото

Хүнэй хуби заяан

НЮТАГ ОРОНОЙНГОО ҮРГЭМЖӨӨР

Улаан-Үдэ хотодохи ВСГУ-гай багша ябаһан, химическэ эрдэмэй доктор, профессор, Дээдэ нургуулинуудай МАН-ай гэшүүн-корреспондент, Буряад Республикын эрдэмэй габьяата ажал ябуулагша, Нью-Йоркын Эрдэмэй академиин гэшүүн, РФ-гэй дээдэ нургуулинуудай хүндэтэ ажалтан Мунко-Балдан Митупович БАЛДАНОВ тухай дурсалга.

Оролто үгэ. Энэ аха нүхэрнай уг унгяараа урдалхуу зоной үринь ябаһан. Сахиурта нютагай Хойто-Агын участогай Дунда Горхондо тоонтотой лэглүүд хүбүүд омогой Бадмын Митэбэй (Мишкын) үри хадаһан болоно. Митэб ахын ехэ үри Долгорой нама басаганһаа гараһан Мунко-Балдан тэрэ дарыдань Митэбэй хүбүүн Балданай нэрэдэнэ оруулагдаһан байна. Энэнь баһал удхатай, юуб гэхэдэ, Митэбэй Балдан Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда эрэлхэг зоригоор дайлагдажа, Румыниин Корбу тосхоние сүлөөлэлсэхэ үедөө хүндөөр шархатажа, энэ дэлхэйтээ хаясаха болоод байхадаа, Мунко-Балданиие нэрэдээ оруулжа дансалхадань, гуйлга барижа, бэшэг гэртэхиндээ эльгээһэн юм. Иигэжэ дайнда наһа бараһан хүбүүнэйнгээ гуйһыень бэлүүлжэ, Мунко-Балдан нагасынгаа нэрэдэнэ орожо, Митэбэй Балданай нэрэ алдарыень нёдондо наһа баратараяа дээрэ үргэжэ ябаа.

БАГА НАҢЫЕНЬ УДХАЛБАЛ

Мунко-Балдан 1944 оной январь нарада түрэжэ, Долгор нагаса эжытээ бага наһанһаа хойшо эрхэхэн бэрхэхэнээр үндыгөө. “Ехэл хонирхууша, бүхы юумэ мэдэхые хүсэдэг, хонор ухаатай, ханаһан хүсэлөө заатагуй бэлүүлхые оролдодог, байрагуйшэг, тоомгүйхэн хүбүүн үндыһэн” гэжэ тэрэниие мэдэхэ зон хэлэхэ байна. нургуулиин шаби болоходоо, хонирхолоо бүри үргэдхөө, элдэб янзын юумэ зохоогоо, туршалгануудые хээд туршаа. Иигэжэ нургуулиин боогоо алханаһаа хойшо эрдэмэй зам руу тэгүүлжэ эхилээ.

ШЭЛЭН ЗАМЫНЬ УРАГШАТАЙ БАЙГАА

Нютаг хүбүүн нургуулиа амжалтатай түгэсхөөд, Д.Менделеевэй нэрэмжэтэ химико-технологическа институтай оюутан болохоёо Москва хото зорино. Оюутан болоод байхадаа, Мунко-Балдан багшынгаа дэмжэлгээр эрдэмэй зам руу орожо, элдэб хонин туршалгануудые эхэжэ, шэнжэлхы абьяас олоһон байха юм.

Атомна энергетикээр академик Игорь Курчатовай эмхидхэжэ нээһэн радиационно химээр хүбүүн хонирхожо эхилнэ. Тэрэ үедэ энэ шэглэлээр хүдэлдэг мэргэжэлтэ эхэл үсөөн байһаниинь эли.

Он жэлнүүдынь хонорон үнгэрбэ. Институдаа 1968 ондо түгэсхөөд, Буряад орон хүдэлхөөр эльгээгдэнэ. Тиигэжэ Мунко-Балдан Балданов Зүүн-Сибирин гүрэнэй технологическа институтай неорганическа ба аналитическэ химиин кафедрада багшаар томилогдожо, оюутадтай хүдэлжэ эхилһэн байха юм. Ассистентын тушаалда хоёр жэл соо хүдэлөөд, эрдэм бэлигээ дээшлүүлхэ хүсэлэнтэй, дэлхэй дээрээ суутай болоһон профессор А.П.Крешновэй урилгаар нураһан институтаа һөөргөө бусажа, аспирантурада нуралсалаа үргэлжлүүлээ.

Багаһаа бүхы юумэндэ хонирхолоо алдаагүй М-Б.М.Балданов эрдэмэй шэнжэлхэ дуртай ажаллаа саашань үргэлжлүүлжэ, зориндоо хүрөө, ханаһанаа абаа. Үсэд, шангаар хүдэлһэнэй ашаар залуу эрдэмтэн эрдэмэй тон түрүүшын сэнтэй толилогоннуудые тунхаглажа, олоной найшаалда хүртөө. Мунко-Балдан Балданов “Аналитическая химия” гэнэн темээр кандидат диссертация амжалтатай хамгаалжа, захалһан ажаллаа бүтээһэн байна.

ХАРИИН ГҮРЭНДЭ УРИЛГААР

Үнгэрһэн зуун жэлэй далаад гаран онуудаар Африкын гүрэнүүдтэ хими багшалха дээдэ эрдэмтэй, дүршэлтэй багшанар хэрэгтэй болоо. 1977 ондо француз хэлэнэй богонихон болзорой нуралсал гараһан залуу эрдэмтэ хүбүүн СССР-эй Дээдэ нургуулинуудай министрствын зууршалалга хайраар Алжир гүрэн гэр бүлөөрөө хүдэлхөөр эльгээгдэнэ. Мунко-Балдан Митупович 4 жэлэй хугасаа соо Бумердес хотын хүнгэн промышленностийн үндэһэтэнэй институтай оюутадта француз хэлэн дээрэ химээр лекцинуудые уншаа, семинаруудые үнгэргөө. Француз хэлэн дээрэ нийтэ болон аналитическэ химээр нуралсалай пособинуудые бэлдэжэ үгэһэн байна.

Алжирта хүдэлхэ үедөө М-Б.М.Балданов докторско диссертаци дээрэ хүдэлжэ эхилһэн.

ШЭНЖЭЛХЭ АЖАЛАА УЛАМ ГҮНЗЭГЫГӨӨР

Нютаг хүбүүнмай 1981 ондо Улаан-Үдээ бусажа, багшынгаа ажал эрхилхэдээ, институттаа доцентын тушаал эзэлбэшье, шэнжэлхэ ажаллаа орхоогүй. Химиин гол асуудалнуудай нэгэниинь болохо химиин раствор дээрэ хүдэлөө. Бодосуудай плазмента байдалда үндэһэлһэн электролидуудаар, растворуудаар шэнжэллээ саашань ябуулба. Иигэжэ докторско диссертация 1991 ондо хамгаалжа, зориндоо одоол хүрөө. Ерээд оной тэнгээр холо ойгуур яһала суурхаа. Мунко-Балдан Митуповичай аша оролдолгоор олохон эрдэмтэд диссертацинуудые хамгаалһан байна.

Нүхэр Балданов ВСГУ-гай химиин кафедрые аяар 13 жэл соо хүтэлбэрилөө. Тэрэнэй эрхилһэн ажалын, шэнжэлхы хүдэлмэринь хариин болон Россиин гүрэнүүдэй олохон эрдэмтэдтэ найшаагдаһан, Америкийн, Японой, Канадын, Израилиин химиүүд шэнжэлһэн ажаллаарнь хонирхоһон байха юм. Америкэнээ 1995 ондо хүлээгдээгүй хонин дуулдажа, Нью-Йоркын Эрдэмэй академиин гэшүүн боложо, аргагүй ехээр баярлаһан байна.

Энэ нүхэрнай юрэ бусын хүн байһан. Лекци уншахадаа, аудитори гэшынь өөр тээшээ татажа шададаг бэлигтэй лектор ябаа, химиин багшанарай мэргэжэл дээшлүүлһэн курсануудта хэшээл үгэхэдөө, тон хэрэгтэй зүбшэл заабари хэлэдэг байһан юм.

Мунко-Балдан Балданов һүүлэй жэлнүүдтэ үбшэлжэ хэды ябаашы наа, уһан гэшынь зүбөөр хэрэглэжэ, хайн түлишэ абаха талаар шэнжэлхы ажаллаа орхоогүй.

Түгэсхэл. Нютаг хүбүүнмай хайн тушаал эзэлхы, алдар солодо, хүндэлэл ёһололдо хүртэхын түлөө оролдоогүй, юрын лэ талын хүбүүдэй нэгэниинь ябаа. Үшөөшье ехэ юумэ хэхэ байһан байгаа. Юртэмсын табиһан жама ёһоор Мунко-Балдан Митупович Балдановай 66 наһан дээрээ энэ дэлхэйһээ халиһаниинь харамтай. Иимэл бэлигтэй хүбүүднай ороноо дээшэн үргэжэ ябана ха юм.

Дарма ДОНДОКОВ,
журналистын ажалы ветеран.

“АЛТАРГАНА” гэнэн бүгэдэ буряадудай уласхоорондын фестивалиин байгуулагдаһаар 20 жэлэй оёе угтуулан

ЭРТЭ УРДА САГТА НАРАН БУРХАНАЙ МҮРГЭЛДЭ ЗОРЮУЛАГДАДАГ БАЙҢАН ЮМ

(Сагаалганай түрүүшын үдэр болохо “Глобальный ёхор” гэнэн флеш-моб найр наадантай дашарамдуулан)

САГААН НАРЫМНАЙ түрүүшын үдэрэй үдэшэ “Глобальный ёхор” гэжэ нэрлэгдэһэн флеш-моб (нёдондо оперно театрай талмай дээрэ эмхидхэгдээ) жэл бүри ехэ хонирхолтойгоор үнгэргэгдэжэ, олоной анхарал татадаг болонхой бшуу. Энэ һонин хэмжээ ябуулгыё “Буряад үнэн” Хэблэлэй байшан, Бүгэдэ буряадудай үндэһэн соёлой эблэл, БГТРК эб хамта бэелүүлжэ, бүхы бумбэрсэг дэлхэйн олон оронуудта ажаһуудаг буряад зониие нэгэл сагта ёохорой дүхэригтэ хатаруулдаг, нэгдүүлдэг шуу. Эртэ урда сагай арадаймнай шанга элшэ хүсэнүүдэ суглуулдаг энэ дүхэригэй хатар хадаа шулуута зуун жэлтэй – палеолидай үе сагтай холбоотой байна. Наран-бурха хулгайлһан оронууд, хандагайнудай хойноһоо эрьюулэн дабшаһан баабгайн үльгэр домогто үндэһэлһэн энэ хатар тухай Аршад

хада хабсагайн петроглифүүд хөөрэнэ. Энээн тухай ВСГАКИ-гай эрдэмтэ-этнолог, түүхын эрдэмэй доктор, профессор Надежда Базаржаповна Дашиева шэнжэлгэнүүд соогоо тайлбариллаа, өөрынгөө бэшэһэн “ТРАДИЦИОННО-ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПРАЗДНИКИ БУРЯТ: ИСТОРИЯ И ТИПОЛОГИИ” гэнэн монографи соогоо ёохорой эхин үндэһэнүүд, удха шанар тухай ойлгуулаа. Тэрэ үльгэр домогой удхаар намартаа нара хулууһан оронуудыё намнаһан баабгай тухай ёохорнууд соо “буга шэнгээр бүрхиреэ” гэнэн үгэнүүд хэрэглэгдэнэ бшуу. Харин монгол үльгэр домогууд соо “тэнгэрийн һуршан” гэнэн ойлгосоо бии байна, тэрэнь Хүхэдэй мэргэн болонно. Ёохор хатарһан, дүхэриглэһэн хүн хадаа урдахи элинсэг хулинсагуудтаа һүгэдэнэ, тиин тэдэнтээ уулзаһандал болодог байгаа бшуу. Хүрэл зуун жэ-

лэй үедэ зүүн зүгэй-иранай угуудай үрэ нүлөө эндэ ехэ удха шанар үзүүлһэн байна. “Хор” гэнэн үгэ хадаа “наран” гэнэн удхатай байна. Тиимэһээ ород хэлэн дээрэ “хоровод” гэнэн үгэ соо “хор” гэнэн үгэ бии байна. Оротон зон “ёхорьё” гэлдэнэ, харин буряадуд “ёохор” гээд нэрлэнэ бшуу. Тиимэһээ ёохорлохо гэхэдээ, нара хүтэлхэ гэнэн удхатай болонно гэшэ. Зон ёохорой дүхэригтэ орожо, нараяа дүтэлүүлдэг, тиимэһээ үржэлтэй жэл болоһой гэжэ дуудадаг байгаа. Арадай ёһо гуримда үндэһэлһэн ёохорой дуунууд ажабадалай ёһо заншалнуудтай холбоотой байна гэжэ мэдэ-нэбди. Эхэ газараа, эхэ хүниёе хүндэлһэн үедэ, XVIII зуун жэлдэ Кудинска голдо ганса наһатай зон, эхэнэрнүүд ёохорто хатардаг байгаа гэжэ Ирина Сапунова “Новая газета” сониндо бэшэһэн байна. Тэрэней һонин статья эндээ хэрэглэжэ,

ёохорой удха шанар элирхэйлжэ, байгаалитай, наран-бурхантай холбоотой дүхэриг соо хүн зоной хүсэл зорилгонууд хамтарна, бүри шанга болонно гэжэ тэмдэглэжээр байна. “Ердын нааданда”, “Һүниин ёохорой” үдэшэнүүдтэ, “Глобальный ёхор” гэнэн флеш-мобто бүхы дэлхэйгээр, фольклорно фестиваль, конкурснуудта ёохор наадаяа олондо харуулна, дэлгэрүүлнэ гэшэбди. “Алтаргана” һайндэриёмнай шэмэглэдэг аймаг бүхэнэй, уг унги бүхэнэй ёохорнуудай конкурснуудта олон фольклорно ансамблнууд мурьсэдэг гэшэ. Тиимэһээ уран һайханай харалгада хабаадагшадтай, 2014 оной зун молор һайхан Монгол орондо болохо байһан бүгэдэ буряадудай “Алтаргана” гэнэн уласхоорондын фестивалда ошохоо байһан коллективүүдэ, уншагшадаа ёохорой дуунуудтай танилсуулхамнай.

ЁОХОРОЙ ДУУНУУД

1. ТҮНХЭНЭЙ АЙДУУСАЙ

Тохир, тохир хатарха Тахимай гурбан шандаһан. Тахья шэнгээр донгодохо Табилгын суурьяан хоолоймнай.

Бохир, бохир хатарха Борьбын гурбан шандаһан. Буха шэнгээр зохорхо Бурханай суурьяан хоолоймнай.

Дабталга: Яба айдо аядалаяа, аялгаараа зохирое.

2. АЙДУУСАЙ

Үнэгэн малгай нэхэлзээ, Үнэгэн ёродоо нэхэлзээ. Үеын дүүхэй сайбалзаа, Дүүхэй ёродоо сайбалзаа. Шандаганаа мүрөөрөө Шанга ябаад мүшхэе. Шагайтайхан хүлөөрөө Үбэр сүбэр хатарая. Эсээшүүлэй хорондо Эсэнгүй хатараяа. Болёошуулай хорондо Болингүй хатарая.

Дабталга: Айдуусай ёроолоо, Айдуусай һайбарлаа. Эсээшүүлэнь эрбээхэй Эршэн тохой мүргүүжэн. Болёошуулынь борлёохой Булан тохой мүргүүжэн.

Дабталга: Айдуусай ёроолоо, Айдуусай һайбарлаа.

3. АЙКОМ

Байгал далайн баруун тээ Байдал манай мэтэндэ. Баабайн бариһан байсанда Басаган нэрэм мэтэндэ. Мухариха тэргэмни Модон тээлиин хүсэндэ (хүшэндэ).

Мондолзоһон бэемнай Ибии баабайн хүсэндэ. Яабалхайн тэсхэмэй бэдэржэ, Ялагын шорой һабардааб. Яһалхан дүүхэйеэ бэдэржэ, Наада гурба эрьюулээб. Гуулиин самбаараа бэдэржэ, Город гурба эрьюулээб. Гоёхон дүүхэйеэ бэдэржэ, Наада гурба эрьюулээб. Барюуртай самбаараа бэдэржэ,

Базаар гурба эрьюулээб. Басаган дүүхэйеэ бэдэржэ, Наада гурба эрьюулээб.

Дабталга:

Аяр холын АЙКОМ-до Байһан нэрэм мэтэндыемэ.

4. ШАРАЛДАЙ

Боохоллойн болиһон дарханда Боймонсхо бэһэлигээ шудхуулааб. Боймонсхо бэһэлигээ толгойдо Баабаяа нэрэ бэшүүлээб.

Алайрай алташа дарханда Алтан бэһэлигээ шудхуулааб. Алтан бэһэлигээ толгойдо Ахаяа нэрэ бэшүүлээб. Үндэрлөөд зээрдын хатарха Үргэн далайн долгиншог. Үеын дүүхэйн аяглаха Собоор соохи шангинууршаг.

Борохон зээрдын хатарха Байгал далайн долгиншог. Басаган дүүхэйн аяглаха Буудал нэрбээр хоёршог. Хатарша хүлэгэйм хатарха Хара далайн долгиншог. Ханилһан дүүхэйм аяглаха Дасан соохи дамааришаг.

Дабталга:

Шаралдайда шоссе барюулаа, Шоссе харгыда шангинуур ханхинаа.

5. АРАБГАЙ

Арабгай эбэртэй гүрөөһэн Арын зуда (шууюулаа) зэдэлүүлээ. Ангир шара дүүхэймнай Түрын зони шууюулаа. Хондолой сагаан гүрөөһэн Хомиргын зониие шууюулаа. Хонгор шара дүүхэймнай Түрын зониие шууюулаа. Ангара хайшаа хэлбээгээб? Ара хойшоо хэлбээгээ. Амитан хайшаа хэлбээгээб? Наадан тээшээ хэлбээгээ. Зүлхэ хайшаа хэлбээгээб? Зүүхэн хойшоо хэлбээгээ. Зониинь хайшаа хэлбээгээб? Наадан тээшээ хэлбээгээ.

Ангарайн тайшаа уйгарлаа, Андалдаа эрижэ уйгарлаа. Ангир шара уйгарлаа, Ошохойб гэжэ уйгарлаа. Хударийн тайшаа уйгарлаа, Худалдаа эрижэ уйгарлаа. Хонгор шара уйгарлаа, Болзор эрижэ уйгарлаа.

Дабталга:

Арбанай Соведей социализм-мүн.

6. НАЙГУУР

Ээ-эй дуусай Асалаад хаяһан үбһэндэ Ээ-эй дуусай Алаг мориң дуратайемэ. Ээ-эй дуусай Архи уухой аядууста Ээ-эй дуусай Аймаг хушуун дуратайемэ.

Ээ-эй дуусай Наада наадаһан газартамни Ээ-эй дуусай Набша намаан ургааһай даа. Ээ-эй дуусай Наада наадууһан бэемнил даа. Ээ-эй дуусай Наян таба хүрэхэдһай даа.

Ээ-эй дуусай Хада дабаан хаанаемэ ааб даа? Ээ-эй дуусай Харлаг Тобхой хоёрто. Халаг шүлэг Хаанаемэ ааб даа? Ээ-эй дуусай Хорин табанай наһандаемэ.

Дабталга:

Ээ-эй дуусай, оо-ой дуусай элирээл даа.

ГАЗАА ОСОО

Дубуун, дубуун газарай Доһолтор хатараяа. Долоон хараанай газарта (хараан-км) Дуулдатар хатараяа.

Шэнэһэн һүрын үүдэндэ Шэбхэ болотор хатараяа. Шэнэ бууһан бэрийнгээ Төөдэй болотор хатараяа.

Тохомой шэнээн газарта Тойрон байжа хатараяа. Толгой дээрэхи саажаяа Хойшон хаян хатараяа.

Нарһан, нарһан полой Нахилзатар хатараяа. Найман хариин зоной Гайхатар хатараяа.

Дабталга:

Манай осоо АВИАХИМ - СССР-эй оборон-яас.

Хүлөө табиһан газартам Хонхо сээг ургаһай. Холшортойхон бэемнай Хоёр таби наһалһай.

Үхэрөөр баян нугада Үбдэг туласа шэбхэтэй. Үхибүүдээр олон нугада Үдэртөө бодоод шууяатай.

Дабталга:

Хара дайсанаа дараһан Хэрмын хүбүүн Борсоев.

ДООГУУР

Ерэн гурбан остолбо Ербээхэдэжэ һайхан лэ. Ерэһэн түрэһэн дайдамнай Дунгяартажа һайхыемэ. Эрбен байжа ниидэхэ Элеэ шубуунай хүбүүд лэ. Иигэжэ байжа зугаалха Эхирид Баяндайн хүбүүд лэ. Халин байжа ниидэхэ Хараасгай шубуунай хүбүүд лэ. Хамтаран байжа зугаалха Харгана Баяндайн хүбүүд лэ.

Солдат сабаяын шэнэхэндэ Саһан ходо байхадһай. Сарюун залуу ябахадам, Наадан ходо байхадһай.

Дабталга: Запад, Восток шууюуһан Герой генерал Балдынов Хүнды буугаа үргэлжэ, Хүдөөшлэжэ гараяа. Хүбүүн дүүгээ дахуулжа, Нааданда ошоё.

Дабталга:

Берлин город бомбилһон Герой болоһон Хантаев.

БОХИР, БОХИР

Бохир, бохир хатаржа, Борьбын шалаа гаргае. Бохиитороо зугаалжа, Хоолойн шалаа гаргая.

Тохир, тохир хатаржа, Тахимай шалаа гаргае. Тахья шэнгээр донгодожо, Хоолойн шалаа гаргае.

Дабталга:

Эко-эко-эко-яас, Эко-эко-эко-яас.

КОЛЕСУУХА

Шэрэм харгытай Черемховнай даа, Шэнэхэн зугаатай үетэмнай даа.

Дабталга: Аяндос мотолес колесуухал даа, Аймагтай хурдан колесуухал даа.

Элэһэн харгытай Эрхүүмнайл даа, Эжэлһэн зугаатай үетэмнай даа.

Дабталга: Астальной харгытай астанцимнайл даа, Аягтай зугаатай үетэмнай даа.

Дабталга.

СААШ Хара хээр моримнай сааш, Холын харгыда найдалтай сааш. Худайн голой ашанаднай сааш, Хаана яана суутайемэ сааш, Наадан дээрэ ерээбди сааш, Наадахаяа ерээбди сааш. Наартай һайхан танаараа сааш,

Зугаалхаяа ерээбди сааш, Хатар дээрэ ерээбди сааш,

Хатархаяа ерээбди сааш, Холшортойхон танаараа сааш,

Зугаалхаяа ерээбди сааш.

Бэлигма ОРБОДОЕВА хэблэлдэ бэлдэбэ.

Модон хүхэ морин жэлые угтуулан

САГААН НАРЫН НАЙНДЭРЭЙ ТҮҮХЭНЭЭ

МҮШЭДЭЙ УЛАРИЛАЙ

ТООЛОЛГО

АНХАН үеһөө нүүдэлшэн монгол-шуудай ама дамжан энэ хүрээжэ ерэнэн саг халбарин ёһо болобол "мүшэдэй уларилай тоололго" юм. Энээниие гэршэлжэ, "Үдэр хоногоо алдабал, нара мүшэдэй тохёолгоор оло" гэнэн заабари байдаг. Огторгойн уудамда оршоһон мүшэн нара хоёрой бэе бээдээ дүтэ болоһон үзэгдэлые "тохёолгон" гэнэбди. Намарай эхин нарын 21-һээ нара мүшэн хоёрой түрүүшын тохёолгон боложо эхилдэг юм. Намарай дунда нарын 19-һөө, намарай адаг нарын 17-һоо, мүн тиыхэдэ үбэлэй эхин нарын 15-һаа, үбэлэй дунда нарын 13-һаа, үбэлэй адаг нарын 11-һээ тохёолгон болодог гуримтай. Хабарай эхин нарын 9-һөө, хабарай дунда нарын 7-һоо, хабарай адаг нарын 5-һаа гэхэшэлэн тохёолгон боложо, зунай эхин нарын шэнын гурбанай һүүлээр һүүлшын удаа тохёолгон боложо, саашаадаа зунай тэнгэридэ тохёолгон үзэгдэхэеэ болидог гуримтай. Тиыхэдэ нара мүшэн хоёр тохёоходоо, мүшэниинь нарынгаа дээгүүрнэ үнгэржэ гарабал, тэнгэриин шарай хубилжа, шэмэрүүн хүйтэн болохо гэнэн шэнжэтэй. Харин мүшэнэй нарынгаа доогуурнэ үнгэржэ гарабал, тэнгэриин шарай дулаан шэнжэтэй болодог юм байна. Хабарай гурбан нарын тохёолгон бусад уларилһаа хатуу байбашье, хабарай эхин нарын тохёолгон бүришье хүйтэн, шэмэрүүн шэнжэтэй байхаяа ханадаг. Хабартаа нара мүшэдэй тохёожо дүүрэнэй удаа "Үүрэй солбон", "Шонын нүдэн" гэдэг хоёр ялагар ододой тохёобол, ехэ найн шэнжэтэй гэжэ үзэгдэдэг.

Нүүдэлшэ малша арад түмэн эртэ урда сагнаа хойшо сагай уларилай хүйтэн, дулаан болохо нэлгэсые одо мүшэдэй ябасатай нягта холбоотойень адаглан шэнжэлжэ, үеһөө үедэ дамжуулжа, нэргэг ухаандаа хадагалжа ябадаг байһан гэшэ. Энээндэ хабаатай багахан домог байдаг. "Эртэ урда сагта огторгойн уудамда оройдоол арбан хоёр одо мүшэдэй ялалзажа байха үедэ газар дэлхэй дээрэ ходо үбэлэй саг оршодог байһан юм ха. Ходоодоо урин зулгы зунай саг байл-гаха хүсэлтэй Эрхы мэргэн огторгойдо оршоһон арбан хоёр мүшэдые харбажа унгаагаад, адуу мориндоо гэшхүүлжэ гэнэниинь: "Би нязэ гэшхэхэмни!" – гээд, үхэр уридшалан гэшхэхэдэ, хүлэйнгээ туруугай халаагаар хахадые гаргаад алдажархиба. Энээһнээ уламжалан, үхэрэй туруугай халаада шара өөхөн би болоһон юм гэжэ. "Ши юүндэ мүшэдые тэнгэридэ гаргабаш!" – гэжэ мориной үхэрһөө асуухада: "Үбэл боложо саһан ороод, дээрэнэ гэшхэхэдэ "шир-шир" гээд ямар гоё, найхан бэ!" – гэжэ, үхэр харюусаба ха. "Тиигэжэ үбэл, зун ээлжэлдэг, жэлэй дүрбэн уларил нэлгэдэг болоһон юм гэдэг. Ходо зунай саг байл-гаха дуратай байһан Эрхы мэргэн энээндэ уурлажа, эрхы хургаяа таһара сабшаад: "Хагда үбнэ эдибэл, хахажа үхэхэб, хара уһа уубал, сасажа үхэхэб. Эритэ мээсэ зобоожо, эрье нүхэлхэб!" – гэжэ тангариг үргөөд, нүхэн дотор байрладаг тарбаган болоһон гэдэг юм". Үбэлэй сагта мүшэдэй гараха үедэ тарбаганай эшэһнээ гарадаггүй ушар энэ домогтой холбоотой. Энэ домог огторгойдо оршоһон одо мүшэдэй сагай уларилда нүлөөлдэгые гэршэлжэ элирхэйлнэ ха юм.

Шэнэ он гаралга, Сагаан нара мүн лэ, мүшэдэй хабаатай уларил болон саг тоололгоһоо эхитэй гэжэ тэмдэглэлтэй. Моолой эрдэмтэдэй дунда: "Эртэ урда үедэ монголой шэнэ он, намарай сагай 9-гаар нарын һүүл багаар, сагаан эдээнэй тараг, айрагай элбэгжэһэн үедэ Сагаан нара гарадаг байгаа" – гэжэ тэмдэглэгдэн зүйл байдаг. 19-гаар зуун жэлэй һүүлэй үеэр Богдын хүрээндэ "Сагаан нара" тухай иимэ удхатай дуун олон

түмэнэй дунда дэлгэржэ байгаа.

Арбадахи нарын шэнын нэгэн болоод ерээб ээ хөө, Ахар һэеыгээ гзаагаа дэбдөө, агаар тэнгэридэ мүргэнэ хөө, Айрхан үрмөөр табагаа дүүргээд, амталан эдижэ һуунаа аа хөө, Амгалан түрэнэн Янжиндулмадаа ханаһанаа хэлэнэ дээ хөө...

Энэ дуунай удхань мүн лэ, намарай адаг нарын шэнын нэгэндэ Шэнэ жэлэй хүрээжэ ерэнэ анханы сагта тэмдэглэдэг байһан ушарые уламжалан заажа гэршэлнэ. Табан хушуу малаа эрхилэн амидаржа һууһан монголшуудай намарай сагта ёһолжо тэмдэглэдэг шэнэ жэл болобол, мал хүрээжэ тобир тарган боложо, үрэ түл үгэжэ, өөһэдтөөшые болон мал хүрэгтөө наһа нэмэдэг. Тогоогоо нэрэжэ, айрһа үрмөө табагаар дүүргэжэ, айраг тарагаа бялхуулжа, Сагаалганай ехэ баяр болодог байгаа. Сагаан нарада бэе бээтээ ээ золгоходоо:

Дааган далантай, Бүрүү булшантай, Түлгэ һүүлтэй, Ботогон бүхэнтэй, Шүдэлэн хэрһэнтэй... – гэжэ мэтшэлэн, мал хүрэгтөө дурдажа мэндэ-шэлдэг байһан энэ заншал мүнөөшье алдагдаагүй.

Гэбэшье, жэлэй эхин нарые намарай сагта тэмдэглэхэ ушар хадаа ан гүрөөл агнажа, аба хайдаг хэхэ заншалтай нягта холбоотой гэжэ зарим эрдэмтэд тэмдэглэһэн байдаг. Чингис хаанай "Ехэ засаг" хуули дээрһээ баримталжа харахада, намарай адаг, үбэлэй эхин нарада "Хаанай ехэ аба хайдаг" гэжэ болодог байһан юм. Намартаа нэрюу орожо, адуу малай тобир тарган болоһон үедэ энэ хуулиин ёһоор үргэн дэлистэйгээр аба хайдаг үнгэрэгдэжэ, мяхан тайлга тайжа, он жэлэй урилхые үндэр хэмжээндэ ёһолжо, отог бүхэнэй хүн бүхэндэ өөрын хуби хүртөөдэг гуримтай байһан тулада энэ үбэлэй эхин нара "Хуби нара" гэжэ нэрлэгдэһэн байха юм. Энэ болобол, анхандаа ан агнагшадай баяр, ангай олзо омогһоо хуби хүртэхэ баяр байжа, уламжалан саашаадаа табан хушуу мал ажахы эрхилжэ, ахамидаржа һууһан монголшуудай сагаан эдээнэй баяр болохо ёһологдоһон байжа магад. Саашанэ зүйлбэрилжэ хэлэхэ болоо һаа, мүнөө үедэ ёһолон тэмдэглэгдэжэ байдаг бүтүү үдэр хоол эдижэ, бүтүүлхэ ёһо гурим хадаа эртэ урда үеын ангуушадай мяхан тайлга хэжэ, хүн бүхэндэ хуби хэшэг хүртээжэ хубаадаг "Хуби нарын" баярай удаа үглөөдэрын Сагаалганар голлон ёһолжо, Сагаан нара тэмдэглэгдэдэг болоһон байжа болоо хаш. Бүтүү үдэр айл хотынхидтоо мяха шүлэ ша-нажа, бууза банша болгожо, хүндэлхэ хооллуулхаһаа эхилээд, түрэл гаралаа, ураг саданартаа, хүршэ хубөө зонойнгоо аха захатанда хуби хүртөөдэг, ганзагаданшые юумэ тээжэ үгөөд, бүтүүлдэг ёһо гурим байжа болоо.

13-гаар зуун жэлэй үедэ монголшуудай Сагаан нараа хабарай сагта угтадаг болоһон ушарые Европын аяншалагшадай тэмдэглэлнүүд сооһоо тодорхойломоор юм. Юань улсай эзэн, Чингис хаанай

аша Хубилай хаанай ордондо, жэлэй эхи нээһэн Сагаан нарые яажа тэмдэглэдэг байһан тухай Марко Полин "Оршолонгой элдэб һонин" гэжэ ном дотор иигэжэ бэшээтэй байдаг: "Ехэ хаанай албатан, харьяата зон шэнэ он, Сагаан нараа үбэлэй хоёрдохи нарын дотор тэмдэглэдэг. Сагаан нараа угтахадаа, эрэ, эмэ илгаагүй, шадалайнгаа хүрэхэ зэргээр, сагаан үнгэтэй хубсаһа үмдэдэг. Сагаан хубсаһан болобол, аза жаргалай бэлгэ тэмдэг гэжэ тоологдодог ушарһаа, энэ орожо ерэнэн Шэнэ жэлдэ аза жаргалтай, үнэр баян, амар түбшэн, амгалан тайбан байһан болобол, аза жаргалай бэлгэ тэмдэг гэжэ хаанай харьяатан болохо арад зон арьбан ехэ бэлгэ сэлэг, алта, мүнгэ, субад болон эрдэни шулуу-гаар шэмэглэгдэһэн үнэтэй сагаан бүһэ Ехэ хаанда бэлгэ болгон барижа, гараад байһан Шэнэ жэлдэ хаанай баялиг улам бүри арьбижажа, баяр баясхалангай дэлгэржэ байхыень үрээн хүсэнэд. Мүн Сагаан нарын нэгэн шэнын үдэр мянга гаран сагаан зүһэтэй аргамаг хүлэг мориные хаанда бэлгэ болгон дамжуулнад. Мүн энэ үдэр сагаан үнгын тохон нурган дээгүүрнэ нэмэрюулһэн таба мянган заан хамбы орожо ерэнэ. Заан бүхэнэй нурган дээрэ гоё найханаар шэмэглэжэ бүтээһэн хоёр томо хайрсаг үзэгдэнэ. Энэ хайрсагууд дотор Сагаалганда зориулһан янза бүриин эд баялигаар дүүргэгдэнхэй һаба, һуулганууд аржылдажа һууха юм. Тэрэһнээ гадуур олон тоото тэмээн хамбы үзэгдэжэ, сагаан тохон нэмэрюулһэн нурган дээгүүрнэ бэлгэ сэлэгэй элдэб найхан зүйл харагдажа, сугларһан зониие урмашуулнад. Эдэ бүгэдэнэй Ехэ хаанай хажуугаар һубариһаар субажа үнгэрэхэднэ, урда хойнонь үзэгдөөгүй найхан, һүрөөтэйшые һонин ушар үйлэ боложо, олоной нүдэ баясуулнад, гайхуулнад. Энэ баярай үдэрэй үглөөдэрын хаанай гол ордондо олон тоото янза бүриин тушаал зүргэтэн уригдажа ерэнэд. Тэрэ тоодо гүн, бэйлэ, бэйсэ, хэшэгтэн, мэргэн, түлгэшэ-мэдэлшэд, эмшэд болон газар ороной захиргаан бүхэнэй түлөөлгшэд, тушаалтан болон бусадшые албатан Сагаан нарын баяр ёһололдо хабараданад. Мүн тусгаар газарта Ехэ хаанай үри хүүгэд, ашанар эзэнэр болон худа урагууд, хаад ноёд, түшмэлнүүд зогсонод. Баяр ёһололдо сугларһан бүхы зоной һуури байраада тааража һууһанай удаа, хамаһаа үндэр наһатай аха захатан хүл дээрээ бодожо, Сагаан нарын үрээлэй дээжэ үгэнүүдые һүгэдэн дохижо түүрээһэнэйнь удаа энэ ехэ баярта сугларад байһан зон бүгдөөрэн бурхан тахилда болон Ехэ хаанда нэгэ доро зальбаржа мүргэнэд. Иигэжэ дүрбэн удаа мүргэл үйлэдөөд, гоё найханаар шэмэглэгдэһэн мандалын хажууда хүрээжэ ерэнэд. Тэндэнэ Ехэ хаанай нарые һиилэһэн улаан пайза, сангай ууяжа байһан бойпуур хоёр табяатай байнад. Тэрэ пайзада дүтэлжэ, зон ехэ һүзэглэн мүргэнэйнгээ удаа өөр өөрынгөө байрада бусанад. Энэ үйлэ хэрэгэй үнгэрһэнэй удаа зоной Ехэ хаандаа һүгэдэжэ, үнэтэ бэлгэ сэлэгүүдэ барижа байха үедэнэ хүндын шэрээ заһагдажа, энэ баярта сугларһан зон булта һуури байраа оложо, түбхинэжэ һуунад. Ехэ хаанай хүндын шэрээгэй дээдэ талада заларжа, зүүн гар таладан хатанайн зэргэлжэ һууһанай удаа булта адли амтан хоол, эдэе, унда баринад. Олон тоото айлшадай хоол унда барижа дүүргэһэнэйнь удаа хатаршад, дуушад, хүгжэмшэд, эльбэшэд бэлиг шадабария дэлгэжэ, Сагаан нарын баярта хаанай ордондо сугларһан зониие хүхээжэ баясуулнад, сэнгүүлнэд". Энэ Марко Полин бэшэһэн тэмдэглэл хаража үзэхэдэ, жэлэй эхин болохо Сагаан нарын шэнын нэгэниие, хаан түрые хүндэдхэн баяр ёһолол болгожо тэмдэглэдэг байһан байна гэжэ элирхэйлэлтэй. Сагаан үнгэтэй хубсаһые аза жаргалай бэлгэ тэмдэг гэжэ хүндэдхэн тооложо, эрэ, эмэ илгаагүй, шадал зэргынгээ хүрэхысэ, арга боломжо соогоо үмдэжэ, бэе бээдэ сагаан үнгэтэй бэлгэ сэлэг барилсадаг байһан ушар болобол, энэ баяр ёһололой үедэ сагаан

үнгые үндэртэ тоолодог байһанай гол удха улам тодорхой боложо үгэнэ.

Сагаан нарые улас түрын хэмжээнэй ехэ баяр болгожо тэмдэглэхэ үүсхэл, анха удаа Чингис хаан таһархай бутархай һууһан олон обог аймагуудаа нэгдэхэжэ, Ехэ монгол уласые байгуулһанай үедэ гурбадуугаар жаранай (рабжуун) үндэрлэжэ, гал барас жэлэй гарахада (1206 он) хаанай алтан урагай зон болон сайд ноёдой, хүлэг баатарнуудай сагаан һэеы дэбдижэ, "Чингис, Чингис" гэжэ хашхаралдан дуудажэ, Тэмүүдэниие хаан шэрээдэ залажа, ордоной бэшэгэй багша, тамга барижа байһан сайд Татунга уралан һиилэжэ бүтээһэн улас түрын тамга Чингис хаанда үргэн барижа, Хүхэ Монгол улас түрые байгуулһан үйлэ хэрэг болобо. Энэ үйлэ хэрэг хадаа хуушан жэл урилжа, шэнэ оной заларһан хабарай сагай баяртай холбожо, нэгэ доро ёһолһон үйлэ ушар болобо гэнэн түүхэтэй гэдэг.

1207 ондо улаагшан туулай жэлэй Сагаан нарын шэнын нэгэндэ Чингис хаан хулгана сагта үндэрлэжэ бээе арюудхаад, шэнэ хубсаһа үмдэжэ, тэнгэри газартаа ёһолбо. Өөлүн эжыдэ мүргэжэ золгоод, улас түрынгөө ордондо заларжа гаража замдань гүн хүгжэм һүрөөтэйгөөр эздэлжэ, арюун хангалтай хүжэ зандан ууяжа, шатаагдажа байба. Удаань Чингис хаан зуун түшмэлнүүдтэ мүргэжэ ёһолбо. "Энэ һүр жабхалантай хүгжэм, дохёо, жагсаал, арад уласаймнай дунда хуули дүрим боложо тодорбо. Энэ дүримые хэмһээ хэтэртэрнэ хэрэглэхэдэ, хүнэй сэдхэл дотор дээрэлхүү, омог ааша түрүүлжэ муу шанартай юм байна. Хүнэй бээдэ дэгэл хубсаһан ехэдэбэл, ашаан болодог. Мориндо эмээл хүндэдэбэл, мориной нурга дарадаг. Хүнэй омог хэтэрбэл, хүн аюул - гайда орожо болодог. Янза, хуули шангадабал, улас түрэдэ зүдэрүү - ядуу байдал тохёолдохо. Эдэ мэтэти жэшэхэдэ, элдэб янзын ёһо заншал болон шанга хүгжэмэй эздэлээн оршон тойронхи байдал һүрдүүлжэ, сошохо зорилготой байһан дээрһээ манай газар орондо хэтэрмэ ехээр хэрэглэһэнэй хэрэггүй" – гэжэ Чингис хаанай зарлиг буулгахада, сайд түшмэлнүүд: "Энэ зарлиг түмэн үеын һургаали болохон болтогой!" – гэжэ бүгдөөрэн зүбшөөрбэд. Энэ тэмдэглэл дээрһээ хаража үзэхэдэ, Чингис хаан Сагаан нарын шэнын нэгэнэй баярые ёһолходоо, Дундада улсын хуули болон гадаада, хари ороной журам ёһые һажаажа дахалдахые болуулжа шухала. Юүндэб гэхэдэ, эдэ бүгэдэнэй зорилго хүнэй сэдхэлдэ дээрэлхүү, омог зан түрүүлжэ, гэмтэ ябадал үйлэдүүлжэ гэнэн шанар муутай юм байна" – гэжэ элирхэйлжэ, манай орон дайдада таарахагүй, зохихогүй гэжэ хаража үзэһэн хэрэг болоно. Энэ ушарһаа уламжалан, "Бээе арюудхажэ, шэнэ хубсаһа үмдэжэ, тэнгэри газартаа ёһолжо, үндэр наһатай үбгэдөө, Өөлүн эжыдэ мүргэн золгохо" мэтээр өөрынгөө бээер үйлэдэһэн ёһо заншал, манай газар орондо зохижо таараад, мүнөө саг хүрэтэр уламжалан ерээжэ, зан заншалнай болонхой. Сагаан нарын шэнын нэгэнэй үглөө олон газарай монголшуудай гуржан түрынгөө һүлдэдэ болон обоодо гаража мүргөөд, үндэр наһатай буурал аба эжыгээ арюун журамтайгаар золгодог ёһо заншал, эзэн хаанай зарлиг болгожо үлээһэн ёһо гурим соо болбосо-рол ехэтэйгээр үеһөө үедэ тэмдэглэгдэнэ.

1216 оной улаан хулгана жэлэй сагаан нарын шэнын нэгэндэ Чингис хаан иимэ зарлиг гаргаһан байдаг: "Миний харьяата 842 хотын һан нөөсөөһөө мянган лан (1 лан = 37,3 гр.) шара алта, арбан түмэн (1 түмэн=10000) хэнэг бүд гаргажа, харьяата улад зоной жара наһанһаа дээшэ наһатай зондо гурбан хуби, ерэ наһанһаа дээшэ наһатай зондо дүрбэн хуби, зуу наһанһаа дээшэ наһатай зондо табан хуби шагнахаһаа гадна зуун арба, зуун хори наһатай зондо тусхай үргэмжэлэл олгохо".

СЭНДЭЖАВЫН Дулма. Доржо СУЛЬТИМОВ буряадшалба. (Үргэлжэлэлын хожом гараха).

Понедельник, 20

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 КВАРТАЛЬНАЯ ПРОФИЛАКТИКА ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ДО 12.45
06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.05 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.35 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.45 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)

«РОССИЯ»

06.00 ВНИМАНИЕ! С 06.00 ДО 12.50 ВЕЩАНИЕ ОСУЩЕСТВЛЯЕТСЯ ПО КАБЕЛЬНЫМ СЕТЯМ
06.00 "УТРО РОССИИ"
10.00 Д/Ф "СТАРАТЕЛИ МОРСКИХ ГЛУБИН. НАЙТИ ЗАТОНУВШИЕ МИЛЛИАР-

ДЫ"
10.55 "О САМОМ ГЛАВНОМ"
12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ
12.30, 15.30, 18.10, 20.40 "ВЕСТИ-БУРЯТИЯ"

КУЛЬТУРА

08.00 "ЕВРОНЬЮС"
11.00, 16.00, 20.00, 00.30 НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
11.15, 02.40 "НАБЛЮДАТЕЛЬ"
12.15 Х/Ф РЕТРОСПЕКТИВА ФИЛЬМОВ БАСТЕРА КИТОНА

ВАРВАРАМИ"
07.00 "ГУБКА БОБ КВАДРАТНЫЕ ШТАНЫ" (12+). ПОГОДА
07.30 "СКАН ТУ ГОУ" (6+)

АРИГ УС

07.55 "ВСЯ БУРЯТИЯ"
08.25 Т/С "СЧАСТЛИВЫ ВМЕСТЕ"
09.00 ИНСТРУКЦИЯ. ДОМ-2 LITE
10.30 "ЭКСТРАСЕНСЫ ВЕДУТ РАССЛЕДОВАНИЕ" (16+)

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+)
06.30 "ДОМАШНИЙ ЗООПАРК" (0+). ЗУРХАЙ
07.00 "В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ

13.05 Т/С "ПРАВО НА СЧАСТЬЕ"
14.05 Х/Ф "АМЕРИКАНСКИЕ ГЕРОИ"
16.05 Х/Ф "ПРИНЦЕССА БАГДАДА"
17.40 "ВАШЕ ПРАВО" (16+)

СТС «БАЙКАЛ»

16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/С "МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ" (6+)
06.55 М/С "ПИНГВИНЕНОК ПОРОРО" (6+)

НТВ

07.00 "НТВ УТРОМ"

09.40, 11.20 Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХ-ТАРА"
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"
11.55 "ДО СУДА" (16+)

ДТВ

06.00, 07.00, 08.30 М/Ф "УДАЧНОЕ УТРО" (16+)
06.30 "ПОЛЕЗНОЕ УТРО" (16+)
08.00 Х/Ф "ВИНТ"
10.15 Т/С "СОЛДАТЫ"
12.00 Т/С "СОЛДАТЫ-2"

Вторник, 21

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.05 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.35 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.45 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)

«РОССИЯ»

06.00 "УТРО РОССИИ"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
10.00 "ТАЙЗАН"
10.20 "УЛГУР"

Тия"
12.50, 15.50 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ
13.00, Т/С "ТАИНЫ СЛЕДСТВИЯ"
14.00 "ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ" (12+)

КУЛЬТУРА

07.30 "ЕВРОНЬЮС"
11.00, 16.00, 20.00, 00.30 НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
11.15, 02.55 "НАБЛЮДАТЕЛЬ"
12.15 Х/Ф "ЕЕ ПО-ПРЕЖНЕМУ ПРЕСЛЕДУЕТ НЕГОДЯЙ"

КОНСЕРВАТОРИИ
09.05 "ДОМ-2. LITE" (16+)
07.00, 23.00, 00.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА
07.30 "ТЭЦ-3" (6+). ПОГОДА

АРИГ УС

08.25, 19.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
08.55 "ДОМ-2. LITE. ИНСТРУКЦИЯ"
10.30 "ЭКСТРАСЕНСЫ ВЕДУТ РАССЛЕДОВАНИЕ" (16+)

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+)
06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00 НОВОСТИ ДНЯ (16+)

10.00 "В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ
10.30, 21.00 Т/С "ИГРУШКИ"
11.05 Т/С "ПРАВО НА СЧАСТЬЕ"
12.05 Т/С "ПРИЗРАК ЭЛЭНЫ"

СТС «БАЙКАЛ»

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.20, 00.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/С "МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ" (6+)
06.55 М/С "ПИНГВИНЕНОК ПОРОРО" (6+)

НТВ

07.00 "НТВ УТРОМ"

09.40, 11.20 Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХ-ТАРА"
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"
11.55 "ДО СУДА" (16+)

ДТВ

06.00, 07.00, 08.30 М/Ф "УДАЧНОЕ УТРО" (16+)
06.30 "ПОЛЕЗНОЕ УТРО" (16+)
08.00 Х/Ф "СВОЛОЧИ"
10.00 Т/С "СОЛДАТЫ-2"

Среда, 22

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.05 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.35 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.45 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)

«РОССИЯ»

06.00 "УТРО РОССИИ"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
10.00 Д/Ф "КТО НЕ ПУСКАЕТ НАС НА МАРС?"

19.45 "ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!" (16+)
20.50 "ПУСТЬ ГОВОРЯТ" (16+) (16+)
22.00 "ВРЕМЯ"
22.30 Т/С "ИДЕАЛЬНЫЙ БРАК" (16+)

16.00 Д/Ф "ЖЕНСКОЕ СЧАСТЬЕ"
17.00 Т/С "ПОКА СТАНИЦА СПИТ"
18.30 Т/С "ШЕФ ПОЛИЦИИ"
19.30 "ПРЯМОЙ ЭФИР" (12+)

КУЛЬТУРА

07.30 "ЕВРОНЬЮС"
11.00, 16.00, 20.00, 00.30 НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
11.15, 02.55 "НАБЛЮДАТЕЛЬ"
12.15 Х/Ф "ГОСТИНАЯ, СПАЛЬНЯ, ВАННАЯ"

16.40 Д/С "СОБЛАЗНЕННЫЕ СТРАНОЙ СОВЕТОВ"
17.20 "ОСТРОВА"
18.05 "МАСТЕРА ФОРТЕПИАННОГО ИСКУССТВА"
18.55 Д/Ф "ЛИМЕС. НА ГРАНИЦЕ С ВАРВАРАМИ"

АРИГ УС

07.00, 23.00, 00.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА

07.30 "ТЭЦ-3" (6+). ПОГОДА
08.25, 19.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
08.55 "ДОМ-2. LITE. ИНСТРУКЦИЯ"
10.30 "БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ"
11.30 Х/Ф "СКУБИ-ДУ-2. МОНСТР НА СВОБОДЕ"

Амаршалга

ЭРХИМ НҮХЭРӨӨ АМАРШАЛНАБДИ

Дээдэ хургуулида суг хураһан нүхэрнай, Афанасий Дамбуевич Николаев, жэлэй эхиндэ 65 наһатай болоо. Тэрэ Эрхүү можын Оһын аймагай Үбэсэ нютагта түрэнэн юм.

Багшанарай институтай оюутан ябахандаа, Сухэ-Баторай гудамжаар оршодог хамтын байрада нэгэ таһалгада суг байгша нэмди. Тэрэ минии нютагаархидтай – Сэсэг

Манзаева болон Ардан Ангархаевтай суг хамта физио-математикийн факультетдэ хурадаг байгаа. Хүндэ халдасатай, зохид зантай оюутаниие бүхы залуушуул мэдэхэ нэн. Бидэ Афанаситай суг бээ хоридог байгаагбди: тэрэм – боксер, бинь – барилдаашан.

Тоонто нютагаа бусахадаа, нүхэрни физикийн багшаар хүдэлөө, удаань хургуулингаа, совхозой ди-

ректорээр ажаллаа. Бэрхэ эмхидхэлшэ байхаһаа гадуур хүндэ найнаар хандадаг нэн тула нютагаархидайнгаа дунда ехэ хүндэтэй байгаа. Афанасий Дамбуевич хүүлдэ Оһын аймагай арадай хуралсалай таһагыг даагшаар хэдэн жэлдэ хүдэлөө.

Хүүгэдэйнгээ ехэ болоходо, Николаевтанай гэр бүлэ Улаан-Үдэ зөөжэ ерээ. Афанасий Улаан-Үдын хотын гүйсэдхэхы хорооной

хуралсалай таһагыг даагшаар томилогдоо.

Хубилган шэнэдхэлгын үедэ тэрэ казначейство байгуулха талаар ехэ оролдолго гаргаа, олонийтын ажал ябуулаа, Оһын-Боохоной нютагаархидай эблэл тогтоолсоо. Мүнөө Афанасий Дамбуевич Улаан-Үдэдэ 25 гаран жэлэй туршада ажаһуугаашые наа, хододоо түрэл нютагтаа айлшалжа, түрэлхид гаралхидараа, олон тоото нүхэдтээ

харилсадаг. Гадна нүхэрни бэрхэ ангуушан юм. Үбэсын энеэдэтэй ушарнууд, шог хөөрөөнүүдэй хахадын Афанасий Дамбуевичтай холботой гэжэ нютагаархидын хэлэдэг.

Мүнөө суг хураһан болон хүдэлһэн нүхэдын Афанасий Дамбуевичые ойн баяраарнь амаршалаад, хамаг найниие хүсэнэ.

Валерий СЫДЕЕВ.

БУРЯАД ХҮБҮҮД – ЛЕТЧИК-БҮРГЭДҮҮД

Агын буряадай тойрогой Могойтын аймагай Догой гэжэ багахан нютагһаа аяар 13 летчигүүд гараһан байна. Энэ хүдөөгэй хургуулин нэгэ танхим соо “Догойн бүргэдүүд” гэнэн галерей нээгдэнхэй.

Баярай оршон байдалда унгрэнэн хэмжээ ябуулгада 1-дэхи классай летчик-испытатель, авиациин полковник Дашинима Базаров болон гражданска авиациин борт-механик Даша Дамдинов гэгшэд хабаадаа бэлэй. Бэшэ летчигүүдай түрэлхид, багшанар баһал эндэ ерээ. Догой нютагай музейе даагша Цынгуйева Дулмажаб Цыдыповна «Догойн бүргэдүүд» гэнэн галерей нээхэдээ, Буряад ороной эгээ түрүүшын аэрофлот тухай мэдээсэбэ.

90 ЖЭЛЭЙ СААНА “БУРЛЕТ” БИИ БОЛОҢОН ЮМ

1923 оной октябрийн 17-до Дээдэ-Үдэдэ “Бурлет” гэнэн эгээ түрүүшын эмхи тогтожо, түрүүлгшээр Бурревкомой дарга Михаил Ербанов томилогдоһон юм. 1925 ондо “Красная звезда” газетэдэ «Бурлет» тухай “5000 шахуу найн дуранай гэшүүдтэй, 24 140 түхэриг жасатай, 150 десятина газартай талмайтай эмхи” гээд бэшэһэн. 1926 оной март нарада Москваһаа Буряад-Монгол орон 2 самолет Виктор Гальшеву, Олег Кальвица гэнэн нэрэтэй летчигүүдтай эльгээгдэнхэн. Аэрофлотой даргаар Улаан сэрэгэй летчик Георгий Воло-

буев томилогдоо. 1926 оной июлийн 22-то үглөөнэй 6 сагта эгээ түрүүшын авиарейс Дээдэ-Үдэһөө Монгол гүрэнэй Урга хото ниидээ гэнэн мэдээсэл “Буряад-Монголой үнэн” сониндо толилогдоһон байгаа. Энэ баяр баясхаланта түүхын ушар үеын үедэ булган туургада буряад арадай “СССР-эй самолет” гэжэ дуун боложо мүнхэрөө. Энэ дуу хаа-яа хүүгэдэй сээрлигэй үхибүүд болон хургуулин хурагшад гүйсэдхэдэг.

Түргэн бушуу ябадалтай, Түмэн зондоо гайхалтай, Дуутай, шуутай СССР-эй самолет.

НЮТАГАЙ ЭГЭЭЛ ТҮРҮҮШЫН ЛЕТЧИК

Догойн бүргэд гэнэн галерейн эгээл түрүүшын нюур хадаа Жаргалов Гуро-Дарма болоно. Догойн эхин шатын, Зугаалайн 7 жэлэй хургуулида хураад, Улаан-Үдын ФЗУ-да хуралсалаа үргэлжэлүүлээ, хүүлдэнэ аэроklubта Ага нютагай Базаржапов Чимитдоржотой суг хуража, түрүүшын летчигүүдай нэгэн боложо тодорлоо. 1938 ондо тэрэ Улаан Армийн сэрэгэй албанда татагдаа. Новосибирск хотын сэрэгэй ниидэлгын дээдэ хургуули дүүргэжэ, летчик-испытатель мэргэжэлтэй боломсоороо, дайнай түрүүшын үдэрһөө эхилээд, Эсэгэ ороноо хамгаалалсахаа баруун фронт мордоо бэлэй. Һүрөөтэй шэрүүн Курска-Орловско байлдаанда

Гуро-Дарма Жаргалов эээрхэг муухай дайсадтай эрэлхэгээр тулалдаһан. Дайнай хатуу жэлнүүдтэ Догой нютагай эрэлхэг хүбүүн олон хархис дайсадые, хэдэн арбан танкнүүдые бутасохиһон габыятай. Хатуу байлдаанай үедэ Гуро-Дарма Жаргаловай самолет дайсанай һомондо тудагдажа, аюулта ушарай тохёолдоходо, һүбэлгэн бэрхэ летчик катапульта хэрэглэн, ами наһаа абаржа шадаһан. Дээдэ шатын мэргэжэлтэй лётчик саашадаа тагнуулай самолёдоор дайсадтай тэмсэхэ эрхэтэй болоһон байгаа. Кенигсберг, Зүүн Пруссии сүлөөлэлсэһэн. Тэнсэлгүй хүрөөтэй шуната ехэ байлдаанай үедэ Зүүн Пруссиин Эккер гэжэ тосхоние сүлөөлэлсэжэ ябаһаар, һомондо тудагдан, Гуро-Дарма Жаргалов 1945 оной мартын 13-най үдэр баатарай үхэлөөр унаһан байна.

ДАШАРАБДАН БАТОЖАБАЙ - ДОГОЙН БҮРГЭД ХҮБҮҮДЭЙ НЭГЭН

Иимэ баатарлиг, эрэлхэг летчик буряад хүбүүн Догой нютагайхидые авиациитай холбуулһан байгаа ёһотой. Буряадай суута уран зохёолшон, драматург Дашарабдан Батожабай баһал дайшалхы лётчигор Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда ябаһан үльгэр жэшээтэй. Тиигэжэ энэ нютагһаа аяар 13 хүн хуби заяагаа лётчигой болон космосто хабаатай мэргэжэлнүүдтэй холбоһон байна.

БУРЯАД ТҮРҮҮШЫН ЛЕТЧИК-ИСПЫТАТЕЛЬ БАҢАЛ ДОГОЙН

Догой нютагай бүргэд хүбүүдэй энэ уулзалгада ерэнэн эгээл хүндэтэй айлшан хадаа полковник, летчик-испытатель Базаров Дашинима Дамбаевич болоно. Дашинима Дамбаевич энэ уулзалгын үедэ Догойн лицей-хургуулин эгээл эрхим хурадаг хурагшадта хуралсалай жэлэй түгэхэлдэ өөрынгөө нэрэтэ стипенди үгэжэ байхаяа мэдүүлээ. Нютагай ветерануудай Советэй түрүүлгшэ Василий Тагаров сугларагшадые амаршалаад, социалис мурьсөөндэ илаад, Юрий Гагариной бюст дүрөөр шагнагдаһанаа хөөрөөд, тэрэ бюст-сувенирые нютагай музейд бэлэглээ.

Сэрэгэй албанай ветеран, подполковник Дабаев Ринчин Батуевич энэ уулзалгада ерээжэ шадаагүй. Харин Зугаалайн 100 жэлэй ойн баярай ном хэблэлгыг эмхидхэлэй талаар ажал ябуулхаяа Улаан-Үдэһөө ерэнэн наһанайн нүхэр Гармаева Димит Намдаковна иигэжэ хөөрөбэ: - Ринчин Батуевич Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнда Илалтын 20 жэлэй ойн баярай медальяр, СССР-эй Зэбсэгтэ Хүсэнүүдэй ойн баярай медальнуудаар, мүн 2 “Эрхим зэргын албанай түлөө” гэнэн 3 шатын тэмдэгүүдээр шагнагдаһан. Энэ багахан Догой нютагайхид лётчигой мэргэжэлдэ ехэ дурланги, өөдөө дэгдэхэ, дабшаха эрмэлзэлтэй зон юм.

Цырегма САМПИЛОВА.

“АГТА ХҮЛЭГЭЙ СОЛО ДУУДАЯ”

Хүхэ модон Морин жэлэй морилхонь улам ойртожол байна. Шэхэнүүдээ нэрмылгэһэн, д э л х э э һ а г л а й л г а һ а н, моро монсогор нюргатай, ута хара һүүлтэй, ниидэн

хээ забдаһан амитан шэнгээр хурса туруунуудаа газарай хүрһэндэ тулган морин хэды гоёб даа! Эртэ урда саһаа морин гэшэмнай хүнэй түрүүшын нүхэр гэжэ тоологдодог байгаа ха юм. Монгол туургата арад зон мори унаагаа угаа ехээр хүндэлдэг, сэгнэдэг байһан шуу. Моригүй монгол хүн далигүй шубуун шэнгээр һанагдадаг байһан гэдэг. Аяар 6000 жэлэй саада тээ элинсэгүүднай мори адуулжа, мори хургажа эхилһэн гээд үльгэр домог соо хэлэгдэнэ. Агуухэ Чингис хаан газар түби дээгүүр дайлагдажа ябахандаа, мэргэн ухаанай болон мориной хүсөөр илалтануудые туйладаг байһан гээшэ. Монголшууд олон мянган толгой монгол гүлтэрэй моридтой байһан юм. Зунай гү, али үбэлэй сагта эдихэ хоолоо, угзарха ногоогоо олоод лэ амидардаг, аргагүй шэрхи амитан байгаа. Ушар тиимэһээ 800 жэлэй саада тээ Бату-хаан Адриатическа далайн эрьедэ ерээд байхадаа, тус далайн уһа мориндоо уулгаа юм гэнэн домог бии. Тэрэшэлэн Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда Буряад оронһоо эльгээгдэн морин сэрэгшэд дайшалхы амжалтануудые туйладаг байгаа.

Морин тухай баһа нэгэ домог бии. Эртэ урда сагта нэгэ сэрэгшэ унажа ябаһан мориёо алуулаад, өөрөө амиды үлэнэн гэхэ. Сэрэгшэ үхэнэн мориёо

олоод, хүзүүнэ тэбэрижэ, толгой дээрэнэ нулимсаяа гоожуулжа байжа, хүлисэл гуйгаа юм ха. Тиихэдэнэ моринийн хүнэй ойлгохо хоолойгоор: “Бү уйда даа, эзэмни! Дэлһэн һүүл хоёрһоомни абаад, морин-хуур дархалаарай. Удаан зэргэлжэ ябаабди, наран һалхин хоёрой урдаһаа дахинаа гүйлгэжэ мэдэхэбди”, - гэжэ хэлээ юм гэлсэдэг. Грецидэ, Македонидо, Энэдхэгтэ, Германида болон бусад гүрэнүүдтэ олон мянгаад жэлэй саада тээ морид байһан ха. Археологуудай малтажа олоһон шулуунууд дээрэ мориной дүрсэнүүд олоһон гэжэ экспонатүүд гэршэлнэ.

Мориной гүйдэл ондо ондоо байдаг: найбарлаха, дугшуулха, хатаруулха, жороолхо, оодоргохо гэхэ мэтэ. Монгол туургата арад мориёо найнаар абажа, зөөлөнөөр хандажа, һайнаар хооллуулжа, тобир тарганаар ябуулха хэрэгыг тон шухалада тоолодог байһан.

Морин тухай буряад, монгол арадай дунда олон зуун магтаалай дуунууд, шүлэгүүд зохёогдоһон ааб даа. Жэшээлэн абабал:

Дугшуулнаб, дугшуулнаб, дугшуулнаб даа, Добуунай нюрган нахииналгүйл, Дурланаб, дурланаб, дурланаб даа, Дурлаашым һанааниинь хубилналгүйл...

Ардагай хурданда мэхлүүлжэ, Амхархай гэшүүлэн алдалайб даа, Эдирхэн залуудаа мэхлүүлжэ, Элдэбээр хэлүүлэн алдалайб даа...

Һүүл, һамбай шэмэгтэй Һүрмэн хоёр шэхэтэй, Хиисхүүр торгон дэлһэтэй

Хүлэг морин, морин эрдэни!

Дуугай дүрбэн туруутай, Дурам хара нюдэтэй, Дайда талаар оодордог Дааган хүлэг морин...

Буряад Республикын Уран зохёолшодой холбооной түрүүлгшэ, арадай поэт Матвей Чойбонов:

Аба эжын, Алтан дэлхэйн, Агта хүлэгэй

Соло дууда! - гэжэ шүлэглэхэдөө, мориной угаа ехэ үргыг лаблан, үнэн дээрээ соло дуудахыг уряална гэжэ онсолоё. Алтан дэлхэй дээрэ түрэлэн хүнүүдэй нүхэр болодог агта хүлэг морин тухай тон зүбөөр уянгалан дурдаба гээшэл даа! Үшөө нэгэ шүлэгшэн “атархан, атархан дайдадам ардагхан хүлэгүүд байхал даа, арадхан, арадхан далайдамай Абай Гэсэрнүүд байхал даа” гэжэ бэшэһэн байдаг.

Хүхэ модон Морин жэл, үнэхөөрөөшье, Сагаалга-наймнай үүдэ түласа ерээд байнал даа. Энэ жэлдэ эдэбхитэйгээр, морид шэнги эсэн сусангүй ажалаа эрхилэгшэд арга заатагүй амжалта туйлаха. Хүхэ модон Морин жэлдэ хүн зон урагшатай, урматай, баяр баясхалантай ябаха гээд уридшалан мэдэгшэд онсолон тэмдэглэхээ яарана. Юундэб гэхэдэ, мориднай муу юумэ хэжэ шадахагүй, түрэлэй иимэ табисууртай амитад ха юм! “Айлай сэрэгдэ айлшадай олон морид уяатай байбал, тэрэ гэр баяр баясхалангаар баян байха ёһотой” гээд аяар урдань хэлсэдэг байһан. Ушар тиимэһээ сэрэгдэмнай онсо хүхэ модон морид олоороо уяатай байг лэ!

Степан ОЧИРОВ, РФ-гэй Журналистнуудай холбооной гэшүүн.

ЧИНГИЗ ШЕНХОРОВОЙ БҮТЭЭНЭН ХҮРЭГҮҮД

Россиин габьяата уран зураашан, Россиин Уран зурагай академиин гэшүүн-корреспондент Чингиз Бадмаевич Шенхоров 1948 ондо Түнхэнэй аймагай Далахай нютагта түмэршэ дархан угтай гэр бүлэд түрэнэн юм. Буряад ёһо заншалаар, ямаршье бэлиг талаан, илангаяа гар урлалай онсо шадабаринууд уг удамаар дамжан ерэдэг, ехэнхидэ дархан (бөө) угтай зондо хабаатай байдаг гэжэ мэдээжэ. Тээдшье уран зураашан түрэхэ гарахаа хойшо Түнхэнэй хада бурхадууд, баатарнууд тухай үльгэр домогуудыг шагнан үндыһэн, оршон тойронхи байгаалитай, түрэл арадайнгаа ёһо заншалтай нягта холбоотойгоор хүмүүжүүлэгдэһэн хадаа бүхы бэлиг шадабария үндэһэн соёлдоо зорюулаа.

1978 ондо Ч.Шенхоров И.Репинэй нэрэмжэтэ Ленинградтай (Санкт-Петербургийн) Уран зурагай, скульптурын болон архитектурын институт дүүргээд, түрэл Буряадтаа бусамсаараа, зохёохы ажалдаа хам ороо юм. Тэрэ үедэ республикада уран зурагай шэглэл нилээд үндэр орьёлдоо хүрөөд байгаа. 1980-яад онуудаар Буряадай уран зураашадай бүтээлнүүд Баку, Ереван, Алма-Ата, Париж, Токио болон бусад ехэ-ехэ хотонуудта дэлгэгдэһэн гэжэ мэдэнэбди.

Чингиз Шенхоров анхаралаа нэн түрүүн байгаалида хандуулахада, Түнхэнэйнгөө үзэсхэлэн гоё газарнуудыг, хүсэ ехэтэй хадануудыг иимэ зурагууд дээрээ мүнхлөө: "Тоорын гол" (1979), "Үдэш. Нара оролго" (1982), "Хүлээлгэ. Саяан мундарга" (1982). Хэнэйшье дура татама гоё найхан эдэ бүтээлнүүд буряад уран зурагай алтан жасада орохоһоо гадна эзэнэ гансашье республикада бэшэ, бүхы Росси гүрэн дотор суурхуулаа юм. Уран зураашан түрэл байгаалияа тон тодоор, гүнзгийгөөр зураглахынгаа хажуугаар бэлиг шадабария да дүүрэн харуулжа шадаа гэжэ тэмдэглэмээр. Чингиз Шенхоров түрэл нютагайнгаа түүхын болон үльгэр домогой-шажан мүргэлэй онсо шэнжэнүүдыг найн ойлгодог хадаа, удаадахи үлхөө бүтээлнүүд соогоо тэдэниен, мүн тиихэдэ түнхэнөөрхинэй шүтэдэг эзэдтэй хада уулануудай шэдитэ хүсье харуулхаяа оролдоо. "Байгалай эзэд" (1984), "Шажан мүргэл" (1989), "Хада бурхадта мүргэхэ саг" (1984) гэһэн зурагууд соогоо автор түрүүшынхидэ хүнэй дүрсэтэй бурхадые оруулаа. А.Тумахани гэгшын тэмдэглэһээр, уран зураашын хада бурхадууд нютагайн хүзэгшэ зонотой тухайламжаһаа

набагшатай. Тэдэниен болон заяануудыг иимэ аргаар тайлбарилганиинь зүбшүү: хүн дүрсэтэйгөөр зураглахада, хүрэшгүй холо шэнги хада бурхадууд хүзэгшэдэй зүрхэ сэдхэлдэ дүтэ боложо үгэнэ ха юм. Уран зураашан арад зонотой шүтөөнүүд тушаа өөрынгөө хараа бодол элирхэйлээ гэшэ. Тэдэнь буддын шажанай бурха зуралгын ёһо соо бүтээгдэнхэй. Зурагууд соонь хизааргүй үһанай елэгэр нюруу болон үндэр гэгшын хадануудай оройнууд харагдана.

Чингиз Шенхоров туйлалтанууд дээрээ тогтонгүй, шэнэ арга боломжонуудыг бэдэржэ эхилээ. Тээдшье уран зураашан Саяан хадын мундаргануудай - Түнхэнэй хада бурхадтай хүрэгүүдыг бүтээжэ гэһэн үннэйнгөө хүсэл бэелүүлхээ шийдээ бшуу. Тиин 2006 ондо Ч.Шенхоров хүрэл шудхажэ, хэдэн хүрэгүүдыг бүтээгээ. "Түнхэнэй хүсэтэй табан хада бурхадууд" гэһэн хүдэлмэринүүдын Саяан хадын эгээл үндэр мундаргануудай эзэдтэ зорюулагданхай: Бүрин-хаан, Хаан-Шаргай ноён, Буха-ноён Баабай, Алтан Мундарга, Хэрэнэй Тэпхэр. Эдэ хадаа түнхэнөөрхинэй хэр үһаа хойшо тахижа ябаһан бөө мүргэлэй шүтөөнүүд болоно. XVIII зуун жэлдэ Буряадай дэбисхэр дээрэ буддын шажанай дэлгэржэ эхилхэдэ, бөө шүтөөн ламын шажанай ёһолол бүтээлгэдэ тааруулагдаа. Автор үльгэр домогуудыг дүрсэнүүдэйнгээ удхын үндэһэн болгоод, буддын шажанай ёһо гуримай зүйлнүүдыг хэрэглэн, арадай ёһо заншалаар тэдэнэ бүтээнэ бшуу. Булта хүрэгүүдын - гансашье Түнхэнэй аймагай гү, али республикын буряад яһатанай шүтэдэг бэшэ, харин монгол туургата бүхы арадуудай тахидаг хүн дүрсэтэй хада бурхадууд (авторай хараа бодолоор харуулагданхай). Бөө шажанда бурхан эзэдэй дүрэ, дүрсэ элирүүлэгдэдэггүй, зураглагдадаггүй гэжэ мэдээжэ. Харин уран зураашан арадайнгаа ухаан сэдхэлдэ хадужа ябадаг дүрсэнүүдһээ набагшалан, хада бурхад тухай өөрынгөө ойлгомжо бүрилдүүлээ. Хүн бүхэмнай (ямаршье шажан мүргэлэй түлөөлэгшэ байг, мүн эли тодо нюртай бурхан бии гү, али үгы гү - илгаагүй) бурханда гү, али нютагайнгаа эзэдтэ хандахадаа, ухаан сэдхэлдэ тодорхой дүрэ нанан хүгэдэдэгбди. Чингиз Шенхоров үхибүүн наһанһаа хойшо нангин шүтөөнэй газарнуудта ямараар хандадаг байгаа, юун гэжэ ойлгодог хэн бэ - тэрэнэ харуулаа. Авторай хараа бодолоор, тон хүсэтэй табан хада бурхад - арад зониие хамаг муу юумэнһээ хамгаалдаг, газар дээрэ амгалан байдал тогтоодог баатарнууд. Тэдэ хооһонһоо бии боложо, тэнгэридэ, газар дээрэ байдаг.

Уран зураашан ханаа бодолоо бэелүүлхын тула тон таарама түхэл шэлэжэ абаа гэжэ хэлэлтэй. Шобхо оройтой хабсагайн хүндын сэхэ урда сэрэгшын хуяг дуулгатай, гартаа мүргэл ёһололой хэрэгсэлнүүдыг

баринхай хада бурхадууд зогсоно. Дүрсэнүүдын багаханууд (30-40 см). Тэдэ шэрүүн харасатай, бүргэдэй хушуун шэнги хамартай. Энэнь буддын шажанай хамгаалагшадта хабаатай юм. Тэдэ ганса хүрдөөхэ бэшэ, харин хүниие хамгаалха, зүрхэ сэдхэлыень тэниилгэхэ, ухаан бодолыень гэгээрүүлхэ үүргэтэй. Гадна бүтээлынь байгали хүн хоёрой нягта холбоотойе харуулна. Түнхэнэй хада бурхад нэгэ гартаа тэнгэрийн болон газарай засагай хүлдэ тэмдэг болодог нэрээ таягтай, нүгөө гартаа годли гү, али нубад баринхай, үгы гэбэл, гараараа ямар нэгэн тэмдэг харууланхай.

Мүнхэ-нарьдаг - Зүүн Сибириин тон үндэр хада. Тэрэнэй эзэн - Бүрин-хаан. Тэрэ гартаа нэлмын орондоо нэрээ таяг годли хоёрыг баринхай. Чингиз Шенхоровой харуулаһаар, Бүрин-хаан бусад хада бурхад шэнгээр аяар холын үе сагуудай гүн сооһоо гаража ерэнхэй. Саанань - "ажамидардаг" хадань. Тээд авторай зохёохы бодолой ашаар тэдэ хүн зониие хамгаалхаяа ерээд байна. Сагаан хадын эзэн - Буха ноён. Домогой ёһоор тэрэ бухын бэе бөлжэ, Монголһоо Түнхэн руу ерэнэн юм. Тэрэнэй ябаһан хадата газараар хушанууд ургаа. Хадаһаа доошоо буухадаа, унтарһан галта уула (вулкан) дээрэ дулаасан амараад (мүнөө энэ газарын Бухын Хэбтэшэ гэжэ нэрэтэй), Түнхэнэй баруун зүг ошожо, тэндээ хэбтээд шулуужаһан байна. Энэ-эниен Буха-ноёной эбэрнүүдэй дүрсэтэй хоёр оройтой Сагаан хада гэршэлнэ. Уран зураашан Буха-ноён баабайе хуяг, бухын эбэртэй дуулга үмдэһэн сэрэгшээр харууланхай. Зүүн гартаа нэрээ таяг баринхай, харин баруун гарайнь альган дээрэ - гэгээрэлгын хүлдэ тэмдэг болохо гурбадахи нюдэн.

Чингиз Шенхоров урлалай олон ондоо шэглэлнүүд болон янзануудта хүдэлһэн юм. Тиин агууехэ Чингис хаан тухай түүхэтэ баримтануудыг гүнзгийгөөр шэнжэлжэ, монгол туургата арадуудыг нэгэдүүлэн, хүр эхэтэ Монгол түрэ тогтооһон хаанай дүрэ бүтээгээ. Бэлиг түгэлдэр дархан Чингис хаанда болон үг эжыдэнь зорюулагданхай хүрэгүүдээрэ арадайнгаа түүхын агууехэ хүнүүд тухай хандасаяа, ойлгосоёо харуулаа. Чингис хаан, Алан Гоа болон Гоа Маралай хүрэг дүрсэнүүд монсогорнууд аад, арадай урлалай ёһоор, сэхэ урдаһаа харанхайнууд. Чингис хаан набтархан бээтэй, хада бурхадтал шэрүүн харасатай, мүн нэгэ гартаа засагай хүлдэ тэмдэг - нэрээ таяг баринхай, нүгөө гараараа юрөөжэ, зүбшөөл үгэжэ байна. Эхэнэрнүүдэй дүрсэнүүд бадма лёнхобо сээсэй шэрээ дээрэ һуунад. Нюурнуудын хүр жабхалантай, мүн хилэнсэггүй сагаан сэдхэлтэйнь харуулна. Гоа Марал - үльгэр домогто нюур. Гэбэшье урда сагай түүхэ бэшэгшэдэй болон үльгэршэдэй онсолһоор, монгол туургата арадуудыг бии болгоһон түүхэтэ эхэнэр юм. Гоа Марал - "арюун найхан

буга". Нэрэнь Ази түбиин яһатануудай нэгэнэйнь угай шүтөөнэй нангин амитаниин тэмдэглэнэ. Малгайн бугын наглагар эбэрнүүдээр шэмлэгдэнхэй. Нэгэ гартаа туг баринхай, нүгөө гарайнь альган дээрэ - бөмбэрсэг. Алан Гоа - Чингис хаанай "алтан угай эхи табигша". Гартань - сээсэг. Энэнь чингизидүүдэй хаан турын хүгжэн халбархын хүлдэ тэмдэг гэшэ.

Гадна Ч.Шенхоровой зохёохы ажалда буряад арадай "Гэсэр" эпос онсо һүүри эзэлнэ. Уран зураашан хүрэлөөр Гэсэрэй дүрэ бүтээхэдэ, тэрэниен тэнгэри-нэрэй тоодо оруулаа. Тиихэлээрэ хүрэгын баһал Түнхэнэй тон хүсэтэй табан хада бурхадтал адли. Хуяг дуулгатай Гэсэр хаан нэлмээ өөдөн үргөөд, урда сагай гүн сооһоо гаража ерэнэ. Тэрэниен тойроод шубуунай үдэнүүд зураглагданхай. Буддын шажанай ёһоор, хаан Гарууди шубуун - хорото могойнуудыг илагша. Энэ шубуун Гэсэрэй хүлдэ тэмдэг гэжэ тоологдодог.

Дарханай бүтээлнүүдэй дунда багахан хүрэгүүд баһа бии: "Үзэлшэн", "Хунну", "Сэсэн үбгэн", "Бурханда мүргэлгэ". һүүлшын хүрэгһөө бэшэниинь нодээе хюрынхай, дэглэйнгээ үргэн хамсы соо гарнуудаа нюунхай, һуһан гү, али зогсоһон үбгэдэй дүрсөөр харуулагданхай. Чингиз Шенхоров эдэ бүтээлнүүдтэ юрэнхылһэн, тодорхой бэшэ ойлгомжонуудыг олгонхой. Тэдэнь хэмжээгээрэ багахануудыг хаяа, үргэн ехэ ойлгомжо харууланхай.

Автор 2006 онһоо 20-ёод хүрэг бүтээнхэй юм. Тиимэһээ уран зураашан гар урлалай ондоо шэглэлдэ бэлиг шадабария туршахадаа, дүүрэн амжалта туйлаа гэжэ онсолмоор. Бидэ мүнөө Россиин габьяата уран зураашан, Россиин Уран зурагай академиин гэшүүн-корреспондент Чингиз Бадмаевич Шенхоровой гансал хүрэгүүдын хаража үзэбэбди. Зохёохы замынь үргэн: тэрэ гар урлалай олон шэглэлнүүдтэ хабаатай элитэ бүтээлнүүдтэй гэжэ мэдээжэ.

Т.АЛЕКСЕЕВА,
искусствовед,
Буряад Республикын
Үндэһэтэнэй музейн
"Уран зурагай урлал"
секторые даагша.

ШЭНЭ ЖЭЛЭЙ ҮЛГЭР

Шэнэ жэлээ хүлээж,
Шэдигэ үльгэр дурданаб.
Тэсэбэригнишье
халажа,
Эсэбэритэйшье болоно.
Шэнэ жэлнай ерэхэдээ,
Энэ гэжэ бэлэглэхэл:

Хаража үзөөгүй юумьем,
Эдижэ үзөөгүй шэхэрием,
Наадажа үзөөгүй
наадыем,
Дуулажа үзөөгүй дууем,
Шагнажа үзөөгүй
үльгэрием,

Үшөөшье элдэб олон
бэлэг...
Шэнэ жэлээ хүлээжэ,
Шэдигэ үльгэр
дурданаб.
Эрдэни ДУГАРОВ.

САГААЛГАНАЙ ХҮНДЭЛЭЛДЭ

Би, Зоя Самоуыреновна Цыдемпилова, 1951 оной декабриин гурбанда Захааминай аймагай Енгорбой нютагта түрэн хүм. Нютагайнгаа хургуулида 1958 ондо ороод, 9-дэхи, 10-даху классууды Санагын, Сахирай хургуулинуудта дүүргээб. Тэрэ сагай табяад-жараад онуудай нурагшад библиотекын уншагшадтай эгээл эдэбхитэйнь нэмди. Минии дуратай уран зохёолшод Ж. Балданжабон, Д-Р. Батожобай, А. Бальбуров болон бусад юумэ зохёохо шуналдамни нилээд ехэ нүлөө үзүүлэн юм. Тийхэдэ буряад арадай омогорхол болохо "Байгал" сэтгүүлдэ 1969 онһоо 1980-яад он болотор захил хэдэг нэмди. Мүнөө сэтгүүлэй дахинаа нэргээдэгдэнишнь ехэ магтаалтай.

Би 50 һайн гараһан, «болбосоржо эдэсшэһэн» хойноо гуурһаар "хээлэжэ" эхилээб. Аймагай, республикын сонинуудта үе-үе болоод, нютагай һонин үйлэ хэрэгүүдые бэшэжэ захалааб.

Олон жэлдэ хүүгэдэй саадта тогоошиноор ажаллаһанби. Хүдөө бэшэжэ нэрэтэй, мүн тийхэдэ клубайнгаа дэргэдэхи фольклорно ансамбльда эдэбхитэй хабаадалсажа, холо ойгуур концерт наадаар яһала ябаади.

Урданай дуунуудта, еохорой аялануудта, элдэб аман хошоо үгэнүүдтэ дуратай хадаа олоной һонорто дурадхадагби. Наһанайнгаа нүхэр Леонид Доржиевичтай 6 үхибүүдые хүл дээрнэ гаргаад, 12 ашанар, 1 зээнсэр басагаа үргэлсэжэ, ан- бун ажаһуунади.

Энэ наадан-тоолуур би арбаадтайхан басаган ябахандаа, хүгшэн төөбиһөө бэшэжэ абahan байнаб. Шэнэ жэлэй, Сагаалган мэтын һайндэрнүүдтэ шимэшүү ярянуудые олоной һонорто дурадхабал, һонинишь, удхатайишь байхал даа. Мүн «Шог дуунууд шогшоотой» гэнэн хэһэг үгтэбэ.

Зоя ЦЫДЕМПИЛОВА.

БУРЯАД ТООЛУУР

Нэгэ юум?
Нэлэнхы энэ дэлхэй дээрэ түрэн хойноо Нэрэгүй хүн байха юм аал.
Хоер юум?
Хүн түрэлтэнэй эгээл хайхан хаһа - Хүхюу залуу наһан байнгүй яахаб.

Гурба юум?
Гурьбалтай морин хаана холо хүрэхэ юм. Гарзатай айл хэр үни тэсэхэ юм.

Дүрбэ юум?
Дүрөөгүй мориндо хүн яажа мордохоб,

Дүшэгүй дархан дархаа юугээр дархалхаб.
Таба юум?
Тэнгэрийн одо мүшэдые хэн тооложо барахаб, Талхигүй һамган арһаа юугээр элдэхэб.

Зургаа юум?
Зурыһан харгыгаар ябаһан хойноо Захын айл олонгүй яахаб.
Долоо юум?
Долоон Үбгэдэй үрхэ дээрэ ерэнэн хойно

Дары үүр сайнгүй яахаб.
Найма юум?
Найман тахил тахиһан хойноо

Нам һуужа жаргангүй яахаб.
Юһэ юум?
Юһэн тэнгэри тахиһан хойноо Юртэмсэ дээрэ жаргангүй яахаб.

Арба юум?
Ара тайгын аржагар буга унагаһан хойноо Ашаа тэгнэн болонгүй яахаб.
Хори юум?
Холын газарта айлшаар ерээд, Хоноһон айлдаа сайлангүй яахаб.

Гуша юум?
Гал гуламтата арюун байлгал,

Гэдэһэ садхалан байнгүй яахаб.
Дүшэ юум?
Дүшэн жэл соо һууһан хойноо Дүүрэн жаргал эдлэнгүй яахаб.
Таби юум?
Тала газарта үндыһэн хойноо Тайгын модон соо төөрингүй яахаб.

Жара юум?
Жалгада хэбтэһэн үнэгэн улаан, Жаргалтай һамганай хасар улаан.

Дала юум?
Дулаан нажарай морилһон хойно

Дайдын ургамал һалбарангүй яахаб.
Ная юум?
Нялха нарайһаа тэжээһэн хойноо Наһатай болоходоо, ажаллуулангүй яахаб.

Ерэ юум?
Ехэ, багын урдаһаа шобжогоноһон хойноо Нэгэ- хоер альга эдингүй яахаб.

Зуу юум?
Зугаа һайнтай ябаһан хойноо Зондоо хүндэтэй байнгүй яахаб.

ШОГ ДУУНУУД ШОГШООТОЙ

2011 оной феврилиин 11-нэй «Дүхэриг» газетынгээ ээлжээтэ соевагай бэшэһэн «Арадай дуун соо хүнэй хуби заяан» гэнэн статья соо автор үбгэд, хүгшэдэй мэндэ байһандань, урданайнгаа дуу бэшэжэ абаял, яараха хэрэгтэй...»,- гэжэ «Алтарганын» һайндэртэ журинин түрүүлэгшын хэлэһые дурдаһан байна. Тэдэ үгэнүүдһээ һабагшалан, бишье баһа өөрынгөө эжыһээ залуугайнь шог дуунуудые бэшэжэ абahanаа энэ мүнөө олоной һонорто дурадханаб. Манай Енгорбой нютагай төөбиинэр дуулаха ехэ дуратайишь, шадахашье. Захаамин нютагайнгаа шог ёгто дуунуудые тэрэ зандань үлөөбэ гэшэб:

Хорим-хорим гэхэдэ, Хотолзогшо бэемнай. Хотиго шэмэг зүүхэдэ Балай түды бэшэл даа. Наадан- наадан гэхэдэ, Нахилзагша бэемнай. Нарийхан дүүхэйе барихада, Балай түды бэшэл даа.

Хүбшын модоной хүхэрэмсөөр, Хүхөөгэй дуугархань уйдхартайш байн.

Хүүхэн дүүхэйн хүхимсөөр, Хүбүүнэй гажархань уйдхартайш байн. Гангын модоной хүхэрэмсөөр, Гургалдайн дуулахань уйдхартайш байн.

Гоохон дүүхэйн хүхимсөөр, Гансахан ахаймнай уйдхартайш байн.

Бамбай-бамбай шубуухай Бахана дээрээ бамбалзаа. Баян хүнэй үринэр Наадан дээрээ бүмбэлзөө. Шэгшээ-шэгшээ шубуухай Сэргэ дээрээ сэгсэлзээ. Сэсэн хүнэй үринэр Наадан дээрээ шэбшэлсээ.

Хартаабхаяа малтажа, Хадын шорой бурьюулаа. Ханилһанаа бэдэржэ, Хаяа-ханаа хангируулаа. Эрэбхэээ (репкэ) бэдэржэ, Эндиин шорой бурьюулаа. Эжэлһэнээ бэдэржэ, Эндэ-тэндэ эригэлзээ.

Ууһааш-ууһааш ханашагүй, Улаагша үнээнэй шэмэ даа. Уулзажаш зугаалаа һаа, ханашагүй, Улаһай хоер үринэр даа. Эдихээш-эдиһээш ханашагүй, Эрээгшэ үнээнэй шэмэ даа. Иигэжэш зугаалаа һаа, ханашагүй, Эбии, баабайһан үринэр даа.

Тойруулаадшы абahan тогоомнай Торин түмэр тулгатайл даа. Тойрожошы һууһан бидэнэр Төөбии таабайһаан хүхюутэйл даа. Эрьюулээдшы абahan тогоомнай Эндиин шулуун тулгатайл даа. Иигэжэшы һууһан бидэнэр Эбии, баабайһан хүхюутэйл даа.

Архиш гэшэмнай мүнгэнэйл даа, Амсааш үгыдөө аргагүйл даа. Айлшад гэшэмнай хүндэтэйл даа, Зугаалааш үгыдөө аргагүйл даа. Тамхиш гэшэмнай мүнгэнэйл даа, Татааш үгыдөө аргагүйл даа. Танил гэшэмнай хүндэтэйл даа, Таарааш үгыдөө аргагүйл даа.

Байшоо бэшэл даа, бараан боро Баржаа харгыдаа иигэдэг юм. Баталшоо бэшэл даа, энэ хүтэй Багахан наһандаа иигэдэг юм. Сусаа бэшэл даа, сагаан боро Шулуутай харгыдаа иигэдэг юм. Шунашоо бэшэл даа, энэ хүтэй Шуумархан наһандаа иигэдэг юм.

Далая хүсөөгүй далбагшан Дабаагаа хайшан гээд дабахым даа.

Өөһэдөө таһарһан үмсын ажал Үглөөдөө хайшан гээд хүдэлхым даа. Хабаяа хүсөөгүй далбагшан Хадаяа хайшан гээд дабахым даа. Хамтаараа таһарһан үмсын ажал Хожомоо хайшан гээд хүдэлхым даа.

Хадын хара харганаа Хорёогой хамуур болобол даа. Хүүхэн түрэнэн дүүхэймнай Хойморой хамуур болобол даа. Үбэрэй хара харганаа Этэшын хамуур болобол даа. Үхин түрэнэн дүүхэймнай Айлай хамуур болобол даа. Боориин хара харганаа Байрын хамуур болобол даа. Басаган түрэнэн дүүхэймнай Бусадай хамуур болобол даа.

Хатар үгы мориёо Хазаарын нэшээд ябуулаа. Харюу үгы ахайгаа Хабиргынь хадхаад ябуулаа. Жороо үгы мориёо Жолоогын нэшээд ябуулаа. Зугаа үгы дүүхэйгээ Гээзгынь татаад ябуулаа.

Хүнды буугаа үргэлжэ, Хүдөө тээшээ гарая. Хүүхэн дүүхэйе дахуулжа, Наадан тээшээ найгая. Солдат буугаа үргэлжэ, Шандагандаа гарая. Сайхан дүүхэйе дахуулжа, Наадан тээшээ найгая.

Долоогонын үзүүрээр Доргон юундэ һабардааб. Долоотой-найматай ябахадань, Ахай юундэ һабардааб. Улааганын үзүүрээр Үнэгэн юундэ һабардааб. Үнжэгэн заахан ябахадань, Үбгэн юундэ һабардааб.

Тахатай улаан тамараад байн, Ташуурайнь хүндэ болобо аа гү? Таатай бэем хүндэрөөд байн, Таанарай хүндэ болобо аа гү? Ардаг улаан тамараад байн, Аргамжань хүндэ болобо аа гү? Аятай бэем хүндэрөөд байн, Архиин хүндэ болобо аа гү?

ЭГЭНЭЭ (НЭЭЫ) - ДЭБИДХЭРЭЙ ҮРЭЭЛ-ДУУН Хамтаараа хэһэн эгэһээмнай Хабатай зөөри болоһой даа. Хүбүүн басаган хоёрнай Хүхюутэй, золтой ажаһууһай даа. Бултаараа хэһэн эгэһээмнай Бардам зөөри болоһой даа. Басаган хүбүүн хоёрнай Баяртай, жаргалтай ажаһууһай даа. Олоороо хэһэн эгэһээмнай Оншотой зөөри болоһой даа. Ололсоһон хоёр үринэрнай Омог дорюун ажаһууһай даа. Наншайса хэһэн эгэһээмнай Нангин зөөри болоһой даа. Нэрлэлсэжэ һууһан хоёрнай Наартай зохидоор ажаһууһай даа.

Захааминай аймагай Үлэгшэнэй дунда хургуулийн багша Любовь ГУЛЯЕВА энэ хуудаһа бэлдэбэ.

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+)
06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00 НОВОСТИ ДНЯ (16+)
07.00 "В ТЕМЕ" (16+), ЗУРХАЙ
08.00, 01.00 НОВОСТИ ДНЯ (16+), ЗУРХАЙ
08.30 "ГЕОФАКТОР" (16+)
09.05 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+), ЗУРХАЙ
10.00 "В ТЕМЕ" (16+), ЗУРХАЙ
10.30, 21.00 Т/С "ИГРУШКИ"
11.05 Т/С "ПРАВО НА СЧАСТЬЕ"
12.05 Т/С "ПРИЗРАК ЭЛЕНА"
13.05 Х/Ф "ПУТЬ ВОИНА"
15.05 Х/Ф "К РАССЛЕДОВАНИЮ ПРИСТУПИТЬ" ВЕРСИЯ"
17.35 "ПОПУЛЯРНАЯ ПРАВДА" (16+)

18.00 Д/Ф "ПОРТРЕТЫ: МАРГАРИТА ТЕРЕХОВА"
19.00 "ЕСТЬ РАЗГОВОР" (12+), ЗУРХАЙ
20.05 Т/С "У РЕКИ ДВА БЕРЕГА-2"
22.00 Т/С "ТРАВМА-3"
23.30 "ТОП-МОДЕЛЬ ПО-АМЕРИКАНСКИ" (16+), ЗУРХАЙ
01.30 "НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ" (16+)

СТС «БАЙКАЛ»

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.20, 00.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/С "МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ" (6+)
06.55 М/С "ПИНГВИНЕНОК ПОРОРО" (6+)
07.05 М/С "ПРИКЛЮЧЕНИЯ ВУДИ И ЕГО ДРУЗЕЙ" (6+)
07.50 М/С "СМЕШАРИКИ" (6+)

08.00, 12.20 "6 КАДРОВ" (16+)
08.30, 14.00 Т/С "СУПЕРМАКС" (6+)
09.00, 13.30, 19.30, 00.00 "МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ" (0+)
09.30, 21.00 Х/Ф "КОРАБЛЬ"
10.30 Х/Ф "ВСЕ ВКЛЮЧЕНО-2"
12.30 "ДАЕШЬ, МОЛОДЕЖЬ!" (16+)
14.30, 18.30, 20.00 Т/С "ВОРОНИНЫ" (16+)
19.00 Т/С "ВОСЬМИДЕСЯТЫЕ"
22.00 Х/Ф "ЗАЙЦЕВ, ЖГИ! ИСТОРИЯ ШОУМЕНА"
00.30 Т/С "СХВАТКА"
04.00 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

НТВ

"НТВ УТРОМ"
11.20 Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА"

11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"
11.55 "ДО СУДА" (16+)
12.55 "СУД ПРИСЯЖНЫХ" (16+)
14.25 "СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ" (16+)
15.35 Т/С "ДЕЛО ВРАЧЕЙ"
16.30, 19.30 "ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"
17.25 "ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА" (16+)
18.40 "ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ" (16+)
20.30 Т/С "МЕНТОВСКИЕ ВОЙНЫ"
00.15 "СЕГОДНЯ. ИТОГИ"
00.35 Т/С "ШАМАН"
02.35 "КВАРТИРНЫЙ ВОПРОС" (0+)
03.35 "ДИКИЙ МИР" (0+)
04.05 Т/С "УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ" (16+)

ДТВ

06.00, 07.00, 08.30 М/Ф "УДАЧНОЕ УТРО" (16+)
06.30 "ПОЛЕЗНОЕ УТРО" (16+)
08.00 Х/Ф "ФАРТ"
12.00 Т/С "СОЛДАТЫ-2"
15.15, 19.00, 23.00 "УЛЕТНОЕ ВИДЕО" (16+)
15.30, 18.30, 20.30 "ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ" (16+)
16.30, 17.00, 17.30 "ВНЕ ЗАКОНА" (16+)
18.00 "ЕСТЬ ТЕМА" (16+)
22.00 "КВН. ИГРАЮТ ВСЕ" (16+)
00.00 "АНЕКДОТЫ-2" (16+)
00.30 "ГОЛЫЕ И СМЕШНЫЕ" (18+)
01.00 "УДАЧНАЯ НОЧЬ" (16+)
01.30 "СЧАСТЛИВЫЙ КОНЕЦ" (18+)
02.00 Х/Ф "БОЛЬШАЯ ДРАКА"
04.00 "С.У.П." (16+)
05.00 "ОСТОРОЖНО, МОДЕРН!"
05.30 "ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ" (16+)

Четверг, 23

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.05 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.35 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.45 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)
11.55 "МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
13.10 "ВРЕМЯ ОБЕДАТЬ!"
13.50 "ДОБРОГО ЗДОРОВЬЦА!" С ГЕННАДИЕМ МАЛАХОВЫМ (12+)
14.40 "ИСТИНА ГДЕ-ТО РЯДОМ" (16+)
15.00 "ДРУГИЕ НОВОСТИ"
15.25 Д/С "ПОНЯТЬ. ПРОСТИТЬ" (16+)
16.15 "ОНИ И МЫ" (16+) (16+)
17.10 "В НАШЕ ВРЕМЯ" (12+)
18.00 "НА ЕДИНЕ СО ВСЕМИ" (16+)
19.00 ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ С СУБТИТРАМИ
19.45 "ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!" (16+)
20.50 "ПУСТЬ ГОВОРЯТ" (16+) (16+)
22.00 "ВРЕМЯ"
22.30 Т/С "ИДЕАЛЬНЫЙ БРАК" (16+)
00.30 "НОЧНЫЕ НОВОСТИ"
00.40 "НА НОЧЬ ГЛЯДЯ" (16+) (16+)
01.35 Х/Ф "ОХОТНИК" (16+)
03.30 Х/Ф "ВСЯ ПРАВДА О ЧАРЛИ" (16+)
05.30 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"

«РОССИЯ»

06.00 "УТРО РОССИИ"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
10.00 "БАМБААХАЙ"
10.15 "БУРЯД ОРОН"
10.55 "О САМОМ ГЛАВНОМ"
12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ

12.30, 15.30, 18.10, 20.40 "ВЕСТИ-БУРЯТИЯ"
12.50, 15.50 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ
13.00 Т/С "ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ"
14.00 "ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ" (12+)
16.00 Д/Ф "ЖЕНСКОЕ СЧАСТЬЕ"
17.00 Т/С "ПОКА СТАНИЦА СПИТ"
18.30 "ПРЯМОЙ ЭФИР" (12+)
19.30 "СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!"
21.50 Т/С "ДВЕ ЗИМЫ И ТРИ ЛЕТА"
22.00 "ПОЕДИНОК". ПРОГРАММА ВЛАДИМИРА СОЛОВЬЕВА (12+)
23.50 Д/Ф "УБИЙЦЫ ИЗ КОСМОСА"
01.25

КУЛЬТУРА

07.30 "ЕВРОНЬЮС"
11.00, 16.00, 20.00, 00.30 НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
11.15, 02.55 "НАБЛЮДАТЕЛЬ"
12.15 Х/Ф РЕТРОСПЕКТИВА ФИЛЬМОВ БАСТЕРА КИТОНА
13.20 Д/Ф "ЛЕСЯ УКРАИНКА"
13.30, 21.15 "ПРАВИЛА ЖИЗНИ"
13.55 "РОССИЯ, ЛЮБОВЬ МОЯ!"
14.25, 23.10 Д/С "МУЗЕЙНЫЕ ТАЙНЫ"
15.10 Т/С "БАЯЗЕТ"
16.10 "УРОКИ РИСОВАНИЯ С СЕРГЕЕМ АНДРИЯКОМ"
16.40 "АБСОЛЮТНЫЙ СЛУХ"
17.20 "БОЛЬШЕ, ЧЕМ ЛЮБОВЬ"
18.05 "МАСТЕРА ФОРТЕПИАННОГО ИСКУССТВА"
19.05 Д/Ф "ПОЛЬ ГОГЕН"
19.10 "АСАДЕМИА"
20.15 "ГЛАВНАЯ РОЛЬ"
20.30 "ЧЕРНЫЕ ДЫРЫ. БЕЛЫЕ ПЯТНА"
21.45 Д/Ф "ЛАРИСА МАЛЕВАННАЯ"
22.10 Д/Ф "СТАРАЯ ФЛОРЕНЦИЯ"
22.25 "КУЛЬТУРНАЯ РЕВОЛЮЦИЯ"
00.00 Д/С "ЗАВТРА НЕ УМРЕТ НИКОГДА"
00.50 Х/Ф "КРУТОЙ МАРШРУТ"
02.25 С. РАХМАНИНОВ. КОНЦЕРТ №1 ДЛЯ ФОРТЕПИАНО С ОРКЕСТРОМ

АРИГ УС

07.00, 23.00, 00.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+), ПОГОДА
07.30 "ТЭЦ-3" (6+), ПОГОДА
08.25, 19.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
08.55 "ДОМ-2. LITE". ИНСТРУКЦИЯ (16+)
08.55 "ЭКСТРАСЕНСЫ ВЕДУТ РАССЛЕДОВАНИЕ" (16+)
11.30 Х/Ф "ЛЕГЕНДЫ НОЧНЫХ СТРАЖЕЙ"
13.30 Т/С "УНИВЕР"
14.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". "МИРОВЫЕ НОВОСТИ" (16+)
14.15 "АФИША" (16+)
14.30, 15.30, 20.00 Т/С "РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ" (16+)
15.00, 20.30 "ЗАЙЦЕВ+1" (16+)
19.00 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ" (16+), ПОГОДА
19.15 ТОЧКА ЗРЕНИЯ
21.00 Х/Ф "ДЮПЛЕКС"
22.35 "КОМЕДИ-КЛАБ". ЛУЧШЕЕ. ПОГОДА
23.30 "ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ" (16+)
01.00 Х/Ф "ДОКТОР ГОЛЛИВУД"

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+)
06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00 НОВОСТИ ДНЯ (16+)
07.00 "В ТЕМЕ" (16+), ЗУРХАЙ
08.00, 01.00 НОВОСТИ ДНЯ (16+), ЗУРХАЙ
08.35 "ЕСТЬ РАЗГОВОР" (12+)
09.00 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+), ЗУРХАЙ
10.00 "В ТЕМЕ" (16+), ЗУРХАЙ
10.30, 21.00 Т/С "ИГРУШКИ"

11.05 Т/С "ПРАВО НА СЧАСТЬЕ"
12.05 Т/С "ПРИЗРАК ЭЛЕНА"
13.05 Х/Ф "БОГАТАЯ МАША"
14.50 Х/Ф "К РАССЛЕДОВАНИЮ ПРИСТУПИТЬ" КЛЕВЕТА"
17.35 "ПОПУЛЯРНАЯ ПРАВДА" (16+)
18.00 Д/Ф "ТАЙНЫ ВЕКА: УГОНЫ"
19.00 "РАДАР-СПОРТ" (6+), ЗУРХАЙ
20.05 Т/С "У РЕКИ ДВА БЕРЕГА-2"
22.00 Т/С "ТРАВМА-3"
23.30 "ТОП-МОДЕЛЬ ПО-АМЕРИКАНСКИ" (16+), ЗУРХАЙ
01.30 "НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ" (16+)

СТС «БАЙКАЛ»

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.20, 00.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/С "МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ" (6+)
06.55 М/С "ПИНГВИНЕНОК ПОРОРО" (6+)
07.05 М/С "ПРИКЛЮЧЕНИЯ ВУДИ И ЕГО ДРУЗЕЙ" (6+)
07.50 М/С "СМЕШАРИКИ" (6+)
08.00 "6 КАДРОВ" (16+)
08.30, 14.00 Т/С "СУПЕРМАКС" (6+)
09.00, 13.30, 19.30, 00.00 "МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ" (0+)
09.30, 21.00 Х/Ф "КОРАБЛЬ"
10.30 Х/Ф "ЗАЙЦЕВ, ЖГИ! ИСТОРИЯ ШОУМЕНА"
12.30 "ДАЕШЬ, МОЛОДЕЖЬ!" (16+)
14.30, 18.30, 20.00 Т/С "ВОРОНИНЫ" (16+)
19.00 Т/С "ВОСЬМИДЕСЯТЫЕ" (16+)
22.00 Х/Ф "ОДНОКЛАССНИКИ"
00.30 Т/С "СХВАТКА"
04.00 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

НТВ

"НТВ УТРОМ"
09.35 "СПАСАТЕЛИ" (16+)
10.05 "МЕДИЦИНСКИЕ ТАЙНЫ" (16+)

10.40, 11.20 Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА"
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"
11.55 "ДО СУДА" (16+)
12.55 "СУД ПРИСЯЖНЫХ" (16+)
14.25 "СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ" (16+)
15.35 Т/С "ДЕЛО ВРАЧЕЙ"
16.30, 19.30 "ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"
17.25 "ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА" (16+)
18.40 "ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ" (16+)
20.30 Т/С "МЕНТОВСКИЕ ВОЙНЫ"
00.15 "СЕГОДНЯ. ИТОГИ"
00.35 Т/С "ШАМАН"
02.35 "ДАЧНЫЙ ОТВЕТ" (0+)
03.35 "ДИКИЙ МИР" (0+)
04.05 Т/С "УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ" (16+)

ДТВ

06.00, 07.00, 08.30 М/Ф "УДАЧНОЕ УТРО" (16+)
06.30 "ПОЛЕЗНОЕ УТРО" (16+)
08.00 Х/Ф "ПОБЕГ"
12.00 Т/С "СОЛДАТЫ-2"
15.15, 19.00, 23.00 "УЛЕТНОЕ ВИДЕО" (16+)
15.30, 18.30, 20.30 "ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ" (16+)
16.30, 17.00, 17.30 "ВНЕ ЗАКОНА" (16+)
18.00 "ЕСТЬ ТЕМА" (16+)
22.00 "КВН. ИГРАЮТ ВСЕ" (16+)
00.00 "АНЕКДОТЫ-2" (16+)
00.30 "ГОЛЫЕ И СМЕШНЫЕ" (18+)
01.00 "УДАЧНАЯ НОЧЬ" (16+)
01.30 "СЧАСТЛИВЫЙ КОНЕЦ" (18+)
02.00 Х/Ф "ФАРТ"
04.00 "С.У.П." (16+)
05.00 "ОСТОРОЖНО, МОДЕРН!"
05.30 "ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ" (16+)

Пятница, 24

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.05 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.35 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.45 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)
11.55 "МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
13.10 "ВРЕМЯ ОБЕДАТЬ!"
13.50 "ДОБРОГО ЗДОРОВЬЦА!" С ГЕННАДИЕМ МАЛАХОВЫМ (12+)
14.40 "ИСТИНА ГДЕ-ТО РЯДОМ" (16+)
15.00 "ДРУГИЕ НОВОСТИ"
15.25 Д/С "ПОНЯТЬ. ПРОСТИТЬ" (16+)
16.15 "ОНИ И МЫ" (16+) (16+)
17.10 "В НАШЕ ВРЕМЯ" (12+)
18.00 "ЖДИ МЕНЯ"
19.00 ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ С СУБТИТРАМИ
19.45 "ЧЕЛОВЕК И ЗАКОН" (16+)
20.50 "ПОЛЕ ЧУДЕС"
22.00 "ВРЕМЯ"
22.30 НОВЫЙ ГОД НА "ПЕРВОМ"
00.45 Х/Ф "МОРСКОЙ БОЙ"
03.10 Х/Ф "ВСЕ БЕЗ УМА ОТ МЭРИ" (16+)
05.20 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"

«РОССИЯ»

06.00 "УТРО РОССИИ"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
09.55 "МУСУЛЬМАНЕ"
10.05 "ТОЛИ"
10.25 "САГАЙ СУУРЯН"
11.05 "О САМОМ ГЛАВНОМ"
12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ

12.30, 15.30, 18.10, 20.40 "ВЕСТИ-БУРЯТИЯ"
12.50, 15.50 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ
13.00 Т/С "ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ"
14.00 "ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ" (12+)
15.15 ДНЕВНИК СОЧИ- 2014
16.00 Д/Ф "ЖЕНСКОЕ СЧАСТЬЕ"
17.00 Т/С "ПОКА СТАНИЦА СПИТ"
18.30 "СМЕЯТЬСЯ РАЗРЕШАЕТСЯ"
19.30 "ПРЯМОЙ ЭФИР" (12+)
21.50 "СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!"
22.00 Х/Ф "ОСЕННИЙ ЛИСТ"
23.50 "ЖИВОЙ ЗВУК"
01.30 Х/Ф "ТИХИЙ ОМУТ"

КУЛЬТУРА

07.30 "ЕВРОНЬЮС"
11.00, 16.00, 20.00, 00.15 НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
11.20 Х/Ф "СЧАСТЛИВЫЕ КРАСИВЕЕ"
13.10, 03.40 Д/Ф "ТРОИЦКИЙ МОНАСТЫРЬ В СЕРГИЕВОМ ПОСАДЕ"
13.30 "ПРАВИЛА ЖИЗНИ"
13.55 "ПИСЬМА ИЗ ПРОВИНЦИИ"
14.25 Т/С "БАЯЗЕТ"
16.10 "ДОКУМЕНТАЛЬНАЯ КАМЕРА"
16.50 "БИЛЕТ В БОЛЬШОЙ"
17.30 Д/Ф "ЛАРИСА МАЛЕВАННАЯ"
18.05 "МАСТЕРА ФОРТЕПИАННОГО ИСКУССТВА"
19.05 Д/Ф "SILENTIUM"
20.15, 02.55 "ИСКАТЕЛИ"
21.05 Х/Ф "НЕДВИЖИМАЯ ГРОЗА"
22.30 "ЛИНИЯ ЖИЗНИ"
23.25 Д/С "МУЗЕЙНЫЕ ТАЙНЫ"
00.35 "КУЛЬТ КИНО" С КИРИЛЛОМ РАЗЛОГОВЫМ (18+)
02.50 М/Ф "И СМЕХ И ГРЕХ"

АРИГ УС

07.00, 23.00, 01.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+), ПОГОДА
07.30 "ТЭЦ-3" (6+), ПОГОДА
08.25, 19.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
08.55 "ДОМ-2. LITE".ИНСТРУКЦИЯ (16+)
08.55 "ЭКСТРАСЕНСЫ ВЕДУТ РАССЛЕДОВАНИЕ" (16+)
11.30 Х/Ф "ДЮПЛЕКС"
13.30, 15.30 Т/С "УНИВЕР" (16+)
14.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". "МИРОВЫЕ НОВОСТИ" (16+)
15.00 "ЗАЙЦЕВ+1" (16+)
19.00 "УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ" (16+), ПОГОДА
19.15 ДО И ПОСЛЕ
20.00 "COMEDI WOMAN". ЛУЧШЕЕ (16+)
21.00 "КОМЕДИ-КЛАБ" (16+)
22.00 "ХБ" (18+)
23.30 "ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ" (16+)
00.30 "ДОМ-2. ПОСЛЕ ЗАКАТА" (16+)
01.30 Х/Ф "ПОТУСТОРОННЕЕ"

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+)
06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 22.00, 00.30 НОВОСТИ ДНЯ (16+)
07.00 "В ТЕМЕ" (16+), ЗУРХАЙ
08.00 НОВОСТИ ДНЯ (16+), ЗУРХАЙ
08.35 "РАДАР-СПОРТ" (6+)
09.00 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+), ЗУРХАЙ
10.00 "В ТЕМЕ" (16+), ЗУРХАЙ
10.30 Т/С "ИГРУШКИ"
11.05 Т/С "ПРАВО НА СЧАСТЬЕ"
12.05 Т/С "ПРИЗРАК ЭЛЕНА"
13.05 Х/Ф "БОГАТАЯ МАША 2"

14.50 М/Ф
15.05 Х/Ф "МЫ, НИЖЕПОДПИСАВШИЕСЯ"
18.00 Д/Ф "КРЕМЛЬ-9. ЛИЧНАЯ ОХРАНА. НАГРАДА ЗА УБИЙСТВО"
19.00 "ЕВРОМАКС" (16+), ЗУРХАЙ
20.05 Х/Ф "ЛЮБОВНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ"
22.30 Х/Ф "КРИК СОВЫ"
01.00 "НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ" (16+)

СТС «БАЙКАЛ»

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.20, 00.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/С "МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ" (6+)
06.55 М/С "ПИНГВИНЕНОК ПОРОРО" (6+)
07.05 М/С "ПРИКЛЮЧЕНИЯ ВУДИ И ЕГО ДРУЗЕЙ" (6+)
07.50 М/С "СМЕШАРИКИ" (6+)
08.00 "6 КАДРОВ" (16+)
08.30, 14.00 Т/С "СУПЕРМАКС" (6+)
09.00, 13.30, 18.30 "МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ" (0+)
09.30 Х/Ф "КОРАБЛЬ"
10.30 Х/Ф "ОДНОКЛАССНИКИ"
12.30 "ДАЕШЬ, МОЛОДЕЖЬ!" (16+)
14.30 Т/С "ВОРОНИНЫ" (16+)
19.00, 20.30, 22.25 ШОУ "УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ"
23.55 "НАСТОЯЩАЯ ЛЮБОВЬ" (16+)
00.15 Х/Ф "ЖАЖДА СКОРОСТИ"
02.10 Т/С "ФРАНКЛИН И БЭШ"
03.45 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

НТВ

"НТВ УТРОМ"
11.20 Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА"

11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"
11.55 "ДО СУДА" (16+)
12.55 "СУД ПРИСЯЖНЫХ" (16+)
14.25 "СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ" (16+)
15.35 Т/С "ДЕЛО ВРАЧЕЙ"
16.30, 19.30 "ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"
17.25 "ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА" (16+)
18.40 "ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ" (16+)
20.30 Т/С "МЕНТОВСКИЕ ВОЙНЫ"
00.20 Д/Ф "ГЕРОИ "МЕНТОВСКИХ ВОЙН"
01.05 Х/Ф "ТОЛЬКО ВПЕРЕД"
03.10 "СПАСАТЕЛИ" (16+)
03.40 Т/С "УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ" (16+)

ДТВ

06.00, 07.00, 08.30 М/Ф "УДАЧНОЕ УТРО" (16+)
06.30 "ПОЛЕЗНОЕ УТРО" (16+)
08.00 Х/Ф "КРЫСИНЫЙ УГОЛ"
10.10 Т/С "СОЛДАТЫ-2"
12.00 "УЛЕТНОЕ ВИДЕО" (16+)
15.15, 19.00, 22.00 "УЛЕТНОЕ ВИДЕО" (16+)
15.30, 18.00, 20.30 "ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ" (16+)
16.30, 17.00, 17.30 "ВНЕ ЗАКОНА" (16+)
23.00 "+100500" (18+)
23.30 "СМЕШНО ДО БОЛИ" (16+)
00.00 "АНЕКДОТЫ-2" (16+)
00.30 "ГОЛЫЕ И СМЕШНЫЕ" (18+)
01.00 "УДАЧНАЯ НОЧЬ" (16+)
01.30 "СЧАСТЛИВЫЙ КОНЕЦ" (18+)
02.00 Х/Ф "КРЫСИНЫЙ УГОЛ"
03.50 "С.У.П." (16+)
04.50 "ОСТОРОЖНО, МОДЕРН!"
05.15 "ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ" (16+)

Суббота, 25

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВЕРТИКАЛЬ', 'НОВОСТИ', 'ЗЕМЛЯ С ВЫСОТЫ ПТИЧЬЕГО ПОЛЕТА', 'РОССИЯ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВЕСТИ', 'ВОЕННАЯ ПРОГРАММА', 'ПЛАНЕТА СОБАК', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'БИБЛЕЙСКИЙ СЮЖЕТ', 'РОМАТИКА РОМАНСА', etc.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ПОГОДА', 'ВОЛШЕБНАЯ СИЛА ИСКУССТВА', etc.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НОВОСТИ ДНЯ', 'В ТЕМЕ', 'ЕВРОМАКС', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ГЕОФАКТОР', 'СТАРТ АП', 'СУПЕРСТАР', etc.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ПРИКЛЮЧЕНИЯ ПИНГВИНЕНКА ЛОЛО', 'ПИНГВИНЕНОК ПОРОРО', 'СМЕШАРИКИ', etc.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'АГЕНТ ОСОБОГО НАЗНАЧЕНИЯ', 'СМОТР', 'СЕГОДНЯ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ГЛАВНАЯ ДОРОГА', 'КУЛИНАРНЫЙ ПОЕДИНОК', 'КВАРТИРНЫЙ ВОПРОС', etc.

ДТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТОМ И ДЖЕРРИ', 'ОТВАЖНАЯ ЛИФИ', 'ОТЕЛЬ ДЛЯ СОБАК', etc.

Воскресенье, 26

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВЕРБОВЩИК', 'НОВОСТИ', 'ЗЕМЛЯ С ВЫСОТЫ ПТИЧЬЕГО ПОЛЕТА', 'РОССИЯ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МАМА ВЫХОДИТ ЗАМУЖ', 'ВЕСТИ НЕДЕЛИ', 'В ОЖИДАНИИ ВЕСНЫ', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'ОБЫКНОВЕННЫЙ КОНЦЕРТ', 'ДОБРОЕ УТРО', etc.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ГОЛУБАЯ СТРЕЛА', 'КАК ПЕТЯ ПЯТОЧКИ СПОЛОН СЧИТАЛ', 'МАМА', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ГОЛОДНЫЙ КРОЛИК АТАКУЕТ', 'ВСЯ БУРЯТИЯ', 'БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ', etc.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'АКТУАЛЬНЫЙ РЕПОРТАЖ: МИЛОСЕРДИЕ', 'РАДАР-СПОРТ', 'ДОМАШНИЙ ЗООПАРК', etc.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ', 'ДВЕНАДЦАТЬ МЕСЯЦЕВ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ХАНСКАЯ ЦАРИЦА', 'ПЯТЫЙ ЭЛЕМЕНТ', 'ИЗГОЙ', etc.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'АГЕНТ ОСОБОГО НАЗНАЧЕНИЯ', 'РУССКОЕ ЛОТО ПЛЮС', 'ИХ НРАВЫ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ШКОЛА ЗЛОСЛОВИЯ', 'АВИАТОРЫ', 'УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ', etc.

ДТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ОДИН ШАНС ИЗ ТЫСЯЧИ', 'ПОЛЕЗНОЕ УТРО', 'ДАША ВАСИЛЬЕВА', etc.

Желающие приобрести книгу Сэсэгмы Храмцовой-Раднаевой "Эрэн нөөргөө харахадамни..." могут обратиться по адресу: ул.Каландаришвили, 23, каб.46.

РЕМОНТ ПЛАСТИКОВЫХ ОКОН
Качественная установка, монтаж. Работа любой сложности. Гарантия.
Тел.: 67-16-02.

Евроремонт. Штукатурка, шпаклевка, обои, укладка кафеля, гипсокартонные конструкции любой сложности, ламинат.
Тел.: 40-49-37, 8-902-535-49-37.

Продаю ж/б кольца. Доставка. Монтаж.
Тел.: 65-99-90, 64-62-93.

ВОЗРАСТНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В ТЕЛЕПРОГРАММЕ

В телепрограмме с 27 августа, согласно ФЗ от 29.12.2010 «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию», вступающему в силу с 1 сентября 2012 года, будут присутствовать знаки о возрастных ограничениях:
0+ - от 0 до 6 лет
12+ - от 12 до 16 лет
16+ - от 16 до 18 лет
18+ - старше 18 лет

Үнэрхэн зүүн жэлэй аршан зуур

Аркадий БАТОМУНКУЕВАЙ проект

Дэлгэрэнгыгээр сайт дээрэмнай уншагты: burunen.ru

Здесь вместе смеются, поют и играют
Китаец, бурят и удмурт.
(Из артековской песни.)

ТАСС-ай фотокорреспондент Евгений
Халдей гэгшын фото-зураг дээрэ Улаан
Армин буряад сэрэгшэ. Австри, 1945 он.

Эрхүү буряадуудай бөө Барон Букшеев

Зунай тэрлигтэй буряад эхэнэр

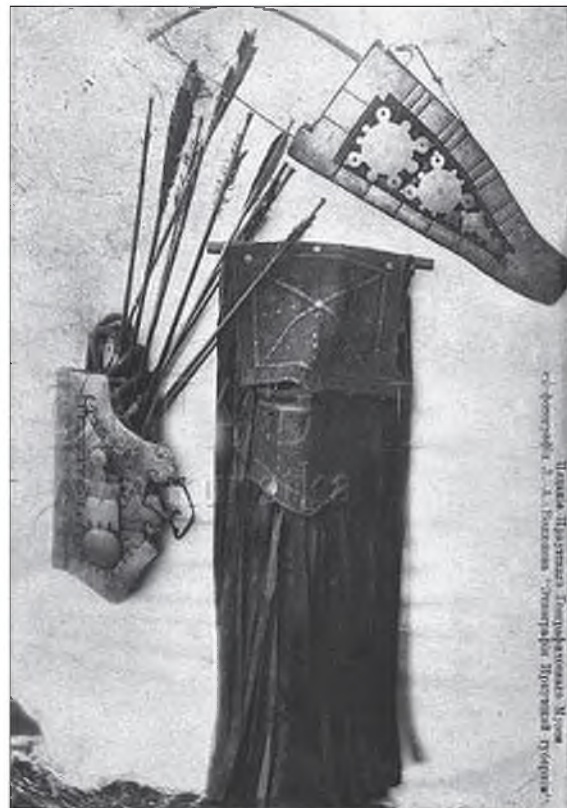
Анхан буряадуудай гэрэй хэрэгсэлдэ шэрэм тогоонууд, зэд
гүсэнүүд, модон амхартанууд, архан туламууд ородог байгаа.
Тэдэ туламууд соогоо орооно болон талха хадагалдаг, мүн
зөөхэ багтаа жэжэ зөөриэ хэдэг байгаа. Модон амхартанууды
нэрлэбэл: хүнэг, гудхуур, тарэг бүлэдэг наба, тэбшэ, түнхимэл табаг,
модон шанага, сайн тагша.

Буряад ангуушан (Л.А.Венюковой
Эрхүү губернин буряадуудта
зорюулагдан фото-зурагууднаа)

Үбэлэй дэгэлтэй буряад эхэнэр

Старинное оружие бурят
Un arme antique des bouriates

Хүндэтэ
уншагшад, хэрбээ
хоморой фото-
зурагуудтай
наа, тэдэнээ
редакцидамнай
эльгээжэ, бүгэдын
һонорто дурадхыг
гэжэ таанадтаа
ханданабди.
Айл бүхэнэй
хадагалаанда иимэ
баялиг олдохол
байха. Тэдэнээ
ерээдүйнгөө
уынхидтэ
дамжуулаял.

Манай хаяг:
670000, Улаан-
Үдэ хото,
Каландаришвили,
23, каб.42;
электрон хаяг:
unen@mail.ru Тел.:
21-64-36.
60-46-89.

АЙЛШАДАА ХҮНДЭЛХЭ АЯТАЙ ЗАНШАЛ

Урда сагта буряад зон айлшадые зулгы абари зангаар угтадаг, мүн айл зоноо урижа гэртээ оруулаад, “дээшээ гарагты” гэдэг байгаа. Ямаршые хэрэгээр ерэнэн зоние гэртээ оруулжа, сайлуулжа заншалтай нэн. Мүнөө сагта айлшадая кафе, ресторан руу уржад, гэртээ оруулдаггүй болоһон шахуу. Гэбэшые, эжы, абанарнай айлшадые угтан абаха ёһо гуримаа алдаагүй, манай үетэндэ дамжуулаал ха юм даа. Мүн хүн зоние гэртээ оруулжа, сайлуулжа, гэрий заяашые хүхээхэ, булангуудаа баясуулжа гэнэн заншал баһа байха. Энээн тухай үсөөхэн зон мэдэдэг хаш. Гэбэ ябашые, мүнөөдэрэй хөөрөөн - айлшадая хүндэлхэ тухай.

САЙ БАРИХА ЁНО ГУРИМ

Айлшандаа шэрдэг-хубсар дэбдин хуулгажа, сай аягалдаг байгаа.

Шэнэ шанаһан нүтэй халуун сай бүтэн аягада хэтэрмээр дүүргэнгүй аягалаад, баруун гарайнгаа тохоног зүүн гараараа дүнгэн, айлшандаа бариха ёһотой. Түгдэрхэй, түүрхэй гү, али гантанхай, барюулын хэлтэрхэй аяга, амһарта соо хүндэ эдэе, унда баридаггүй. Ямаршые табак түхээрхэдээ, үлүүсэ дундаар хэхэгүй, аяга табагай хүбөө, заха харагдуулхагүй гэжэ оролдодог. Энэ харуугай гү, али үгырхын тэмдэг.

Алибаа юумые доро дохин гү, али зарим ушарта үлэ мэдэг дохин татажа баридаг, үгэдэг, һарбайдаг. Дээрһэнь хаража, хэбэргүй эридээр һарбайжа үгэбэл, нохойдо хаяжа үгэнэнтэй адли болоно. Хүнэй һарбайһан юумэ шобто, ходо татан абаа һаа, буляжа абаһантай адли. Гэрэй эзэн эхэнэр сай аягалхадая, сайн аягадаа нара зүб эрьежэ байхаар аягалдаг. Сай абажа байһан айлшан сай барижа байһан хүн хоёрой нүдэнэй хараса, гарайн хүдэлсэ ехэл ёһолонги зөөлэн байдаг ушартай.

ХЭНИИЕ ТҮРҮҮН ХҮНДЭЛХЭ?

Айлшадта эдэе, унда барихадая, ахамадһаа эхилэн баридаг. Усын, адлирхуу наһанай зондо эрэгтэйдэнь эхилжэ баридаг. Айлшандаа мяхан табак табихадаа, ямаршые мяханай түрүү талын

(амиды ябахадая, дээдэ тала, үгы һаа, толгой тээшээ хараһан хажуун) айлшан тээшээ харуулаад табиха. Үзүүртые (хутага, һээрээ) эшэ барюулаарнь табиха, гартань барюулжа болохо. Сай хоёр гараараа үгэжэ, абажа болодог.

АЙЛШАН ХҮН ӨӨРЫН ГУРИМТАЙ НЭН

Табагтай эдээнэйнь сагаан эдэе байбал, үрмэнһөөнь эхилжэ амталдаг. Сайгаа уухадая, аягын шабхаруу үлөөдэггүй. Харин айрагай аягада шабхаруу үлөөдэг. Айлшандаа хоол барихадая, халбага, һэрээ эдээндэ хадхажа үгэдэггүй. Мяхан табак табихадая, бүхэли мяха газар гэхэдэ талаарнь айлшан руу табидаг. Айлшан хүн алишые талаһаань барижа эдидэг юм. Гэбэшые, айлшан хүн мяхан табак табихадая, мяха хамаагүй хүндэлэн отолдоггүй, нэгэ таарамжатай талаһаань баряад, нимгэхэнээр отолжо эдидэг.

ЭДЭЭНЭЙ ШАНАР ТУХАЙ

Урда сагай буряадуд эдээндэ даһа багаар хэдэг, ехэнхидээ хужар хэрэглэһые оролдодог байһан. Юндэб гэхэдэ, даһан бэе махабадта ерэ дахин гэмтэй, нэгэ эрдэмтэй юм гэхэ. Тэдэнэр үнэндөө хахад жэлэйнгээ мяханай хорые зургаан һарын туршадая сагаан эдэегээр дардаг. Үхэрэй мяхан шэнэдээ хүнэй бэедэ мүү нүлөө үзүүлдэг, харин хуушархадая,

мяханийн һайн шанартай, эм шэнги болодог. Ямаршые эдэе хоол гээшэ хүнэй бэедэ таарал, эм дом шэнги нүлөөтэй байдаг.

АЙЛШАН ХОЙМОР РУУ ХҮЛЭЙНГӨӨ УЛА ХАРУУЛДАГҮЙ

Гэрэй эзэншые, айлшаншые айлда даһшалан һууха баатай болобол, гуталай ула айлай хойморт табятай бурхан шүтөөн руу харуулдаггүй дээрһээ гуталайнгаа улые үбдэг дороо оруулаад, гаргангүй байха ёһотой, улаяа тахим доогуураа һайлган, хормойгоороо хушаад һуудаг нэн.

Аха хүнэйнгөө хөөрөөе, үгые шагнахадая, дүү хүнийн һалгай гарайнгаа альган дээрэ баруун гараа хабсаран хэшээн шагнадаг. Айлһаа гарахадая, айлай хүрдые нэгэ эрьюулээд гарадаг.

Айлда ханахаа һанабал, хүнһөө ноураа бүтүүлээд, хамсы руугаа ханадаг заншалтай байгаа.

БУРЯАД АЙЛ БУУЖА АМАРДАГ ГУЛАМТА ЮМ

Буряад айл гутала танихашыегүй зоной буужа амардаг гуламта гэжэ тоологдодог байһан. Хонохо айлшанай мориёе айлай хүүгэд уяжа, аргамжалжа үгэдэг нэн.

Буряад зон гэрэй эзэндэ эдэе хоол, унда бэлдэжэ байха үедэ орожо ерэбэл, хэдышые яаралтай ябаа һаа, сай, эдээнһээ ама хүрөөд гараха зэргэтэй. Эдэе, унда бэлдэжэ, болгожо байхада, хүнэй орожо ерэбэл, гэрэй эзэн баярлажа: “Һайн хүн һанаагаар, халуун эдээн дээрэ ерэбэлта”, - гэдэг. Ороошо хүн: “Һанаһан айлда-болоһон эдээн”, - гээд, баһал эзэдые баярлуулжа. Илангаяа шанаһан гэдэһэ дотор дээрэ дайралдабал, бэлгэшээжэ: “Мори һайтай байна”, - гэлсэдэг. Тиимэһээ “Бусалһан эдээнһээ ама хүрэ, бууралһаа үгэ дуула” гэнэн арадай һургаал бии.

УГЫН ЗӨӨЛЭНИЕ ХЭЛСЭХЭ

Хоорондоо ярилдахадая, урилдажа ярихагүй, хүлээсэтэй, бэе бээе хүндэлжэ, һайхан үгөөр яриха гэшые эрхим гэдэг. Хэлэжэ байһан үгыень хүлээн шагнахаһаа эхилээд, гэрэй эзэд айлшадая али болохоор хүндэлдэг ёһотой.

Айлшанай байхадая, хүүгэд шууялдаха, урдур, хойгуурнь гүйлдэхгүй, журамтай байха ёһотой. Айлшанай байхадая, элдэб юумэ асуужа, шага шэрүүнээр дуугархые, үхибүүдээ зандарха, харааха, зэмэлхые сээрлэдэг байгаа.

Цырегма САМПИЛОВА.

САГАЙ ЁНО ГУРИМААР САГААЛГАНАА УГТАЯЛ

БУРЯАД АРАДАЙ ЕХЭ ҺАЙНДЭР – САГААЛГАН. Сагаан һарын үдха шанар хүнэй ажабайдалтай нягта холбоотой. Хүн бүхэнэй нэгэ наһа нэмэһэнэй, хүйтэн үбэлые дабажа, буруугаа булшантай, даагаяа далантай ондо оруулһан баярай үдэрнүүд. Дулаанай саг удангүй ерэхэ гэжэ найдаһан хаһа. Энэ үедэ хүн бүхэн үнэн зүрхэнһөө сэбэр сагаан сэдхэлтэй хии мо-

риёо хийдхүүлжэ, ажал хэрэг туһатай, аша үритэй байг гэжэ оролдодог һара. һама сахюусанаа хүлээжэ, эртэ үглөөгүүр бодожо, санзайн үнэрөөр гэрээ утажа угтадаг Сагаалгамнай. Үндэр наһатай аба эжынэрээ түрүүлэн хоёр гараа дэлгээд, бэе бээе мэндэшлэн, хадагаар золгодог, бэлэг барижа, үрээлэй һайхан үгэнүүдые шагнажа, сээжэ зүрхээ баясуулдаг һайндэрнай.

Элинсэг хулинсагай, аба эжынэрэй эртэ саһаа абажа, тахижа ябаһан ёһо заншалнуудые мартангүй, нангинаар сахижа, баян болгон, мүнөөнэй ажабайдалтай холбон тааруулан, залуу үетэндөө дамжуулжа шухала. Сагаан һарын ёһо гуримууд алдагдаагүй, һэргээгдэжэ байһан саг гэжэ тэмдэглэе.

Буряад оронойм нютаг бүхэн Сагаалганай һайндэрнүүдые үргэн дэлэсэтэй үнгэргэдэг болонхой. Минии һанаанда хадуугдан үлэһэн Сагаалганай найр наадан ямар байгаа. Эдэ додолнуудаараа хубаалдаха зорилготойб.

Анха түрүүшынхией аяр холын 1961 ондо Сагаалган Буряад Республикын уран зохиолшодой үүсхэлээр Яруунын аймагай Эгэтын – Адаг тосхондо үнгэргэгдэһэн түүхэтэй. Сэхын хэлэбэл, тэрэ үедэ энэ һайндэр хорюултай, хоморой байгаа гүб даа.

Манай нютагай хүндэтэй, суутай үльгэршэн, Буряад орон соогоо мэдээжэ ажаябуулаша Рызэн Эрдынеевич Эрдынеев тон эдэбхитэй хабаадажа, һонирхолтой найр наада эмхидхэнэн байна. Ханзанууд соо хадагалаатай байһан буряад дэглэнүүд, гутал малгайнууд, гоёолтонууд – бүхыдөө хэрэглэгдэһэн юм. һээр шаалган,

ёрхо харбалга, шагай шүүрэлгэ, ёохор хатаралга, дуунай андалдаан зоной анхарал ехэ татаһан. Хүршэ һууринуудһаа Хорин, Хэжэнгын аймаһаа айлшад бууһан, хүн зон олоороо сугларжа, һонирхожо, үдха шанартай үйлэ хэрэг болобо гэжэ тэмдэглэһэн. Энэ үүсхэлые дэмжэн, саашадаа һалбаруулан бадараһан байна.

Эртэ урда сагай заншал, гурим һэргээлгэдэ эхи табихан Эгэтын – Адаг нютагай Сагаалганай найр наадан ямар хэмжэндэ үнгэргэдэг байгаа гэн зарим үйлэ хэрэг жэшээ болгон танилсуулжа хүсэлтэйб.

Наяад онуудай үедэ Сагаан һарынгаа наада зугаа хамтадаа Соёлой байшан соо үнгэргэдэг болоо нэмди. Үйлсэ үйлсөөрөө мого боложо, 6 үйлсын 6 бүлэг эмхидхэжэ, тусхай түсэбэй ёһоор бэлэдхэл эхилдэг бэлэй. Бэлэдхэлэй хүдэлмэри тон ехэ, олохон үдэрэй туршадая наада зугаагаа мүлижэ бэлдэдэг нэн. Гэр бүлөөрөө, наһатай баабай эжынэртээ хабаадаха, урданай ёһо заншалнуудаа гурим соонь бүтээжэ гэжэ оролдодог байгаа. Түсэбэй ёһоор Сагаан һарын нааданууд 2 үдэрэй туршад болодог нэн. Түрүүшын үдэр шатар наадан, ёрхо харбалга, шагай шүүрэлгэ, барилдаан. Хоёрдохи үдэртэнэ

үрээлнүүдэй, арадай дуунуудай, буряад хубсаһанай мурсые үнгэргэдэг байгаа. Тусхай жюри сэгнэжэ, дүн гаргаха ёһотой. Дүн гаргалгада, бүлэг бүхэнэй буряад хубсаһанай баян, хүсэдые сэгнэжэ, наһатай эжы абанарай хабаадалсаниие тэмдэглэхэ шухала байһан.

Түгэхэлдэнь булта дүхэриг боложо, гар гараа барилсан, хоолойгоо ниилүүлэн, дуугаа эздэлүүлэн хамтадаа ёохор хатаржа байхадая, хэды гоё нэм даа.

Базаровай гудамжын бүлэг Рызэн Эрдынеевич Эрдынеевий ударидалга доро һайн бэлэдхэлтэй наада дэлгэжэ, түрүү һуурида гарадаг бэлэй. Олон зоние хабаадалсуулжа, залхууран хашарангүй сугларжа, эмхи гуримтай, хүхюүтэй үнгэргэдэг байгаа. Мария Масловна Сотнич, Татьяна Цыреновна Митыпова, Дулмажап Рабданова Жалсанова, Екатерина Раднаевна, Лидия Баженовна Мункина, Намжилма Егниновна Цыбикжапова, Жанчипова Цыжидма Цыреновна, Балданова Буда – Цырен Бадмаевна болон залуушуул эдэбхитэй, урагшаа наанаатай хабаададаг нэн.

Мүнөө һанахадам, эдэ зон 50-60 наһатай, зариманиинь 70, 80 наһатайшуул байгаа байна. 1990-ээд онуудта нютагайнгаа

үг гарбалай һарбаалжануудые нэргээн, хотонороо хубааран үнгэргэхэ заншал бии болоһон. Энэ ехэ үдха шанартай үйлэ хэрэгэй эхи табихан буряад хэлэ бэшэгэй, бэлигтэй багша Жамьянова Цырен-Ханда Жамсуевнагай үүсхэл гэхэдэ, алдуу болохогүй. Хотон бүхэн өөрынгөө уг гарбалай һарбаалжануудаа, угай бэшэг тухай тошо мэдээсэл бэлдэхэ, буряад сагаан ба мяхан эдээнэй табатуудые бэлдэхэ даабаритай байгаа. Нютагаймнай 7 ехэ хотон хоорондоо ана-мана мурсыежэ, түрүү һуурида гараха гэжэ оролдодог нэн. Хотон бүхэн мори урилдаанда бэлдэхэ аргатай байгаа, мориёо гоё һайхан зэмсэгээр шэмэглэжэ, шаргада оруулжа, урилдаанда табиха. Түрүүлэн ерэнэн мориёо баясуулжа, мориной соло дуудалга ехэ һонирхол, анхарал татадаг бэлэй. Рызэн Эрдынеевич олохон дахин мориной соло дуудан байха.

Нэгэ үедэ наһанай илгаатай бүлэгүүдые эмхидхэжэ сагаалдаг болообди. Жэшэнь, 1-дэхи бүлэг - 30 - 35 наһанай, 2-дохи бүлэг - 35-40 наһанай, 3-дахи бүлэг - 40 - 50 наһанай гэхэ мэтэ.

Иимэл даа, минии Сагаан һарын найр нааданай хэлэгүүд. Саг хубилна. Хүн зоной ажабайдал нэргэнэ, шэнэ онол арга-

нууд үргэнөөр нэбтэрүүлэгдэнэ. Эдиришүүл «Эдир Гэсэр», «Эдир Дангина» гэнэн мурсыеонүүдтэ эдэбхитэй хабаадаһа.

Дээрэ хэлэгдэһэн, һанагдан бэшэгдэһэн Сагаалганай найр нааданай зүйлнүүд туһатай, хэрэглэжэ болохо гэжэ найдаһаб. Үндэһэн буряад арадайнаа урда саһаа абажа, сахижа ябаһан ёһо заншалнуудаа мартангүй, дээрэ үргэжэ, гамтайгаар хандажа, дамжуулжа манай наһатай боложо ябаһан аба эжынэрэй нангин уялга.

Сагаан һарынгаа ёһо заншалнуудые зүбөөр сахин, найр наадаа үргэнөөр тэмдэглэн үнгэргэжэ байгаа һаа, залуу үетэн саашань хүгжөөн байхань дамжаггүй.

Жэл бүхэндэ Сагаан һара заатагүй буужа ерэдэг. Нэгэ бага урид, зарим үедэ хожомшог болодог. Морилон бууһан Сагаан һарманай өөрын онсо шэнжэ янзатай, нэрэтэй. Удангүй Могой жэлээ үдэшөөд, Морин жэлнай морилон буухал. Буряад оронойм арад зон амгалан тайбан, үнэр баян хууһань болтогой! Сагаан һараар! Сагаалганаар!

Гыма ЦЫРЕНЖАПОВА, багшын ажалай ветеран.

Эгэтын-Адаг нютаг.

2013 оной дүнгүүд

ХОНГОР ХОРИИН УУЖАМ ХИЗААРТА

2013 ондо Хориин аймаг байгуулагдахаар 90 жэлэйнгээ ой угтаба гэшэ. Үнгэрэн жэл гайхамшагта үйл хэрэгүүдээр баян байгаа. Жэлэй эхиндэ, март нарада болоһон хунгалтын дүнгүүдээр Хориин аймагай толгойлогшоор Ширавдоржиев Юрий Цыремпилович хунгагдаһан юм. Энээнһээ урда арбан жэлэй туршада манай аймагы Жамбалов Баир Владимирович эрхим найнаар ударидажа ябаа. Аймагай шэнэ толгойлогшо Ю.Ц.Ширавдоржиев хүгжэлтын амжалта түгэс алхамууды халан абаһаар, эршэмтэйгээр үргэлжлүүлжэ байнхай.

Хориин аймагай дэбисхэрэй ехэнхи хубинь ой модоор хушагданхай. Тиймэнһээ модо үйлдбэрилдэг томо, бага ажахынууд олон юм. Тэдэнэй нэгэн гээл, Хурбын голдо оршодог Тээгдэ тосхондохи ООО "Древо" гэхэн предпряти болон. Директорээр В.Б.Рябов хүдэлдэг. Эндэ 50-яад хүдэлмэрилэгшэд тоологдоно. Тэдэнэр хэдэн бригаданууд боложо хубаараад, тосхонһоо табяад модоной зайда Нельга горхонхой эхин руу, Могойто гэжэ газарта модо отолдог юм. Пилорама дээрэ олон хүнүүд бэе бээ нэлгэн ажалладаг. Элдэб зузаан, нимгэн хабтагайнууды, палаханууды, тэбхэр брус модо гаргадаг байна. Иигэжэ жэлэй туршада 25 мянган кубометр модо үйлдбэрилнэ. Барилгын эдэ модонууд аймаг соого болон Улаан-Үдэдэ хэрэглэгдэдэг юм. Эрхим хүдэлмэрилэгшэды нэрлэбэл, А.Еремеев, В.Спиридонов, М.Иванов, О.Мурзин, А.Осокин гэгшэд мүн болон.

САГАЙ ЭРИЛТЭЭР

Үмсэдөө адууһа мал олоор бариха гэшэ мүнөө сагай эрилтэ ха юм. Энэ талаар найн жэшэнүүд манай аймагта олон бии. Нэн түрүүн Б.Ж.Жамбалдоржиевай гэр бүлэ нэрлэхэ ёһотойбди. Арбан табан жэлэй саана энэ хүн гэр бүлөөрөө "Баян" гэжэ ажахы байгуулан юм. Мүнөө олон хүбүүдынь тус тустаа амяараа фермернүүд болонхой. Эндэ хамтадаа 1500 хонид, 150 эбэртэ бодо мал, 200-гаад адуун, 20-ёод харлагууд болон гэрэй олон шубуу шонхор тоологдоно. Буряад үүлтэрэй мориды үдхэхэ талаар ажал хэрэг ябуулагдажа байнхай. Манай буряад морид шон арьяатадһа бээ өөһэдөө аршалажа шадаха юм. Үбэлэй сагта саһан дороһоо ногоо хагда бэлээр малтажа, хооллохо аргатай. Мүн харлагууд тусаа баһа тийгэжэ хэлэмээр байна. Янгинама жабар хүйтэндэ даарадаггүй харлагууд бүхэли үбэлдөө хээгүүр бэлшэдэг ха юм. Тэдэнэй үүлтэртэ үринэр болохо хайнагууд баһа шэрхи амитад байдаг гэшэ.

Жамбалдоржиевтан Амгаланта нутагай зон юм. Малай байранууд Түглэ, Шэбээтэ, Зүүн-Дабаата гэхэ мэтэ газарнуудаар түбхинэнхэй. Үдэ голы урда бээер оршодог Тарбагатай хууринда "Рассвет" гээд нэрлэгдэнэн хүдөө ажахын кооператив ажалаа урагшатай найнаар ябуулдаг байна. Энэ ажахыда ехэ һонин үүлтэрэй бодо мал үдхэгдэдэг юм. Аяар холын Англи оронһоо асарагдаһан "герфорд" гэхэн үүлтэрэй 300-гаад үхэрнүүды энэ ажахынхид ядамагүй нутагжуулжа байнхай. Бажар бэхэ бээтэй иимэ мал айхатар мяхалиг юм. Манай уларилда бэлхэнээр даданхай, саһа багаар ороһон үбэл ото хээрэ бэлшэжэ ядахагүй. М.А.Алажиновой хүтэлбэрлэдэг энэ ажахынхид эрхим найн шанартай мяха аймаг соогоо, гадна Улаан-Үдэдэ "Абсолют", "Титан" гэхэ мэтын алаабхинуудта ходо наймалдаг юм.

Тийхэдэ Булам нутагта Д.Ш. Мархоевагай, Ц.Д. Дондоковой, Б.Н. Бальжинимаевай, Б.Д.Жамсарановай үмсын фермерскэ ажахынууд эрхимээр

хүдэлжэ байдаг. Эдэ ажахынуудта эбэртэ бодо мал, адуу морид, хонид яһала олоор харууһалагдана. Хориин аймагай 90 жэлэй ойтой дашарамдуулан, тусхай юбилейнэ медаль шудхагданхай юм. Булам нутагһаа хүдөө ажахын ветеранууд Д.Ц.Дондоков, Б.Д.Дамбаев, Д.Ш.Мархоева, С.Ц.Ханхаева гэгшэд эгээл түрүүшын зэргэдэ иимэ медалар шагнагдаа. Гадна Д.Ш.Мархоева "Бурядай түрүү хүнүүд-2013" гэхэн конкурсдо "Гуа сэсэн хатан" гэжэ номинацида эрхимлээд, тусхай дипломдо болон үнэтэ бэлэгүүдтэ хүртэнэн байна.

Аймагай түбэй болон тосхонуудай олон дабхар гэр байранууды, больница, хургуулинууды болон хүүгэдэй сээрлигүүды үбэлэй сагта дулаагар гүйсэд хангаха хүнгэн бэшэ ажал хүдэлмэриие ООО "Хоринское ЖКХ", "Дулаан", "Хоринск Агрострой", "Тепломонтаж", "РЭУ" гэхэн предпрятинууд эрхим дүүргэдэг юм. Эдэ ажахынуудта 120-ёод хүн хүдэлнэ. Һүүлэй хэдэн жэлэй турша соо ООО "Хоринское ЖКХ" гэдэг ажахы республика дотороо түрүү хуруинууды жэншэдгүй эзэлдэг байна.

ҮНДЭРӨӨР СЭГНЭГДЭНЭ

Арад зоние социальна талаар хамгаалжа таһагай саг үргэлжэ ябуулдаг хүдэлмэри үндэрөөр сэгнэгдэнэ. Энэ таһагай үзүүлдэг туһаламжада ажалтай 1400 ветеранууд, дайнай болон ара талын 320-ёод ветеранууд хүртэдэг юм. "Социальный экспресс" гэхэн түргэн туһаламжин албан эмхидхэгдэнхэй. Наһатай зоной аяншалжа гэхэн эрмэлзэл дэмжэгдэжэ, тэдэнэр элдэб театрнууды, музейнууды харадаг, аргалха, эмшэлхэ эди шэдитэй халуун болон хүйтэн аршаан булагуудта амардаг болонхой юм. Д.Б.Будаевагай ударидадаг энэ таһагай мэргэжэлтэд эрхимээр хүдэлжэ, Һүүлэй табан жэл соо таһалгаряагүй республика дотороо түрүү хуруинууды эзэлжэ байдаг. Үхэр малгүй айлда туһалха гэхэн зорилготойгоор хоёр жэлэй саана тусхай программа зохёогдоһон юм. Мүнөө тэрэнэй дүнгүүд гаргагдаа. Иимэ айлуудта хамтадаа 70-аад бодо мал хубаагдаад байна. Республикын социальна талаар хамгаалгын министрэй орлогшо А.Н.Кириллов малтай болоһон эдэ зоние халуунаар амаршалаа.

Үндэр наһатай болоһон ганса бэе ба үлбэр үбшэн зоной байрладаг тусхай интернат Хоридо 1994 ондо байгуулагдаһан юм. Мүнөө тэндэ 113 хүн ажаһууна. Тэдэнэй хойноһоо 53 мэргэжэлтэн харана. Ажабайдалда тон хэрэгтэй хамаг юмээр эдэ зон саг соогоо хангагдадаг гэшэ. Элүүр энхэ ябахын, эмшэлэлгын талаар туһаламжа ходо үзүүлэгдэжэ байдаг. Сүлөөтэй сагтаа эдэ зон спортын янза бүриин зүйлнүүдээр норилго хэжэ байха аргатай. Волейбол, шатар гэхэ мэты үдэр бүхэндэ наадана. Интернада хүдэлдэг мэргэжэлтэдэй дунда үнинэй эндэ ажалладаг, тиймэнһээ ехэ дүй дүршэлтэй болоһон хүнүүд бии. Жэшэнь, директорэй орлогшо С.И.Арефьев интернадай нээгдэнэн саһаа хойшо хүдэлнэ. Тэрэшэлэн парикмахер О.В. Лунькова үнинэй хүдэлмэришэн юм. Врач Б.Г. Очировагай оролдолго үүсхэлээр эндэхи үндэр наһатай зоной бэе махабад үбшэ хабшанда абаһаар диилдэдэггүй. Т.Б.Цыремпиловэй хүтэлбэри доро түс интернадай коллектив амжалтатай ажаллана гэхэ хэрэгтэй.

ХҮҮГЭДТЭ - ГОЛ АНХАРАЛ

Хургуулин наһанай хүүгэдэй һуралсалһаа гадуур сагаа үнгэргэхэ, нажар зундаа амарха гэхэ мэтын тон шухаг асуудалнуудта манай аймагта үнгэрэн жэлдэ горитой анхарал хандуулагдаһан байна. 2013 оной зунай эхиндэ Хориин аймагһаа 10 хурагшад аяар холын Хара далайн эрьедэ оршодог Анапа хотын элүүржүүлгын лагерьята амарха-

яа мордоо һэн. Энээнһээ гадна зунай туршада манай үхибүүд "Байкальский бор", "Эдельвейс", "Березка" (Прибайкалийн аймаг), "Дружба" (Загарайн аймаг), "Зорька" (Дээдэ-Онгостой) гэжэ лагерьнуудта амараа. Мүн Монгол орон орожо, "Найрамдал" гэхэн уласхоорондын лагерьята 25 үхибүүд амарха аза талаантай байшоо. Июнь нарын эхиндэ аймагай толгойлогшо Ю.Ц.Ширавдоржиев эрхим бэрхээр хурадаг 68 хурагшадые урижа, тэдэнтэй уулзаһан юм. Тийхэдэ "Умницы и умники", «Лидер», «Первые шаги в исследовательской работе», «Творческий талант», «Олимп» гэхэн тусхай номинацида шалгарһан хүүгэды амаршалаа, шангууды барюулаа. Жэшэнь, "Лидер" гэхэн номинацида Хориин 2-дохи хургуулин шаби Гэрэла Цыбикова эрхимлэнэн байгаа. Энэ басаган "Земли родной дыхание" гэхэн республиканска конкурсдо түрүү хуури эзэлһэн юм. "Энэ жэлэй хурагша" ("Ученик года") гэхэн конкурсдо тэрэ Хориингоо аймаг түлөөлжэ, Улаан-Үдэ ошоо һэн. Харин "Олимп" гэхэн номинацида эдир боксёрнууд, барилдаашад болон хоккеистнуудтэ аймагай толгойлогшо грамотанууды, бэлэгүүды барюулаа.

2013 оной ноябриин 1-дэ Хүүгэдэй түбэй (ДЮОЦ) шэнэ байшан толлогдоо һэн. Аймагай толгойлогшо Ю.Ц. Ширавдоржиев, райсоведэй түрүүлэгшэ А.К. Орлов, РУО-гой начальник Д.Е. Цыренжапова, Ветерануудай соведэй түрүүлэгшэ В.И. Лосева гэгшэд баяр ёһолол нээгэ. ДЮОЦ-эй директор В.Г. Бакшеева аймагай хүтэлбэрлэгшэдтэ, барилгашадта найниие хүргэнэн юм.

Хориин 2-дохи дунда хургуулин шэнэ байшан бодхоогдожо байнхай. Булам хууринда хүүгэдэй сээрлигэй шэнэ байшан баригдана. Хориин түбэй библиотекэ, хизаар ороноо шэнжэлгын музей Россиин соёлой эгээл эрхим эмхи зургаануудай тоодо ороо. 1995 ондо Хориин түбэй библиотекэдэ Бурядай арадай поэт Д.З.Жалсаревай нэрэ олгогдоһон байна.

Библиотекын уужам ехэ байшан соо түхэрэн жэлэй туршада янза бүриин хэмжээ ябуулганууд, конкурснууд, уулзалганууд таһалгаряагүй үнгэргэгдэжэ байдаг юм. Эдэ бүгэдэ библиотекын коллективэй эрхим ажал хүдэлмэриие эли бодото гэршэлнэ. Хэжэ байһан ажалдаа ехэ дуратай, дээдэ гарай мэргэжэлтэд эндэ хүдэлдэг юм. Арбан жэлэй туршада Хориин түбэй библиотекын директорээр Бурядай соёлой габыята хүдэлмэрилэгшэ Д.Н. Бабуева хүдэлнэ. 2013 оной октябриин 18-да Хори тосхондо "Хори хатан эжы" гээд нэрлэгдэнэн үндэр гоё хүшөө бодхоогдоо. Хори буряадуудай эрхим эхэнэрүүд байһан Бальжан хатан, Абжаа удаган, Шойжод хатан, Бурядай арадай поэдүүд Цырен-Дулма Дондокова, Цырендулма Дондогой гэгшэдтэ зорюулагдаһан энэ гантиг шулуун хүшөө Хори, Хэжэнгэ болон Ярууна руу зурын ошодог гурбан харгын бэлшэр дээрэ хүрөөтэй гоёор тодхоогдонхой юм.

"УДИНСКАЯ НОВЬ" ТҮРҮҮЛЭЭ

Буряад ороной бүхы аймагуудта гардаг газетэнүүдэй журналистнууд ээлжээтэ фестивалдаа Прибайкалийн аймагта суглараа һэн. Аймагуудай газетэнүүдэй дунда үнгэргэгдэдэг элдэб конкурснуудай дүнгүүд согсологдоһон юм. Тийн хүдөө нутагуудай ажабайдал алишье талаһаан үнэншэмэ зүбөөр, дүүрэнээр зураглан харууһанай түлөө манай аймагай "Удинская новь" газетын коллектив тэмдэглэгдэжэ, түрүүшын хуури эзэлһэн байна.

Редактор Л.Г.Стрекаловскаягай хүтэлбэрлэдэг коллектив ажал хүдэлмэридөө зохёохы үндэр шанартайгаар хандадаг гээд онсолхо шухала. Хориин аймагай 90 жэлэй ойдо зорюулагдаһан хэдэн номууд хэблэгдээ. Хуушанай багша, хизаар ороноо шэнжэлэгшэ, Бурядай соёлой габыя-

Ю.Ц.Ширавдоржиев

ата хүдэлмэрилэгшэ Т.Ф.Гармаевагай «О чем поведал старый тракт...» гэжэ номтой танилсалга түбэй библиотекэдэ үнгэрөө һэн. Бурядай арадай багша Б.С.Шойнжонов тухай дурсалгануудай ном хэблэгдээ. Мүн энэ хүндэ зорюулагдаһан Дурасхаалай самбар аймагай һуралсалай управлениин (РУО) байшанай энгэр талада тодхогдоһон байна. Б.С.Шойнжонов аяар 30 жэлэй туршада Хориин арадай һуралсалай таһагы ударидажа ябаа юм. Поэт, журналист Д.Дамбаевай "Тоонто Буламаа түби дээгүүр суурхуулаа", "Үдэшин хэбшээн" гэжэ номууд үнгэрэгшэ жэлдэ хэблэгдээ һэн. Түрүүшын ном соо Бурядай арадай артист, Буряад Республикын Гүрэнэй шангай лауреат Чимит Ринчиновэй зохёохы зам тухай хэлэгдэнхэй.

"ХОРИИН АЙМАГАЙ ХҮНДЭТЭ ЭРХЭТЭН"

Энэ нэрэ зэргэдэ 2013 ондо дүрбэн хүн хүртөө. Буряад Республикын габыята багша М.П.Арсаланова, Бурядай АССР-эй габыята агроном С.С.Верховкина, РСФСР-эй соёлой габыята хүдэлмэрилэгшэ Р.А. Лисова, Россиин Федерациин габыята багша, Бурядай арадай багша Д.Ц.Цыреторова гэгшэд мүн болон.

ТОС-УУДАЙ АМЖАЛТА

Хориин аймагта хамтадаа 60-аад ТОС-ууд үнгэрэгшэ жэлдэ яһала горитой ажал хэһэн юм. Аймагай түбтэ "Алтаргана", "Юность", "Восточный", "Ровесник" болон бусад ТОС-ууд тосхоной гадаада түхэл шарай ариг сэбэр болгохо талаар ехэ ажал ябуулаа. Тэрэшэлэн хүүгэдэй наадаха талмайнууды, спортын, амаралтын газарнууды, футболь, хоккейн стадионууды, катогүүды түхээрһэн байна. Аймагай хүдөөгэй поселени бүхэндэ ТОС-ууд эмхидхэгдэнхэй. Жэшэнь, Ашангын поселенидэ ородог Ашанга, Амгаланта, Георгиевское хуруинуудта "Надежда", "Солнечный остров", "Радуга" гэхэн ТОС-ууд хүдэлнэ. "Краснопартизанское" гэжэ хүдөөгэй поселениин бүридэлдэ "Надежда", "Зун-Хурайское", "Ониоборское", "Бурумское" ТОС-ууд эмхидхэгдэнхэй. Буламай ТОС-ой гэшүүд мүнөө үедэ соёлой байшан барижа байнхай юм. "2013 оной эрхим ТОС" гэхэн республиканска конкурсдо хабаадахадаа, Хориин аймагай 29 ТОС мүнэн шангуудаар урмашуулагдаа һэн.

Хори тосхондо үнгэрэн 90 жэлэй ойн һайндэрэй ехэ суглаанай үедэ Хориин аймагай толгойлогшо Ю.Ц.Ширавдоржиев, Буряад Республикын Толгойлогшын захиргаанай комитэдэй Түрүүлэгшэ Б.В.Жамбалов, Арадай Хуралай Түрүүлэгшын орлогшо Б.Ц.Семёнов, Арадай Хуралай депутат Г.Д.Гунзынов, Хориин райсоведэй түрүүлэгшэ А.К.Орлов гэгшэд Хориин аймагай бүхы арад зоние энэ һайндэрөөр халуунаар амаршалһанай удаа саашанхи ажал хэрэгүүдтэнь асарин үндэр амжалтанууды хүсэнэн байха юм.

Доржо ДАМБАЕВ.

Сагаалганай хүндэлэлдэ

ЗАНШАЛТА БУРЯАД ЭДЕЭН ТАБАГ

САГААН ЭДЕЭН

Урдандаа Агын буряадууд таряан ажал хэдэггүй байгаа гэжэ дээрэ хэлэгдээ хэн. Теэд талханай зүйл оройдоошье эдидэггүй бэшэ, эдидэг байгаа. Тэдэнэр бусалгаха орооһоёо, аарсандаа намарха талхаяа ород дэрэбэн ошоожо, тоһо өөхэ, ямаанай хөөбэр, хониной болон тэмэнэй нооһоор болон арһаар хэһэн аргамжа, нур мэтэ юумээрээ андалдажа асардаг хэн. Гэбэшье тэрэ сагта тэдэнэр талханай зүйл тоншье багаар хэрэглэдэг байгаа ха юм даа. Ехэнхи хоолын мяхан сагаан эдеэн хоёр байгаа юм.

Һүнһөө гараһан хамаг бүхы эдеэ хоолоо сагаан эдеэн гэдэг байгаа. Хабар үүсынгээ дууһахада, сагаан эдеэ гээрээ байдаг хэн. Үнеэдын апрель, май нара соо түрэжэ, ногооной хүсэд гаратар һу ородоггүй аад, богонихон саг соо зон эдеэ хоолоор ядалдаад абадаг хэн. Майн һүүлээр: «Баха дуугарба, үнеэн ногоондо садаха болоо» гэжэ һамгад хөөрэлдэгшэ бэлэй. Һу орохолоорнь, зон ядамаргүй болодог хэн.

Һүүөөрөө хоймог, уураг, тараг, айраг, аарсан, сагаан, айрһан, хурһан, зөөхэй, үрмэн гэхэ мэтэ эдеэнэй зүйлнүүдые хэдэг байгаа.

Хоймог. Табаг соо хоёр-нэгэн халбага сагаа хээд, дээрһэнь халуун һу хэжэ худхадань, сагааниинь ээдэжэ, гашуугүй монсогор хоймог, һүниинь шара шүүһэн болодог. Ехэнхидэ хоймогынь эдигшэ хэн. Зүгөөр шара шүүһыншье заримдаа уудаг байгаа. Хоймогой шүүһэ уухадаа, шадал ородог, таргалдаг юм гэлсэгшэ бэлэй.

Уураг. Ная түрэнэн үнеэнэй шэнэ һүн уураг гэжэ нэрэтэй.

Энээнине тогоон соо хээд, удаан бусалгажа, ээзгэй хэдэг байгаа. Ээзгэй хилэмэнэй орондо эдидэг хэн.

Тараг. Һүеэ халаажа, досооны сагаа хээд, хүнэг мэтэ амһарта соо юулэжэ, хубсаһа хунараар ороогоод орхиходонь, тэрэн хэдэн саг болоод ээдэхэдэ, тараг болодог бэлэй. Тараг болоһон, түүхэй гэжэ илгаатай юм. Болоһон тараг хөөрүүлһэн (бусалгаһан) һүүер, түүхэй тараг миин һүүер бүригдэдэг хэн. Тарагайнгаа гашуун байгаа һаа, һүүер зуураад эдидэг бэлэй. Заримдаа тарагта бусалгаһан орооһо гү, али шанаһан тибһэ хэжэ худхаад эдидэг байгаа. Май, июнь нара соо хониёо һаагаад, һүүөөр тараг бүридэг хэн. Хонин тараг эгээ амтатай тарагта тоологдодог хэн.

Айраг, сарсан. Амһартаа үлэ мэдэг уйтан болодог модон байлгуур соо һүеэ хэжэ, хонон үнжэн орхиходонь, ээдэшэдэг байгаа. Тэрэ ээдэмэгээ тусгаар, госогор амһарта-һаба соо хэжэ суглуулдаг юм. Модоор хэһэн һабань дээшэ метр үндэртэй, оёорын 40-өөд сантиметр, амһарын 17-18 сан-

тиметр диаметртэй амһарта юм. Тэрээн соохи ээдэһэн һүн дээрээ тараг болон һу нэмэдэг. Дунда шадалтайхан айлай һабань 3-4 хоног соо дүүрэдэг хэн. һаба соогоо һу, тараг хэжэ бүрээ ойро зуура бүлэдэг байгаа. Иигэжэ һаба соо суглуулһан һүн, тарагынь ээдэжэ, айраг болодог юм. Айрагаа бүлэдэг тусгаар бүлүүр гэжэ юумэн байдаг хэн. Бүлүүр гээшэ һабаһаа үндэрхэн, нариихан модон барюултай, доодо үзүүртэн һуулгаһан, диаметрын хорёод сантиметр аад, олон нүхэтэй модон юм. Айрагайнгаа һабадаа дүүрэхэдэ, һайсахан бүлэд гээд, тэрээнэ ехэ тогоон соо хэжэ халаагаад, һөөргэнь һабадаа юулээд, хахад үдэр шахуу, хоорондонь забһарлалгатайгаар бүлэдэг юм. Бүлэхэдэнь айрагынь изармаггүй болодог, дээрэнь тоһониинь илгардаг. Нэгэ бүлэхэдэнь, 2-3 килограмм тоһон гарадаг хэн.

Бүлэлгээ дүүргэхэлээрээ, һабаяа хубсаһан, һэеы, арһан мэтэ юумээр ороогоод орхидог юм. Үглөөдэрын тэрээнэ ехэ тогоон соо хэжэ, дээрһэнь тогоонийнгоо амһарта тон адли хэмжүүртэй бэрхээг (модон һаба) руунь харуулжа хабхаглаад, тогоон бэрхээг хоёройнгоо ниилэһэн забһарыё тойруулан, үхэрэй нойтон шабаһаар шабадаг байгаа. Бэрхээгэй дээдэ талада нэгэ бишыхан нүхэн байдаг. Тэрэ нүхэнтэй оносолдуулан, соргын нэгэ үзүүрыё табидог юм. Сорго гээшэ метр тухай утатай, дундаа годигор, досоогуураа ходоро гараһан нүхэтэй хүнды модон юм. Соргын нүгөө үзүүрыё шэрэм танхын хабхагай нүхэндэ онуулан табяад, тойруулжа шабаһаар шабадаг. Танхань һийбэртэй хүйтэн уһан соо байдаг юм. Һийбэр гээшэ набтархан, табхагар аад, уужам модон амһарта.

Һийбэргүй һаа, ехэ тогоон соо уһа хээд, танхаяа һуулгадаг. Тиигээд тогтой айрагаа бусалгадаг юм. Айрагай бусалхада, ууралын соргоороо

дамжаад, хүйтэн уһан соо һууһан танха руу орхиходоо, архи боложо гарадаг. Тогоон соохи айрагынь үдхэржэ, сагаан болодог бэлэй.

Сагаагаа торхонууд соо хээд, газараа орхиходонь, шүүһэниинь торхын оёорой забһараар, хабһандань зориута гаргаһан бишыхан нүхэнүүдээр һайлажа, сагааниинь үдхэрөөд, аарсан болодог юм.

Аарсаяа уһанда хэжэ, талха һамаран шанаад уудаг хэн. Хоолтой, бээдэ ехэ һайн эдеэн бэлэй. Үбэлэй хүйтэндэ хээрэ мал адуулхаяа ошоходоо, мүн газраагуур ажал хэжэ даарашоод гэртэ ороходоо, хүнүүд холисогүйгөөр халуун аарсаяа уудаг хэн.

Айрһан. Һүн соогоо сагаа хэжэ бусалгаад, шара шүүһыень нохойдоо хэжэ үгэдэг, үдхэниинь (ээзгэйнь) хабтагай дээрэ хэжэ хатаадаг бэлэй. Тэрэнь айрһан болоно. Энээнине хилэмэнэй орондо эдидэг хэн. Айл бүхэн үбэлдөө эдихээ айрһаяа суглуулдаг байгаа. Зарим һамгад сагаага адхан бажуужа, хурганайнгаа забһараар годигонуулан гаргадаг хэн. Тиигэжэ хатаһан айрһан гашуун байдаг бэлэй.

Хурһан. Ээзгэйгээ абажа, аягын амһарай зэргэ гү, али тэрэһнээ багашагыё, ехэшгыёе түхэрээн хэбтэ сохёод, хабтагай дээрэ хатаадаг байгаа. Тэрэнь хурһан гэжэ нэрэтэй юм. Хоймогорушье хурһа баридог хэн. Хурһаар эдеэ хэдэггүй, харин бэлэг болгожо, конфетын орондо хүндэ үгэдэг бэлэй.

Зөөхэй. Байлгуур соо хэжэ ээдүүлһэн һүнэй дээрэ зузаан зөөхэй тогтодог юм. Тэрэниие абажа, айрагайнгаа тоһонтой холин иилүүлдэг хэн. Зөөхэй шэгээрнь балай эдидэггүй, зүгөөр аян замда, хүдөө хүдэлмэридэ, үбһэндэ ябагшад сайгаа һүлэхын тула хэрэглэдэг байгаа. Зөөхэйгөө тогоон соо хээд, бага зэргэ талха һамаржа бусалгахадань, ехэ үег, амтатай хоол болодог хэн.

Үрмэн. Һүеэ хөөрүүлээд, гал дээрээ хүдэлгэнгүй орхиходо, хөөһэниинь үрмэн болон загсадаг байгаа. Тэрэнь зузаараад байхада, хутагын үзүүрээр зуража, тогоонһоонь һалгаадаг юм. Тиигээд тэг дундуурнь (диаметрэрнь) нариихан мүшэр гулдируулан үргэжэ абаад, гэрэйнгээ ханада үлгэжэрхидэг, үгышье һаа, хабтагай дээрэ дэлгэжэ хатаадаг байгаа юм. Иигэжэ хатаһан үрмэн нилээд удаан саг соо гутангүй байдаг хэн. Намар тээшэ үнеэнэй һүн эдэшэжэ, тоһо ехэтэй болодог, үрмэниинь хурга зузаанаар хүшэдэг, хэмгүй амтатай болодог хэн. Үрмээ заал һаа хатааха бэшэ, шанагаар, халбагаар хумижа абадагыёе байгаа.

Бараг шадалтай зон тоһоёо шарлуулжа хайлуулаад, үхэрэй, хониной сууха, мухар гэдэһэн соо хэжэ, үбэлдөө эдихээ, зариманиинь наймаалхаяа хадагалагша хэн.

Сагаан эдеэн болбол хүнэй бээдэ айхабар тунһатай, тон шухала хоол байгаа юм.

УРГАМАЛ ЭДЕЭН

Агын буряадууд огородой эдеэ оройдоошье эдидэггүй хэн. Хожомой үедэ, 1910 гаран оноор, хартаабха худалдан абажа, намарай сагта мяхантаяа холижо эдидэг болоо хэн. Зүгөөр хүдөөгэй зэрлиг ургамалнуудыё үни саһаа хойшо хэрэглэдэг байгаа. Теэд хүсэд эдеэ хоол болгожо эдидэг юумэнииньшье үсөөн хэн. Тибһэ малтаад, һүн соо шанажа эдидэг, айрһан, эээгэй, заримдаа хилэмэнтэй холижо һүндэ бусалгаад, сагаан эдеэн болгожо, табаг дээрэ табидог хэн. Энэ эдеэ хоолоо үрмэн гэжэ нэрлэдэг юм. Үрмэ ехээр хээ һаа, Сагаалган болотор хадагалдаг байгаа. Түрэ хэжэ зон зориута үрмэ болгодог хэн.

Мангир татажа хатаагаад, шүлэндэ хэдэг һааб даа. Бури урда сагта мангир тархиё талхан болотор нүдөөд, талханай орондо аарсандаа һамаржа үдхэрүүлдэг хэн. Эдэһнээ гадна һүдэн, гэшэгэнээн, намарһан, гүбһэн, шэхэр гэхэ мэтэ үбһэнүүдэй үндэһэ малтажа үхибүүд, залуушуул эдидэг хэн. Зунай сагта тарнаан, гэшүүнэ, дааган шэхэн, хурһан шэхэн гэжэ гашуун аад, шүүһэ ехэтэй үбһэнүүдые түүжэ хүүгэд эдидэг байгаа.

Жэмэсүүд гэхэдэ, улир, мойһон, гүлжөөргэнэ, алирһан, нэрһэн, долоогоно түүдэг хэн. Улир, мойһон, долоогоно гурбыё шанажа, үрмэндэ хэлсэдэг, нүдөөд, хурһа хэдэг байгаа. Алирһа, нэрһэ миин лэ эдидэг, заримдаа зөөхэйдэ, һүндэ зуураад эдигшэ бэлэй. Ганса нэгэн хүн ехээр түүгээд наймаалагша хэн. Сайн хомор байхада, нохойн хоншоор, улирэй набшаһа шанажа, сайн орондо уугша бэлэй.

Бэлигма ОРБОДОЕВА "Лодон багшын дэбтэрһээ" гэжэ номһоо хэрэглэн бэлдэбэ.

САГААН ҺАРЫН ШЭБЭНЭЭН...

Зургаан жэлэй тэндэ Зүүдэн шэнги болоод, Сагаан харын хүнинүүд

Шүлэгүүды намда шэбэнээ...
Гэнтэ һүни һэрээд,
Гуурһа, саарһа шүүрэжэ,
Мартаханаа түрүүн
мүрнүүдээ
Мэтэр дороо бэшэхэш.
Газар зальгижа гаргаад,
Гүрмэл хорхойн
мүлхихэндэ,
Сэдьхэл зүрхэн хоёр соогуураа

Шүүжэ тэрэнэ гаргахаш...
Хаанаһаа бии болодогынь
Хэлэхын арга үгы,
Шүлэгшье гэжэ сэгнээгүйб,
Шалгаха, мэдэхэ хүн олодоогүй...
Аза талаан боложо,
Арбан оной Сагаалганаар
Михаил Гомбоевич Елбонов
Манайда айлшалжа ерэлэй!
Уншажа үзөөд хэлэбэ:
«Удхатай шүлэгүүд байна,

Ном болохо аад, энэшни
Нэгэ заа үсөөн байна.
Олон болгожо үзэ,
Оролдожо үшөө бэшэ,
Толилхо болоо һаашни,
Тэдхэмжэ хэдышье хэхэбди!».
Олон тайзан дээрһэнэ
Уншажа зонни танилсуулаа,
Нютаг соомни нурыем
Нилээд удаан суурхуулаа.
Гунга Гомбоевич Чимитов

Гуурһым заһажа үгөө,
Хандуевна «Үнэн» соо хэблээ,
Хамта ном толилообди!
Номоо асаржа ерэхэдэм,
Нютагаархидни намайгаа
Халуун гэгшээр угтаа,
Хүн бүхэн баярлаа!
Сэсэгма ХРАМЦОВА (РАДНАЕВА).
Санкт-Петербург,
2013 оной декабриин 21.

Түүхын тэмдэглэлнүүд

Согтын Жамса

БУРЯАД-МОНГОЛШУУДАЙ БОЛОН ХИТАДАЙ АРАДАЙ РЕСПУБЛИКЫН ҮБЭР-МОНГОЛОЙ ХҮЛЭН-БУЙР АЙМАГАЙ ШЭНЭХЭЭН НЮТАГАЙ ТҮҮХЭ

(Үргэлжлэл. Эхинийн юнион 27-ой, июлийн 11-эй, августын 1-эй, 8-ай, 22-ой, 29-эй, сентябриин 12-ой, 19-нэй, 26-най, октябриин 3-най, 10-най, 17-ной, 24-нэй, ноябриин 7-ной, 14-эй, 21-нэй, 28-най, декабриин 12-ой, 19-нэй дугаарнуудта).

БЭЭ ТАМИР

1924 оной зун Мижэд угардаа түрүүлэн зангинар нютагай олон түмэнтээ зүбшэн хэлсэж, Шэнэхээн голой хойто дэнжын Үндэр болдорууда Шэнэхээндэ нютагжан хууһан баярай ехэ наада хэжэ, эрын гурбан наада эмхидхэн бэлэй. Яг энэ найраа, Баян хан обоо тахиһан газарта, эрын гурбан наада мүнөө болотор хэжэ байдаг. Жэл бүрийн 5-гаар нарын 13 -да Шэнэхээндэ бүхы нютагаараа Баян хан обоо тахидаг юм. Баян хан обоогой найр нааданиинь хүрээ хэбшээгээр ехээн байжа, нютагай бүхшүүл, нур харбаашад, мори заһаашад эндэ хии морео һэргээжэ, хүсэ шадал, эрэ зоригго гайхуулдаг бэлэй. Энээнһээ гадна, Эрдэни уула, Баян хушуу, Хан уула, Сог үндэр, Шэбээ, Тарбаган гэхшэлэн обоо тахилганай найр наадан болодог юм. Эндэ эрын гурбан наадан дутагдажа болошгүй байдаг. Обоо найрай эрын гурбан нааданиинь али дээдһээ үүдэлтэй, уламжалта наадан болохо юм. Эндэһээ найр бүхшүүл, нур харбаашад, абьяста мори заһаашад элирэн гараад, алдаршажа байһан уламжалтай бэлэй. Ниигэмэй хүгжэлтые дагалдан, эрын гурбан нааданшые хувиран хүгжэжэ байна. Мүнөө Шэнэхээн нютагта адуунай ниигэмлиг, нурай ниигэмлиг, бүхын ниигэмлиг бии боложо, тус тусараа урилдажа болоһон болодо, засагай газар болон арад зонһоо эрхилһэн бүхы зүйлэй баяр баясхалангай найрнууд залгаа ябагдажа, тусхай мэргэжэлэй шэглэлдэ нүлөө ехэтэй боложо байна. Угыэ эрьюулэн хэлэхэдэ, Шэнэхээн буряад-монголшууд 1924 ондо найраа хэхэдэ, өөрын онсолигтой буряад бүхэнүүд барилдажа байһан юм. Буряад бүхэ гэдэг үмдэнэйнгөө түриие халтаада шуужа, бүһөөрөө эгэлдэргэлэн уяжа, сээжэ ба хүл нюсэгэн барилдадаг нэгэ зүйлэй уламжалалта бүхэ болохо юм. Шэнэхээнэй буряад-монголшууд Шэнэхээн нютагта нуурижаһанһаа хойшо бусад бүхы үндэһэтэнээр Барга, Өөлэдэ угсаатантай ойро дүтэ ябалсажа байһан бэлэй. Иигэжэ бүхшүүлэй талаар тэдэнэй нүлөөе хуртэжэ, мүнөөнэй барилдадаг монгол бүхэ барилдаание маша хурдан эзэмшээн байна. Тиигээд бүхэ Лубсан-Доржо лама, бүхэ Сэдэбэй Сэрэн лама, Шүүлингын Дабаанар амбанай бүхые хаяжа байһан юм. Харамсалтайн эртэ дээдын

уламжалтай буряад бүхшүүлэй дүримөөр Шэнэхээн нютагайхин 1948 ондо барилдаһанһаа хойшо мүнөө болотор дахин жэнхэни барилдаагүй. 1980 гаран ондо Согтын Жамса залуушуулые зохоон байгуулжа, үзүүлэлгын шанартай буряад бүхые урилдуулһан юм. 2010 ондо Шэнэхээн балгаанһаа зохоон байгуулжа, арбаад бүхын үзүүлэлгэ хэһэн байна. Дээрэ дурсагдаһан амбанай бүхые хаяһан бүхшүүлэе дараалан, Моголом, Дармын Дамбии, Жалсанай Дышэн, Пурбын Жигмид, Буладай Түмэр, Жанаһэрэ, Хандын Жимбаа, Гэндэн-Шойдор, Галсан-Нима, Түгдэм, Яндагай Дугаржаб, Намдагай Дондок (Азин абарга) зэргэ нэрэтэ алдарта бүхшүүл гараһан юм. Энээнһээ гадна, Шэнэхээн нютагта олон найр бүхшүүл олон, тэдэниие мүнөө дурдабагүйб.

Буряадай нур харбааниинь өөрын онсолигтойгоороо алдар суутай юм. Буряад-монголшууд ангай арһаар оёһон нударгын шэнээн туламда хандагай, зээрэнэй нооһо шэхэжэ, харбаха сэгээ болгожо газарта 19-ые зэргэсүүлэн табижа, 10 хубиин дүримөөр эбэр номоор харбадаг юм. Энээниие "бүлэн" харбалга гэдэг. Шэнэхээнэй буряад-монголшууд энэ харбалгадаа тон мэргэн байдаг. Шэнэхээнэй бүлэнгэй ниигэмлигын мүнөө жара-далан гэшүүдтэй, жэл бүри засаг болон арадһаа эрхилһэн бүлэнгэй урилдаание адли бэшэ һэбшээгээр олон удаа ябагдуулдаг. Мэргэн харбаашадые дээрэ үеһөө дурдабал, Сэбээнгэй Долсорон, Дулмын Сэмпил, Жамбадай Сэбэг зэргэ хүнүүд байһан юм. Мүнөө Намжилай Намсарай, Базарай Бальжинима, Сэдээнэй Даша-Зэгбэ, Галсан-Нима зэргэ ахамад үеын зон байдаг. Тиихэдэ залуу үеын харбаашад нютаг оронойнгоо нэрые нэрлүүлжэ байна.

Монгол хүнэй мориндо хорхойтой байдагай ушар Шэнэхээнэй буряад-монголшууд энээнһээ холдоод, хаана ошохо бэ. Шэнэхээн нютагта абьяслиг найр уяаша заһаашанар шалгаран гаража, хурдан хүлэгөө найр нааданда табижа, нэрэ солоео дуудуулжал байһан юм. Дээдэ үеын зоние дурдабал, Дэрдэма, Бүүбэйн Гомбо, Бадибаатар, Гармын Бата, Раднажабай Базар-Гүрэ болон Үлзы, Дэлгэр-Сэрэн, Шагдарай Жалсан, Сиидэнэй Намсарай, Үлзын Галсан-Жалсарай, Бата-жаргалай Галсан-Нима, Дармын Дамби зэргэ хүнүүд байгаа. Мүнөө гэхэдэ, Шэнэхээн нютагта адуунай ниигэмлигтэй, Шэнэхээн үүлтэрэй найр адуутай, зүгөөр найр уяаша, заһаашадтай юм. Мүн үеыншые бол шанар хайтай адуутай айл нилээд олон бии. Жэл бүхэндэ засагай газар, арадһаа эхитэй мориной урилдаание адли бэшэ

сэбшээгээр ябуулагдажа байдаг. Сүлөөлһэнһөө хойшо Шэнэхээн нютагһаа морин мэргэжэлэй тамиршад Гомбын Сэпилма, Бальжи-Нимын Сэмжид, Гомбо-Доржын Солонгуа, Дабагай Дарма зэргэ гаража, маша найр хирэ бүтэмжэ олоһон байна.

Эрын гурбан нааданай уламжалта тамирай хүдэлөөнһөө гадна манай уласай соел нурган хүмүүжэлэй хүгжэлтые дагалдан, Шэнэхээн нютагта хүндэ хүнгэн бэеын тамирай хүдэлөөн дэлгэрһэн байна. Шэнэхээн нютагай арад ниитын тамирай хүдэлөөнэй хэр зэргын түбшэндэ хүрэхые гансахан (Шэнэхээн хундагата-кубок) хүл бүмбэгийн урилдаанһаа (футбол) оложо мэдэхэ юм. Энээн хүл бүмбэгийн урилдааниинь арадһаа эрхилһэн тамирай хүдэлөөн болохо юм. 1986 ондо зургаан ангай урилдажа эхилһэнээ, мүнөө болоходо, хорин табадахи жэлээ угтажа байна. Шэнэхээн хундагата хүл бүмбэгийн урилдааниинь жэл бүхэндэ зунай аргын уларилай 8-гаар нарын эхиндэ болодог. Тэдэ талынгаа зүлгэ дээрэ урилдадаг. Шэнэхээн нютагайхин хүгшэн залуугүй урилдааниие һонирхон үзэжэ оролсодог. 2006 ондо Монгол Ородой мүмбэгийн анги оролсожо, олон уласай зэргэдэ болоһон болоод, хамагай олондо 16 анги оролсожо байһан түүхэтэй юм. Шэнэхээн хундагата хүл бүмбэгийн урилдааниинь өөрын хүлдэ тэмдэгтэй, өөрын хүлдэ дуутай юм. Шэнэхээн нютагай олонийтын тамирай хүдэлөөн асари найнаар түхөөмэлшэжэ, өөртөө засаха орондоо алдартай болоһон юм.

СОЕЛ УРЛАГ

Буряад-монголшууд ута удаан түүхын ябасада өөрын онсолигтой, ялалзама хайхан соел урлагые бүтээжэ энэ ерэлэн юм. Шэнэхээнэй буряад-монголшууд энэ уламжалта соел урлагаа бата хамгаалжа, найнаар хүгжөөжэ, нүүдэл малшанай бүхы еһо заншал; дуу урлаг, хатар бүжэг, эм эмнэлгэ бүхы талаараа илгаран гаража, Үбэр-монгол оронойнгоо соелой нэрэтэ тэмдэг болоо. Мүн ороной соел урлагай хамгаалтын зургаан ороной нэгэн болоһон юм. Тиихэдэ бусадны бүри хушуунай шатын байжа, Шэнэхээн балгаанһаниинь сорой ганса һомон шатын нэгжэ болохо юм. Шэнэхээн нютагай ойрын жэлнүүдэй соел урлагай талаар ажалай амжалта туйлаад, арадһаа эрхилһэн олон түмэншэ соелой ажлалгын байдал мэтэ болохо юм.

ШЭНЭХЭЭН БУРЯАД ХУБСАНАЙ ҮЗЭЛГЫН АНГИ

Тус анги 2001 оной зун байгуулагдажа, Хүлэн-Буйр аймагай ара-

дай үндэһэтэнэй хубсаһа заһалай урилдаанда орожо, 1-гаар дистэ илгаран тодоржо, манай ороной арадай хубсаһаараа урлагай тайзанда анха гараһан үзүүлэлгэ боложо, бүхы ороной уламжалта хубсаһанай үзүүлгые хүтэлжэ, ниигэм ниитэдэ мэдэрүүлээ. Тиигээд 2002 оной Бээжэндэ болоһон Үбэр-Монголой телевиз болон Бээжэн хотын телевиз хорооной хамтаран эрхилһэн Сагаан нарын үдэшлэгтэ оролсожо, хүнүүдэй анхаралые ехэтэ татаһан юм. Тэрээнһээ хойшо манай орондо үндэһэтэнэй хубсаһа заһалай үзүүлэлгын анги хулын дараахи хулаһан һиихэ шэнгээр олошорбо. 2002 ондо Ородой холбооной Буряад орондо урилгаар хүрэхэ, Хуса Намсарайн нэрэмжэтэ Буряадай драмын театрай тайзан дээрэ тоглолто хэһэн байна. Мүн Шэтэ мөжын Агада болоһон олон уласай "Алтаргана" гэжэ соел урлагай ехэ нааданда оролсобо. 2003 ондо Улаан хада хотын Баруун хушуунда болоһон "Бүхэулсасай анхадугаар удаагай монгол үндэһэтэнэй хубсаһа заһалай урилдаанда" оролсожо, оежо хэһэн алтан медалаар шагнагдаа. 2004 ондо Монгол орондо болоһон "Алтарганада" оролсобо. 2005 ондо Ородой холбооной Буряадай Улаан-Үдэ

хотодо болоһон Дэлхэйн һэеы туургатанай "Торгон зам" хубсаһа заһалай урилдаанда оролсожо, түрүүлжэ байрада гараба. 2006 ондо Бээжэндэ болоһон бүхы улсасай үндэһэтэнэй дуу, бүжэгэй ехэ еһололдо Үбэр-Монголоо түлөөлэн оролсожо, мүншые бүхы улсасай һодон хотые адлидхан шалгаруулжа хүдэлөөндэ оролсожо, шэлдэг амжалта туйлаба. 2007 ондо Хүхэ-Хотодо болоһон бүхы улсасай баруун ороной соелой ажалай үзүүлэлгын хуралда оролсобо. Шэнэхээн балгаанһанай буряад хубсаһа заһалай үзүүлгын ангине охорхон хэдэн жэлдэ 200 гаран талмай дээрэ тоглолто хэжэ, аймаг, хото ороноо түлөөлэн, Эхэ улсасайнгаа олон газар, орон хотоор хүрэхэ, үзэгшэдэй халуун хүрээлэлые оложо, дэлхэйн анхаралые татажа эхилһэн байна.

Доржо СУЛЬТИМОВ, Жаргал БАДАГАРОВ хуушан монголһоо оршуулба.

Оршуулагшад автарай бэшэһэн һанал бодолнуудые хубилгангүй, байһан соонь оршуулхаяа оролдоо.

(Үргэлжэлэлынь хожом гараха).

БАЯРАЙ БЭШЭГ

Би Шэнэхээн нютагта түрэнэн, ная гаран наһатай Согтын Жамса гэжэ хүнби. Энэ наһандаа өөрынгөө бэе дээрээ үзэһэн, хараһан үйлэ хэрэгүүдые болон Шэнэхээнэй үндэр наһатанай хэлэжэ, хөөрэхэ үгэһэн үнэн ушар ябадалнуудые түүхэлжэ, "Шэнэхээн буряад-монголшууд" гэжэ ном бэшэһэн байна. Энэ ном хуушан монгол үзэг дээрэ бэшэгдэһэн байжа, Сультимэй Доржо Бадагарай Жаргал хоёр минии дурадхаһан хүсэлыемни тэбшэжэ хубилгангүй, байһан соонь буряад хэлэндэ оруулһан байна. "Буряад үнэн" һониной хүтэлбэрилэгшэ Туяна Владимировна Самбялова танда, "Буряад үнэн" һониндоо

хитад улсасай харьяата газар дээрэ ахамидаржа байһан арбаад мянган зон болохо Шэнэхээн буряад-монголшуудай тобшохон түүхые үргэлжэлүүлэн ниитэлжэ, олон тоото уншагшадта хүргэһэндэтнай тон ехэ баярые хүргэжэ байна. Энэ ушарһаа уламжалан, "Буряад үнэн" һониной хүтэлбэрилэгшэ Туяна Владимировна, һониной бүхы ажлалшадта болон оршуулга хэһэн Сультимэй Доржо, Бадагарай Жаргал олондо гун сэдхэлһээ талархалаа мэдүүлжэ, ажал хэрэгтэтнай үндэр амжалта, гэр бүлэдэтнай аза жаргал болон бүхы найр хайхание хүсэн үрээһэнб. "Буряад үнэн" һонин үни эртын, хэшэгтэ найхан буряад хэлэн дээрээ соносхол, мэдээсэл дэлхэй дүүрэн тараажа, арад түмэнэйнгөө амин шухала асуудалнуудые

шиидхэлсэжэ байһандатнай маша ехэ баяртай байдагби. Мүн тиихэдэ "Буряад үнэн" һониной бүхы уншагшадта найр хайхание хүсэжэ, Шэнэ жэлдэ амжалта түгэс, элүүр энхэ, золтой жаргалтай ябахыетнай хүсэнэб!

Согтын Жамса. Шэнэхээн нютаг. 2013 оной 12-гаар нарын 23.

P.S.: Согтын Жамса 1926 ондо Шэнэхээн нютагай Оонын голой хүбээдэ түрэнэн. Эдир наһанһаа эрдэм хургуулитай боложо, мал ажал эрхилхэхээ гадна гүрэн түрын алба хэжэ, нютагтаа олон жэлдэ хүтэлбэрилэгшын тушаал зэргэдэ ябаһан намтартай, нютаг нугадаа эрхим хүндэтэй хүнүүдэй нэгэн юм.

Цырен-Дулма ДОНДОКОВА

**АМАР МЭНДЭ,
САЙН-ӨӨ!**

Аргагүй хүлээнэн айлшамнай,
Арюухан саһан хибэс дэлгэхээр,
Алхалаад мандаа мориыш даа.
Морин жэл асаран ерэбэш,
Морёо сэргэдэмнай уяыш даа.
Амар мэндэ, сайн-өө! гэжэ
Арадайнгаа заншалаар угтая.
Абажа ерэнэн морин жэлшни
Азатай талаантай байг лэ.
Ажалаа шэнээр мандуулха гэжэ
Амаргүй зэфшоод байналди.
Ерээдүйнөө ехэл юумэ хүлээнэбди.
Бэлые нарбайгаада абахагүйбди
гэжэ мэдэнэбди,

Зайн галаа басагаднай
Замбиин онһонтой гүрэхэ.
Үүлэ асалаад хүбүүднай
Үндэр хүринүүдые хүрилхэ...
Халуудатараа хүдэлһэн залуушуулнай
нархагашалдан, хүхилдэн,
Амар мэндэ, сайн-өө! гэжэ
Амаршалан Танаа золгохо.
Хүхэ огторгойн үльгэр асараагта,
«Хүүнэжэ хэлэжэ үгыта даа», - гэжэ
Хүүгэднай Тандаа хандаха.
Хурьһэтэ газараймнай байдал бү гайха.
Хүгшэднай зулаяа бадараажа,
Хүн зонойнгоо амгаланай түлөө
һүзэн һүгэдэн зальбарха,
Хүрдээ эрьюулэн наманшалха.
Ёсон буса юумэн
Ёһо заншалдамнай байхагүй.
Үндэр бэлигтэ үе сагташые
Үндэнэ яһаяа үргэлжэлжэл ябанабди.
Агууехэ Ази түбиингөө заншалаар
Морин жэлэйнгээ харайсаар
Амар мэндэ сайн-өө! гэжэ
бүгэдые амаршалаад,
Амгалан байдлаа аахарайлаа!
Тиигээд тэнгэри огторгойн одод соо
Тэдээнһээ дутуугүй ялагархан
сэг табижархия!

Дондок УЛЗЫТУЕВ**САГААН НАРЫН МЭНДЭ**

Жэлэй дүрбэн сагта жэгдэ
һэлгэн байдаг
Жэнхэни буряад дайдымни
үлэрин гээшэ шэрүүн.
Урган сагаан үгыень
удхалхынгаа урда тээ
Уудам талын заншалаар
амаршалаа түрүүн: Мэндээ!
Саһа бордохото хүйтэн үбэл үнгэржэ,
Сагаагаа бариха элдин хаһа
дүтэлбэ гү?
Сахилзын үзүүр саһан
дороһоо бултайжа,
Сагаан харамнай ури хараяа
хүтэлбэ гү? Мэндээ!
Харалган хүйтэн хагсуу
һалхинай бусахын түлөө,
Хадарган жабар хара судан
ошохын түлөө,
Халюун хонгор ногоон
хабарай ерэхын түлөө,
Хадын боорёор даллан нууха
ургын түлөө,
Маадайн маараха, малай
түллэхэ хаһын түлөө,
Манхан талаа магтан дуулаха
хүхын түлөө,
Марьян соохор эхэ тайгын
хүжын түлөө,
Манай түлөө ажаһуудаг эжын түлөө.
Мэндээ!
Дүшэн залаа ногооной шэмэ шүүһэн -
Дүлэтэн байгаа духаряагаймнай
дүһал бүхэн
Амитан зоной хэтэ саһаа
амсан һууһан
Ажалайн амта хатуу арза
байһан гэхэл. Мэндээ!
Адуу мал, хони хурьгыемнай
атаржуулха хэшэгтэй,
Агуу соло, амгалан байдал бэлэглэхэ
хүсэтэй,
Арбай тарья нурган дээрээ
долгисуулха шэдитэй,
Арад түмэнэй ажалша гар -
ашата сагаан түшэгтэй
Аглаг ехэ дайдаа арзынгаа дээжэ
сүршөөд,
Аяар холын газарһаа амаршалан
морилһон
Алтарма үһэтэй, тунгалаг нүдэтэй
айлшандаа
Алда хадаг дээрэ мүнхын духаряа

Сагаан нарын хүндэлэлдэ

бариял даа! Мэндээ!
Анха урдынгаа нангин ёһо дэбжүүлэе,
Адха адхаар ая гангаяа суглуулая.
Айл айлаар арюун хангалынь
тунаг лэ,
Ажабайдалай хүлдэ түхөөн шатаг лэ!

Сэдьхэлдээ ямаршые
харагүй,
Сагаан сэдьхэлтэй,
Ехэ һэшхэлтэй,
Бурхандаа санзайтай,
Бадарһан зулатай,

Матвей ЧОЙБОНОВ**САГААЛГАН**

Сагаан харамнайшые бултайба,
Сархаг эдеэгээ дэлгээд,
Сагаан үбгэн буубал даа,
Сан, хэнгэрэг нэргээд.
Түбэд, Хитад, Монголоор
Түергэн ерээ ха гү,
Түрэл тоонто - Буряадтам
Түшэмэл найраа дэлгээ гү.
Ажалшан арад, малшад
Альган дээрээ бүүбэйлээ,
Сагаан нара, Сагаалгамнай! - гээд.
Сэржэм дээжээр үрээлээ.
Далай лама, Рэмбуучин,
Дзанабазар, Миларайбын
һанан, һахин, тахин ябаһан
һаруул найрынъ ха юм даа.
Сагаан харамнай
Сахюуса, наншадаар,
Салгидан дэлгэрэн буубал даа,
Сагаан харамнай наһандамнай
Сан табижа, «Жэл» сардаа...
Бурхан үршөөг, бүхы юумэн
Бүтэн жэлдээ амгалан байг.
Арад зомнай, ажал, ябадал,
Аша, гушанар мэндэ байг!
Сагаан нараар Буряадаа,
Сагаан хэшэгээр эжынэрээ,
Сагай һайнаар аханараа,
Сарюун омог дүүнэрээ
Сагаан сэдьхэлһээ амаршалжа,
Сагаахан хадаг барюулһайб даа.

**САГААН ХЭШЭГЭЭР,
САГААЛГАНААР!**

Зулай сагаан Саяанһаа
Зурын залгаа хушуураад,
Мүнгэн үрээжэл талаараа
Мянган зоноо жаргуулаад,
һайхан юм даа Буряаднай,
һаруул эхэ нютагнай.
Шэнэ жэлээр,
Шэнын нэгэнээр, Сагаан нараар,
Сагаалганаар,
Амар мэндэ-ээ, амар мэндэ-ээ!
Буурал һамбай Байгалһаа
Уурал надхан сайбалзаад,
Баян дэлгэр зоноороо
Майдар жаргал угталсаад,
Золтойл байна даа Буряаднай,
Зулгы тэнюун тоонтоннай.
Мүнхэ наһаар,
Мүнгэн нараар,
Сагаан хэшэгээр,
Сагаалганаар,
Амар мэндэ-ээ, амар мэндэ-ээ!
Наян нахид дабаанһаа
Найган, угтан харгылаад,
Налгай сарюун хүүгэдээр
Наада найраа наяргаад,
Буянтайл даа Буряаднай,
Бунхан сэнхир үлгымнай
Сахюурдамал
Сагаан замаар
Сагаан зангаар,
Сагаалганаар,
Амар мэндэ-ээ, амар мэндэ-ээ!

Батажаргал ШАГДАРОВ**САГААН НАРЫН
АМАРШАЛГА**

Сахилма сагаан саһаар,
Сэбэр агаараар,
Сагаан нараар!

Буянтай, золтой,
Модон һабаар айрагтай,
Малша угтай,
Мал адуутай,
Хонин дэгэлээ үмдөөд,
Хормойгоо һэхээд,
Холье эһээд,
Шаргадаа моридоо оруулаад,
Шууяса дуулалдадаг,
Шуургантай урилдадаг
Баян талын эээдтэ,
Буряад арадта,
Бултанай баярта
Наранай элшээр холбон,
Нугаран дохин,
Наһалан золгон,
Сагаалганай эртэ үглөө
Минии зүгһөө
Амар мэндэ-ээ!

Хандажап ГАЛСАНОВА**САГААЛГАНААР!**

(Дуун)

Эхэ газартам,
Эсэгэ дэлхэйдэм,
Буряад орондом,
Бууса тоонтодом
Буужа ерэбэш даа.
Сагаан харамнай,
Сагаалгамнай!
Нэгэ наһа
Нэмээжэ ерэбэш даа,
Угай заншалаар
Угтахабди даа.
Арад зоноо
Амаршалнаб даа.
Сагаан нараар,
Сагаалганаар!

ШЭНЭ ЖЭЛЭЙ ДУУН

Үгэнь Гунгаа Чимитовэй
Хүгжэмынь Сергей Манжигеевэй

Газартамнай айлшан үбэл буужа,
Гамнангүй адхаал сагаан шэрээ.
Шэжэр мүнгэн саһан дээгүүр
Шэмэг дуугаа дуулан, }2 дахин
Шэнэ Жэлнай шэнхинээд ерээ.

Үнгэрһэн жэлэй хүндэ байгааһаа,
Үнэншэ хүнүүд журам сахяа,
Бултадаа ажалаа хээд лэ,
Буянаа нэмээжэ, }2 дахин
Бурханаа золой түлөө таһаа.

Үбгэднай Шэнэ Жэлээр юрөөгөө:
Үнэр баян байдал оршоһой,
Аймаг нютагнай үндьжэ,
Амжалтаа хуряажа, }2 дахин
Арадаа жаргуулхань болтогой!

**ХАТАРША МОРИНОЙ
СОЛО**

Хатарша мориной солье
Хазаар дүнгэн айладхая!
Жороошо мориной солье
Жолоо дүнгэн айладхая!
Жэл нэмэгдэжэ,
Жаргал ерээжэ,
Сагаан нарынгаа Сагаалганда
Сагаан эдеэгээ сасахамнай
Сүмбэртөө.
Морин жэлэйнгээ морилходо,
Магтан угтахамнай хоймортоо.
Шэжэр хүжэ нургантай,
Шэн булад туруутай,

Шэл хурса нүдэтэй,
Шэнгэн хонгёо түүрээлгэтэй,
Дэльбэн һонор шэхэтэй,
Дээбэри торгон дэлһэтэй,
Хилгана ута һүүлтэй,
Хибэс хургы бээтэй,
Дун сагаан шүдэтэй,
Дүүлин хүнды сээжэтэй,
Түргэн һалхинтай урилдан гараха,
Түрын зониие гайхуулан ерэхэ,
Түрбэлгүй түргэн хатартай,
Хэлэшгүй хурдан жороотой,
Хатарша хүлэгнай энэ байн!
Хазарта моримнай энэ байн!
Жороошо хүлэгнай энэ байн!
Эмээлтэ моримнай энэ байн!
Найр наадан нахилзаг өө!
Баяр зугаамнай хүбхэлзэг өө!

**САГААЛГАНАЙ
МАГТААЛ**

Наранайнгаа эртэдэ,
наһанайнгаа залууда
Наадаха сагнай намжааран ерээ.
Нютагаймнай амгаланда,
нүхэдэимнай налгада
Нюдөө нээхэ, нургаа тэниилгэхэ
үе ерээ.
Могой жэлнай мордон мордоо.
Морин жэлнай морилон гараа.
Угай гарбалаа дурдан зугаалаа,
Урин хабараа угтан дуулаа.
Хурьһэтэ алтан дэлхэй дээрэ
Хүн боложо түрһөөрнай нэгэ
Наһамнай нэмээжэ,
наадамнай дэлгэрэг,
Нэрэмнай дурдагдажа,
нютагтаа алдаршаг.
Сагаан харамнай сахюуртан гараа,
Саяан ууламнай сайбалзан угтаа.
Сагаан эдеэмнай салгидан дэлгэрээ,
Санасан хэрэгнай номуун
ёһоор бүтөө.

Аажам, уужам аглаг дайдаада
Адуу малнай амар тарган.
Агуу олон арадай дунда
Аба, эжымнай амгалан тэнюун.
Хүдөө майлымнай алтан шэмэг -
Хуба шарахан таряалан ургасатай.
Хуби заяагаа холбон ябадаг
Хүбүүд, басагаднай хухюу зугаатай.

Чингис ГУРУЕВ**САГААЛГАН**

Саһа шуурган ходоржо,
Сагаалгамнай морилбо.
Ута наһа үршөөжэ,
Удаан жаргал хүртөөбэ,
Зүгнэл шэдиин үрээлтэй
Зүрхэн тарниин адистай
Сагаан нарын һайндэрнай
Саг үедөө мандатугай!
Алда хадаг дэлгэжэ,
Аха дүүнэр золгобо.

Сагаан нарын һайндэрнай
Саг үедөө мандатугай!
Боди сэдьхэл дэлгэржэ,
Буян хэшэг мүнхэрбэ.
Хии мори хийдхүүлжэ,
Хүсэл зориг заяаба.

Сагаан эдээн билтаржа,
Сээжын зугаа наярба.
Зүгнэл шэдиин үрээлтэй,
Зүрхэн тарниин адистай
Сагаан нарын һайндэрнай
Саг үедөө мандатугай!..

ЗУРХАЙ

Январин 20, гарагай 2, монгол литын 19, улаагшан туулай, хийдэ хуудалтай, 7 улаан мэнгэ-тэй

“Зөөлэн” хэрэгүүдые эрхилхэдэ найн, баян, элбэг ажабайдалай түлөө ёһолол бүтээхэдэ, үрэнэ тарихада, гэр байра барихада найн. Мал худалдахада, холын харгыда гарахада сээртэй.

Үһэ абабал, мал хосорхо, гарза гараха. Нохой, Хонин жэлтэндэ найн.

Январин 21, гарагай 3, монгол литын 20, хара луу, галда хуудалтай, 6 сагаан мэнгэ-тэй

Дэлгэрэнгы, үргэн хэрэгүүдые бүтээхэдэ, холын харгыда гарахада найн. Эм бүтээхэдэ сээртэй.

Үһэ абабал, найн нүхэр ушарха. Могой, Морин, Гахай, Хулгана жэлтэндэ найн. Бишэн, Тахья жэлтэндэ муу.

Январин 22, гарагай 4, монгол литын 21, харашаг могой, газарта хуудалтай, 5 шара мэнгэ-тэй

Хуулита хэрэгүүдые эрхилхэдэ, элдэб бараа үйлэдбэрлэхэдэ, одо мүшэдые шэнжэлхэдэ найн. Холын харгыда гаралтагүй. Гахай, Хулгана, Үхэр, Луу жэлтэндэ найн. Могой, Морин жэлтэндэ муу.

Үһэ абабал, үбшэн дайралдажа магад.

Январин 23, гарагай 5, монгол литын 22, хүхэ морин, түмэртэ хуудалтай, 4 ногоон мэнгэ-тэй

Эрдэм шудалхада, үзэглэл, үзэг, бэшэгтэ хурахада, зурхай, одо мүшэдые шэнжэлхэдэ, соёл ба элдэб мэргэжэлдэ хурахада, “хүшэр” хэрэгүүдые эрхилхэдэ, холын харгыда гарахада найн. Бар, Туулай, Бишэн, Тахья жэлтэндэ найн, Үхэр, Нохой, Хонин, Луу жэлтэндэ урагшагүй.

Январин 24, гарагай 6, монгол литын 23, хуралсал хэхэдэ, эм бүтээхэдэ, холын харгыда гарахада, хубарагай сан абахада, эрдэм шудалхада найн. Энэ үдэр зөөхэдэ, тарья тарихада муу.

Үһэ абабал, нюдэнэй хараса муудаха.

Хонин, Бишэн, Тахья, Могой, Морин жэлтэндэ найн. Бар, Туулай жэлтэндэ муу.

Январин 25, гарагай 7, монгол литын 24, тараг айрагай хүрэнгэ табихада, ута наһа утагдахада, буянга хэрэг эрхилхэдэ, эд зөөри ба мал худалдан абахада, гэрэй ажал хэхэдэ, холын харгыда гарахада найн. Бусад хэрэг эрхилээгүй наа, дээрэ.

Үһэ абабал, зол жаргалтай ажаһуухат.

Үхэр, Бар, Туулай жэлтэндэ найн. Хулгана, Гахай жэлтэндэ муу.

Январин 26, гарагай 1, монгол литын 25, дэлгэрэнгы хэрэг бүтээхэдэ, холын харгыда гарахада, шэнэ тушаалда томилогдоходо, мори ургалхада, мал хургахада, эм бүтээхэдэ найн.

Үһэ абабал, амгалан тэнюун байдал ушарха.

Луу жэлтэндэ найн.

Энэ зурхай “Гандан” дуганай Зоригто лама бэлдэбэ.

Үргэн нэлэнхы юртэмсэдэ үнил хада мүнделжэ, -
Үлзы зула элшэтүүлхэн гандашагүй галта Наран!

Сэнхир ургы задарха улы, -
сэнтэнэн жабар хайрана.
Сэлмэнэн үүлэн гэнтэ хабсагайн хушуу дайрана.

Үнинэй тахилгатай ууладаа хии морёо хийдхэжэ,
Үдэнгэ, Сэлэнгэ, Сүхэ гү – шүтэжэ дээжээ сүршэдэг.
Шуурган гэнтэ ордоһолон, шэхэ, хасар шэмшэрнэ гү?
Шуудам габшагай жолоошо абарал адис эрин шүтэдэг.

Жэргэн гургажал бай!
Жэмбүүр аялгаш зүрхэндэм.
Жэлнай ойртоо.
Сагаан харамнай замбаа залитай.

ГҮН УДХАНЬ БУУРАШАГҮЙ

Ажал амидарал гээшэ үндын үнэржэхэ түшэг юм.
Алхамаа эбтэй татан,
алад дабшахамнай лабтай.

Замбиин зулайда шинии табгай сараатан үлэг,
Заадан байна гү –
бүхиндаһан минии хүлэг?!

Наян гурбанай хүтэл
намайгаа жэгүүрдэн байдаг гү?
Намжархан зулгы хүдөөдэм
найрлаха заяан ерэхэ гү?

Элдэб зүйлнүүд зүрилдэнэ.
Эрэлхэг дорюун хабатан
Эрмэлзэн үргэхэ гээшэ гү,
дэбжэлтын дэгэд шатые?!

Гэдэхэл даа газар,
халюурма дайдым уяртар шара!
Гэрэлтэн дээрэм байна гүш,
сахилзама Сагаан нара!

**Чимит-Цырен САНЖИЕБ,
Буряадай Уран зохёолшодой
холбооной гэшүүн.**

ДУЛМА ЦЫДЕНОВНАГАЙ ДУРАСХААЛДА

Буряад ороной улад зонной элүүрые хамгаалгын албанда 30 гаран жэлдэ эдэбхитэйгээр ажаллажа, олоной талархал баярта хүртэнэн врач Дулма Цыденовна Цыжипова удаан саг соо хүндөөр үбшэлжэ, 74-тэй боложо ябатараа, наһа бараба.

Дулма Цыжипова Шэтэ можын Агын Буряадай национальна тойрогой Зугаалай нютагта 1940 оной түмэр сагаан Луу жэлэй январин 24-дэ Цэдэнэй Цэжэб Дамдинай Аюр хоёрой багшын бүлэдэ түрэнэн юм.

Долонгир жаахан Дулма басаган долоотой болоходоо, Зугаалайн эхин шатын хургуулида орожо, долоон класс түгэхөөд, хуралсалаа Агын 1-дэхи дунда хургуулида үргэлжэлүүлээ нэн. Тиин 1957 ондо хургуулиа мүнгэн медальтайгаар дүүргэнэн байгаа. Хори гаран хүбүүд, басагад 10-дахи “б” класста амжалттай найнаар хурабад. Хойшоодоо инженер-механик болоһон Чимит Гончиков мүн лэ мүнгэн медальтайгаар болбосоролой аттестат абаһан юм. Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын нэгэдэхи орлогшоор хүдэлхэн, экономикын эрдэмэй кандидат, РСФСР-эй Верховно Советэй депутат ябаһан Михаил Спасов, врач-хирург, медицинын эрдэмэй кандидат Минжур Дугаржапов, ВСГУТУ-гай кафедрые даагша, академик, биологийн эрдэмэй доктор, профессор, Россиин Федераци-

ин ба Буряад Республикын эрдэмэй габьяата ажал ябуулагша Владимир Цыренов болон бусад мэдээжэ хүнүүд Дулма Цыжиповатай хамта дунда хургуулида хураһан байгаа.

Эмшэн болохо гэнэн бага наһанайнгаа хүсэл бэлүүлхые шийдэнэн Дулма Цыжипова Шэтын медицинскэ институтта хурахаая орожо, амжалтатай найнаар дүүргээд, врач болоо нэн. хургуулиа дүүргээд, Улаан-Үдэ ерэхэдэ, түрүүшээр республикын физкультурна диспансертэ спортивна врачар ажаллаһанай хүүлээр Зүүн Сибирийн түмэр замай Улаан-Үдэ станцидахи отделениин больницын поликлиникэдэ врачкардиологоор 20-ёод жэлдэ хүдэлхэн байгаа. Дулма Цыденовна Москва болон Ленинградтай томо ехэ клиникэнүүдтэ хэдэ дахин мэргэжэлээ дээшлүүлжэ, медицинын түрүү онол аргануудтай танилсаһан байха. Эндэ ажаллажа байха үедөө Дулма Цыденовна арба гаран жэлдэ хүндөөр үбшэлбэшье, гэр бүлынгөө, түрэлхидэйнгөө, зон нүхэдэйнгөө туһаламжаар, ашата буянгаар, оролдолго хэшээлээр эдэгээ нэн.

Тэрэ али бүхы үбшэнгүүдые зүбөөр танижа, тайлбари үгэдэг, функциональна диагностика хэхэдэ, бэрхэ врач байгаа. Эдэ бүгэдынь ашаар олон үбшэнтэд хүл дээрээ бодоһон байха. Гадна тэрэ үбшэн үлбэр хүнүүдтэ урин зөөлэхэнөөр хандадаг энэрхы найхан сэдхэлтэй, эльгэ нимгэнтэй эмшэн,

аргашан ябаал даа. Зөөлэн дулаахан хандаса ямаршье эмһээ үлүүгээр аргалдаг гээшэ.

Дондоковтоной бүлэ эбтэй зетэй байһан юм. Долоон жэлэй урда тээ наһа бараһан техникскэ эрдэмэй кандидат Ким Гармаевич наһанайнгаа нүхэр Дулма Цыденовнагай ара талдань бата найдамтай түшэг тулгууринь боложо, хододоо ээмыень нэнгэжэ, гарһаань дүнгэжэ ябадаг байгаал даа. Энэ бүлэ хоёр хүбүүтэй: Саяан Баяр хоюулаа дээдэ хургуулитай. Аша басагад, хүбүүниинь үбгэн аба, эжынгээ дурасхаалые нангинaar сахижа ябанал даа.

Сагаан ханаатай, эльгэ нимгэнтэй, энэрхы найхан зантай энэ гайхамшагта хүнэй мүнхэ дурасхаал үхибүүдэйнь, түрэлхидэйнь, хани нүхэдэйнь, нютагаархидэйнь зурхэ сэдхэлдэ хэтэдээ үлэхэл.

**Үхибүүдынь,
түрэлхидынь,
хани нүхэдынь,
нютагаархидынь.**

Буряад үнэн
Газета зарегистрирована Региональным управлением регистрации и контроля за соблюдением законодательства Российской Федерации о средствах массовой информации в Республике Бурятия
Свидетельство ПИ № ТУ03-00304 от 29 июля 2013 г.
www.burinen.ru
e-mail: unen@mail.ru

Учредители:
**Глава Республики Бурятия,
Народный Хурал Республики Бурятия,
Правительство Республики Бурятия**

Директор-главный редактор - В.В.ХАРТАЕВ
Редактор - Т.В.САМБЯЛОВА

ТЕЛЕФОНЫ:
21-54-54 - приемная
21-35-95 - замдиректора - редактор газеты "Бурятия"
21-68-08 - редактор
21-64-36 - замредактора, ответственный секретарь
21-67-81 - выпускающий отдел
21-63-86 - отдел экономических проблем, отдел фотоиллюстраций
21-63-86 - отдел социально-политических проблем
21-64-36 - отдел гуманитарных проблем, отдел бурятского языка и перевода, редакция журнала "Одон"
21-06-25 - редакция журнала «Байгал»
21-60-21 - редакция журнала «Морин Хуур», отдел книгоиздания
21-62-62 - реклама
21-50-52 - отдел распространения

Адрес редакции и издательства: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. ГАЗЕТНО-ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ДОМ «Буряад үнэн».

Газета набрана и сверстана в компьютерном центре Издательского дома «Буряад үнэн». Отпечатано с готовых диапозитивов в ОАО «Республиканская типография». Адрес типографии: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13. Подписана в печать 15.01.2014 в 17.00 - по графику; 15.01.2014 г. в 17.00 - фактически. Объем 6 п.л. Заказ №1026. Тираж - 4000 экз.

Цена свободная.

Редакция принимает печатные рукописи. Рукописи и фото не рецензируются и не возвращаются. Автор несет ответственность за представленные материалы. За содержание объявлений редакция ответственности не несет. Все справки у рекламодателя.

* Материалы на платной основе. ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ - каб. 1, 13 (I этаж), Тел.: 21-62-62, 21-60-91 тел./факс: 21-54-54

«ЭХЭ НЮТАГ – ЭЛБГЭН ТООНТО»

Багша, поэт, уран зохёолшо, уран зурааша Ким Шогдопович Цыденовэй мүнхэ дурасхаалда зорюулагдаһан «Эхэ нютаг – эльгэн тоонто» гэхэн уран бэлигтэнэй мурьсөөн Яруунын аймагай Ульдэргэ нютагта үнгэрһэн байна. Уран шүлэгэй “Уянгын найруулга” гэхэн секцидэ хабаадагшад 3 бүлэгтэ: 5-8-дахи классууд, 9-11 классууд, ехэшүүд гээд хубааржа мурьсэһэн байна. Ганай анхаралда – илагшадай найруулганууд.

Уржэл найтай нютагни.
Ульгэр туужаар баян юм даа
Улзы найхан нютагни.
Улад зоноороо суутай юм даа
Уужам сагаан нютагни.

Цыден Доржиев,
Ульдэргын дунда тургуулийн
8-дахи ангиин нурагша.

Эхым түрэнэн нютаг
Налгай найхан дэлхэй дээр
Нагасата талым нютаг бии.
Намда амисхал бэлэглэһэн
Нангин найхан нютаг бии.
Эхым түрэнэн нютаг
Эгээл нангин зула мэтэ.
Элдин тэнюун шарайгаараа
Эрхэлүүлжэ намайгаа табяарай.
Ульгэрэй найхан орон мэтэ
Үзэгдэнэши намдаа, Ульдэргэм.
Үргэн буряад ороноймнай
Үнэр баянхан нютагши.
Эхым түрэнэн нютаг
Эдирхэн ханыем зоригжуулха.
Элинсэг зүрхэндэм ханагдажа,
Эрдэмэй наранда хүтэлэлсэхэ.

Сарюна Доржиева,
Эгэтын-Адагай дунда
тургуулийн 11-дэхи ангиин нурагша.

Минии Ярууна

Углөөнэй дулаахан наранай элиэдэ
Үргэхэн таламни нэмжынэ.
Урихан сэдьхэлдэм ханагдадаг
Уужамхан минии Ярууна.
Тэнгэрийн сэлмэг огторгой доро
Тэнжэһэн таламни нэмжынэ.
Тэнигэрхэн сэдьхэлдэм ханагдадаг
Түрэлхэн минии Ярууна.
Сэсэг намаагаар надхаһан
Сэнгэһэн таламни нэмжынэ.
Сэбэрхэн сэдьхэлдэм ханагдадаг
Сэнтэйхэн минии Ярууна.

Гэма Санзаева,
Нархатын 1-дэхи дунда
тургуулийн 10-дахи
ангиин нурагша.

Баян даа, Ульдэргэм!

Яришаан булаг,
алтан тарьяан
Аажам талым
арюун шэмэг.
Алдар солотой,
эрдэм бэлигтэй,
Ажалша зонтой
элдин тоонтом.
Хонтиёо бүрхөөһэн
хонин хүрэг,
Холуур суурхаһан
хурдан хүлэг.
Буян хэцэг
бултанда хүртэг,
Баян даа,
баян Ульдэргэ нютаг.

Туяна Будажаньева,
Ульдэргын дунда
тургуулийн 10-дахи ангиин нурагша.

Нютагни

Буряадхан оронойм зүрхэндэ
Бууралхан нютаг бии юм даа.
Бултанда найханаар үзэгдэдэг
Баянхан Ульдэргэ бии юм даа.
Табан хушуу малаа үдхэһэн,
Тарья, талхаа ехээр ургуулһан,
Түрүү ажалшадаар олон болоһон
Түрэл минии нютаг юм даа.
Урда хойто талаһаамнай
Ульдэргэ голнай урдадаг.
Уужам найхан таланууднай
Ургы сэсгээр халбардаг.
Хонти хадын хормойдо,
Хотирон урдана Ульдэргэ.
Үргэн тэнюун Ульдэргэ

Тоонто нютаг

Байхан газар, найхан
дэлхэй
Минии Буряад орон соо.
Гоё сэсэг, гоё ногоон
Минии тоонто нютаг соо.

Алтан наран, мүнгэн нара
Минии мүшэн орон соо.
Түргэн горхон, ногоон тала
Минии арюун нютаг соо.

Морин гүйнэ, шубуун
нишдэнэ
Минии Буряад орон соо.
Нохой хусана, миисгэй
хэбтэнэ
Минии тоонто нютаг соо.

Зөөлэн эжым, хүгшэн абам
Минии хайратай орон соо.
Халуун зүрхэм, дулаан альгам
Минии ганса нютаг соо.

Соёлма Дамбаева,
Нархатын 1-дэхи дунда
тургуулийн 8-дахи
ангиин нурагша.

Жэлэй дүрбэн саг тухай

Хабар

Түрэл нютаг Тулдуундам
Түбхинэн хабар ерээл даа,
Түргэн шуумар хүүгэдүүд,
Газаа наадаха дуратайл даа.

Зун

Зунай амаралта ерээл даа,
тургуулимнай баяртай!
Хүсэ, шадал абажа,
Сэнгэжэ, шунгажа амараад,
Намар уулзахамнай болтогой!

Намар

Алтан намар ерээл даа,
Амаралтамнай дууһаал даа.
Набиһан шарлаад унана,
Ногоон хэгдэһэн хатана.

Үбэл

Үбэл «баабай» гэнтэ
Айлишалан бууба газаамнай.
Саб сагаан саһая
Мэндын тэмдэг болгожо,
Багахан бидэ хүүгэды
Баярлуулжа үгэбэ даа!

Дуран

Хабарай дулаантай дурам
ерэбэ,
Хайлаһан саһантай зүрхэм
хайлаба.
Шамаяа ходоодоо хүлээжэ,
Шамтаяа хабараа угтахаб!

Минии нютаг

Тулдуун нютаг найхан даа,
Түрэл минии тоонтомни.
Үгөөгүүр бүхэндэ бодожо,
Үргэн талыень шэртэнэб,
Үргэһэ нойроо сэлмээжэ,
Үрдилдэн нарантай бодоноб!

Янжима Ямпилова,
5-дахи ангиин нурагша,
Тулдуун

